

СЛОВО

ЧАСОПИС

ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,

КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА IX

БРОЈ

38-39

АВГУСТ

2012.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: <i>Ћирилица – аорџа српској национализма</i>	4
---	---

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Зоран Мишић: <i>Шџа је џо косовско ојредељење</i>	31
---	----

ЈЕЗИК

Митрополит Амфилохије (Радовић): <i>Ново сјеме ћирило-методијевске и свейосавске џросвјетје</i>	41
Петар Милосављевић: <i>Тиџо – реализајор хрвајској филолошкој џројрама</i>	47
Драган Дринчић: <i>Језик и нација</i>	54

БЕЛЕТРИСТИКА

Милета Јакшић: поезија	65
Григорије Божовић: <i>Необичан мученик</i>	74
Милутин Мићовић: <i>Јама</i> (поезија)	81
Иван Негришорац: <i>Видиш ли свице на небу</i> (одломак)	88
Јелица Роћеновић: поезија	105
Стојанка Петковић: поезија	110
Преведена поезија	
Олга Александровна Ричкова	115
Александар Алексејевич Анашкин	117
Јевгењј Лескин (превео Војислав Караџић)	120

ЕСЕЈ

Предраг Живковић: <i>Пред џороџом џтрадиције</i>	127
Предраг Вукић: <i>Ојлег о џсу</i>	135
Александра Милић: <i>Имјресије необичној урбаниџеџа џрада Коџора</i>	142

САДРЖАЈ

КРИТИКА

Слађана Алексић: <i>Теоријско и методолошко дело Пејтра Милосављевића</i>	153
Владимир Димитријевић: <i>Христѿов ѿуѿи – ѿуѿи срѿскоѿ народа</i>	164
Радисав Машић: <i>О србисѿици, књижевносѿи и ѿтрадицији</i>	170
Мирослав Радовановић: <i>Поеѿизовани облик реализма</i>	174
Светлана Станковић: <i>Поеѿика духовноѿ мира</i>	180
Вишња Косовић: <i>Пјесничко казије</i>	184
Миленко Ераковић: <i>Сѿомен мозаик мрѿвим ѿределима</i>	187

СВЈЕДОЧЕЊА

Томо Папић: <i>Исѿине и неисѿине о Херцеѿовцима</i>	193
Миро Микетић: <i>Ловћен са каѿелом и Њеѿошем</i>	207

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Комар: <i>Тѿрилични најѿииси Исѿочне Херцеѿовине (од Бољуна до Заслаѿа)</i>	229
Александар Б. Лаковић: <i>Кодеров онирички мѿѿолошки свеѿи</i>	243
Милорад П. Радусиновић: <i>Њеѿошево доба у новели Марије Турнберѿи</i>	264

У СПОМЕН

<i>Двије ѿдине од уѿокојења ѿјесника Косѿа Нинковића:</i>	
Весна Тодоровић: <i>Косѿо Нинковић или ѿоезија ѿорњих свеѿеѿова</i>	274
Радомир Уљаревић: <i>Кладенци ѿајноѿ знања</i>	278

КАРИКАТУРЕ: Борис Боћо Вујовић, Горан Шћекић („Дан“) – избор Редакције.

Веселин МАТОВИЋ

ЋИРИЛИЦА – АОРТА СРПСКОГ НАЦИОНАЛИЗМА

*„Губишком писма и сам темељ одржања
карактера народној се обара.“*

(Из прогласа Срба у Аустро-Угарској, поводом забране ћирилице од стране цара Јосифа II 1784)

Историја српског народа, поред свих других, биљежи и двије побуне због забране ћирилице, обје против истог њеног прогонитеља – Аустро-Угарске Царевине. Таквих забрана, званичних и незваничних, било је кудикамо више (једну, у Хрватској, спровео је и пјесник Иван Мажуранић, за вријеме свог бановања од 1873. до 1880. године), али оне никада нијесу имале значајнијег учинка у народу, чак ни на просторима који су били под најјачим притиском латинизације: Далмација, Банија, Славонија, Срем, односно простор некадашње Војне Крајине. Срби су, и поред свих искушења, углавном, остајали вјерни свом праотачком писму, све до новијех времена, увијек га доживљавајући као знамен без кога не би били оно што јесу. Дешавало се чак и да превјере, али и тада је посљедње што су напуштали била ћирилица. Многи Срби католици у Далмацији, Дубровнику, Боки Которској и другдје, служили су се ћирилицом, као и фратри у Босни и Славонији све до 18. вијека. Познати писац, надбискуп барски и примас српски Андрија Змајевић (1624-1694), који је за себе говорио да је „ватрени католик и ватрени Србин“, поред латинског писма, служио се и ћирилицом. У Босни су и муслимани и католици, као и православни, писали ћирилицом, све до доласка Аустро-Угарске, 1878, када је у школама уведена ћирилица за православне, а латиница за католике и муслимане.

Чакавци Хрвати и покатоличени Срби у Приморју и Далмацији служили су се и глагољцом све до краја 18. вијека.

Срби православни никада и нигдје се, до 1918. године, нијесу служили латинским писмом, ни латиницом. Католици несрби, на јужнословенским просторима, дакле – чакавци и кајкавци, Хрвати, служили су се латинским писмом од њиховог покатоличења, након Сплитског сабора 1059, и, углавном, поред свог чакавског и кајкавског – латинским, италијанским и њемачким језиком, све до 1836, када су тзв. илирци и њихов предводник Људевит Гај, прихватили српски (штокавски) као свој књижевни језик и с њим латиницу, српски облик латинског писма, које је Вук Карацић 1827. год. прилагодио гласовном систему српског језика, а Хрвати га, касније, након похрваћења Срба католика, прогласили хрватским писмом.

Главни циљ наметања латинског писма (касније латинице), словенској популацији на Балкану, као што је познато, био је, прије свега, вјерска асимилација и потискивање православања са простора који Римокатоличка црква одувјек сматра својим доминионом. Данашњи покушај расрбљавања и латинизације Црне Горе, увјерава нас да она од тога и даље не одустаје и да процес конвертитства и унијаћења на Балкану, нажалост, ни до данас није завршен.

Забранама ћирилице и асимилацији Срби су се током историје одупирали на разне начине, понајвише снагом своје вјере и стрпљивошћу, а када им није преостајало ништа друго, знали су и да се побуне.

Прва таква побуна десила се на простору некадашње Карловачке митрополије, и трајала од 1779. до 1785, а поводом покушаја, прво царице Марије Терезије 1779, а затим њеног сина цара Јосифа II 1781, те 1784, да у својој царевини забране штампање књига ћирилицом и њену употребу у школама. Ваља знати да је у том времену забрана употребе ћирилице увијек подразумијевала практично и забрану писања српским језиком, јер Срби, не само што нијесу хтјели (чувајући свој идентитет, „карактер народни“), него је за већину њих било и немогуће српски језик писати латинским писмом. Био је то вјековима велики проблем и за дубровачке и приморске писце (из Боке Которске, на примјер), који су писали српским (штокавским), али и за оне, сјеверније, у Далмацији, који су писали хрватским (чакавским) језиком. Сачувани су записи у којима се неки дубровачки писци жале како им је тешко „наше“, „словенске“, тј. српске, ријечи писати латинским словима, па

су због тога многи писали латинским или италијанским језиком. Латинично писмо било је туђе и (без графема за гласове: *ћ, ч, љ, њ, ж, ш, ђ, џ*), врло неподесно и Србима и Хрватима, све док га Вук Караџић 1827, није прилагодио српском (штокавском) језику. Послије њега, 1830, Људевит Гај је покушао да га, по узору на чешку латиницу, прилагоди хрватском и словеначком (кајкавском) језику, али је од тога одустао већ 1836, и, заједно са својим илирцима, прихватио српски језик и српску (Вукову) латиницу.

2.

Друга, скоро сасвим заборављена и мало коме позната побуна због забране ћирилице, десила се у Црној Гори, након њене окупације 1916. године, када аустријска власт, наредбом генералног гувернера Виктора Вебера,¹ забрањује употребу ћирилице у школама, установама и поштанском саобраћају, а из школских програма искључује народне епске и патриотске пјесме као и предмет Српска историја. Томе се, иако је било незадовољства и у другим срединама, једино одлучно, подношењем отказа на службу, супротставила група учитеља из Бјелопавлића, њих четрнаест, због чега су убрзо ухапшени и стављени под војни суд. Оставке које су потписали у војној команди у Даниловграду, 19. октобра 1916, овако су образложили: *„Ћирилица је српска историја – аријерија, аорџа српској национализму, а ми смо сиремни да будемо српски учитељи и нећемо да будемо анационални. Да бисмо остали доследни позиву српској учитеља у Црној Гори, часић нам је извијестијини команду да са овим поносимо оставку на своју досадашњу дужност.“*²

Након двоипомјесечне истраге изречене су им пресуде, као и тројици њихових наводних подстрекача, правницима: Николи Драговићу, Марку Јовићевићу и Радовану Бошковићу.

Учесници побуне били су: Вуксан Радовић, Саво Ђуровић и Велизар Ђурановић, који су последице издржавања казне

¹ (Бр. Е 1873 ех 16 Ж.К.) од 15. априла 1916. (Наведено према: Милан –Мишо Брајовић, *Племя Бјелопавлићи II*, Подгорица, 2005. стр.171)

² Према: Перо Радоњић. *Глас за ћирилицу*, Даниловградске новине, 9. децембар 2000.

од три мјесеца, пуштени на слободу, док су једанаесторица њих (осуђени на четири, односно пет мјесеци затвора): Илија Мијушковић, Трипко Брајовић, Андрија Драговић, Саво Јововић, Томо Драговић, Радован Поповић, Миладин Вујадиновић, Ново Вучинић, Блажо Радоњић, Цветко Станишић и Јакша Брајовић – интернирани у Болдогасон, а касније у Нежидер, гдје су остали све до краја Првог свјетског рата. (М. Брајовић, за разлику од П. Радоњића, наводи да су и Велизар Ђурановић и правници Драговић, Јовићевић и Бошковић осуђени на четири мјесеца, што би значило да су и они били интернирани.) Међутим, циљ овога ради није да утврђује чињенице те врсте, то је тема за квалификоване историчаре. Његов циљ је да, у контексту данашњих збивања у вези са српским језиком и писмом, посебно у Црној Гори, подсјети јавност на овај вишезначно опомињући догађај – разумије се, с највећим дивљењем и поштовањем према свим његовим учесницима једнако, који, напросто, не смије бити заборављен, и обратно: да наспрам његове свјетлости, и мјерећи етичким аршинима његових учесника, осмотри данашњи однос српског народа према ћирилици као темељу своје националне културе.

Нажалост, о овом догађају, иако достојном да се уврсти у најљепше примјере „чојства и јунаштва“, није како изгледа, сачувано много архивских документа и све што се о њему зна потиче углавном из дневника двојице његових учесника: Јакше Брајовића и Тома Драговића, који се налазе у власништву њихових потомака. Они су послужили као основни извор података и ауторима Милу Кордићу и Мијајлу Ашанину (1985)³, Перу Радоњићу (2000)⁴ и Милану-Мишу Брајовићу (2005)⁵ који, пишући с посебним пијететом о овој „заборављеној страници историје“, њене учеснике означавају као „мјерило вриједности мјеста у ком су живјели“ и „најодговорније градитеље патриотске свијести“ (Радоњић), односно као „чуваре народне традиције“, „храбре синове црногорског народа“, „учитеље заслужне народног признања“ итд. (Брајовић)

³ Миле Кордић, Мијајло Ашанин, *Комијски њокреј у Црној Гори*, Нова књига, Београд, 1985.

⁴ Перо Радоњић, *Глас за ћирилицу*, Данилоградске новине, 9. децембар 2000.

⁵ Милан-Мишо Брајовић, *Племе Бјелойавлићи II*, Подгорица, 2005.

Сврставајући их међу најзначајније представнике Бјелопавлићког племена, Брајовић доноси потпуније биографије најистакнутијих међу њима: Илије Мијушковића, Тома Драговића, Јакше Брајовића и Саве Јововића, као и њихове фотографије. Он се позива у два маха и на текст објављен 1937. у никшићкој „Слободној мисли“ *Једна учитељска генерација заслужна народној признања*, али, штета, не наводи име његовог аутора, нити тачан датум његовог штампања. Ипак, иако се не ради о ширим и студиознијим истраживањима, на основу онога што налазимо у радовима Кордића и Ашанина, односно Радоњића и Брајовића⁶, могуће је склопити цјеловиту слику (са низом упечатљивих детаља) о овом заиста задивљујућем примјеру не само пожртвовања у одбрани људског и професионалног достојанства него и о карактеру и снази националне (српске) самосвијести тадашње црногорске интелигенције и црногорских родољуба, коју у својим извјештајима генерал Виктор Вебер, тадашњи генерални гувернер Црне Горе, види из позиције свог антисрпства, идентично са ставовима неких данас водећих политичара у Црној Гори, као „задојеност великосрпским и панславистичким идејама, које су им дубоко лежале у срцу“⁷.

Побуни је, како нас обавјештавају наведени аутори, претходио скуп бјелопавлићких учитеља у Даниловграду, на коме је дошло до неслагања око начина отпора (иступањем из службе) овоме „добро смишљеном и циничном атаку упереном против учитеља, чувара народне традиције, које је требало сломити“⁸. „Старији учитељи (осим Илије Мијушковића – прим. В. М.) нијесу се сагласили са овим видом отпора и прихватили су лојално обавезе које су захтијевала нова програмска правила, мотивишући то основном обавезом учитеља у

⁶ Мора бити да су о овоме писали и још неки аутори и да, ипак, постоје сачувани још неки документи, али ја нијесам успио пронаћи више. Посебно би било значајно пронаћи и објелоданити оригиналне текстове оставки, записнике са саслушања и пресуде. (Обавијештен сам да у Државно архиву Црне Горе не постоје ти документи.) Било би ми драго да овај мој текст буде подстицај неком квалификованом истраживачу да све то темељно истражи и објелодани у најскорије вријеме.

⁷ Према: П. Радоњић, наведени текст.

⁸ Милан-Мишо Брајовић, цитирано дјело, стр. 148

описмењавању младих нараштаја⁹. Насупрот њима, четрнаест „младих и тек свршених учитеља“, не желећи да служе непријатељу, иако усамљени, „латиница је у другим срединама прихваћена без отпора“ (Брајовић), чврсто одлучују да поднесу оставке. По свему судећи, прво њих тројица: Јакша Брајовић, Андрија Драговић и Сава Јововић, па након неколико дана и осталих једанаест¹⁰.

„Чиновник у команди био је Србин из Војводине. Покушао је да одврати младе учитеље од оставке.

- Ја сам Србин. Син сам њој православној. Ја вама и вашем народу желим добро. Бићете одмах сиротијан - рекао је чиновник.“¹¹

Међутим, учитељи су остали при своме.

3.

А с каквом се лакоћом и са каквом сигурношћу у исправност онога што чине, ови храбри људи одлучују на такав гест, сматрајући да онај ко хоће да остане *досљедан њозиву српској учитеља* ни у каквим околностима завјетне вриједности својих предака: ћирилицу и националну историју, не смије довести у питање – видимо и из свједочења Саве Јововића, објављеног у листу „Слободна мисао“, које наводи Брајовић. Тамо се каже:

„Примио сам се вршићи дужности народној учитеља њод ујравом ћесарских и краљевских власћи, вјерујући да ће бивши њројрам основних школа остати и даље. Наредбом из насшаве избацује се ћирилица, српска историја и њјевање националних њјесама. Ћирилицом су исћисани сви културни њтрајови нашеј народа, а не ѡредаваћи националну историју значило би одрећи се ѡрошлости, садашњости и будућности. Част ми је извијестићи команду да са овим ѡдносим оставку на своју досадашњу дужности“¹².

Слично налазимо и у запису Јакше Брајовића:

⁹ Перо Радоњић, цитирани текст

¹⁰ Милан-Мишо Брајовић, исто, стр. 164

¹¹ Миле Кордић, Мијајло Ашанин, наведено дјело, стр. 104. (Из записа Јакше Брајовића)

¹² Према: Милан-Мишо Брајовић, *Племе БјелойавлићуII*, Подгорица, 2005, стр. 173.

*„Промијењени су сви уџбеници, осим за вјеронауку и математичку, а и они су иштамјани латиницом. Кад сам добио овај акт, написао сам оставку и ишао у Даниловирад да је предам у мјесну команду. Био сам учитељ у Гостинљу“.*¹³

(Овдје недостаје само чувени одговор „Ја предајем етику“, којим је професор Милош Ђурић одбио да потпише акт о лојалности окупатору 1941, и тиме професорску катедру замијенио логором на Бањици.)

Будући да је позив учитеља морално најодговорније народно задужење, прихватање програма који намеће окупатор, за онога ко је „*сиреман да буде српски учитељ*“ може бити само чин издаје и сопственог народа и сопствене професије, и не може се правдати ничим, па ни тако племенитим циљем као што је „*описмењавање младих генерација*“. То је испит части и дужности, гранично питање, на које постоје само два одговора, искључивог значења. „То је бити једно или друго“: изгубити, или очувати – и људско и професионално достојанство! Неком другом, рецимо, неком трговцу или занатлији, можда је и дозвољена одређена морална еластичност, односно мимикрија, да би спасио главу, или зарад нечега сличног, али учитељу, *српском* учитељу – то није дозвољено! Зато, не двоумећи се, ови непоколебљиви прегаоци дјелују по моралном налогу свог бића и своје професије, која – у крајњем – одређује њихову судбину. При томе наглашавају: Част нам је извијестити команду да подносимо оставку!

Овај се исказ, наравно, може разумјети и као својеврсна етикецијска формула (исто сретамо и у већ цитираном тексту оставке коју наводи Јакша Брајовић), али, да ли је то само проста етикеција? С обзиром на околности у којима се све ово дешава, и с обзиром на репресију коју је над беспомоћним народом спроводила окупаторска војска, запамћена по најстрашнијим злочинима, односно на санкције које су их очекивале, можда и стријељање, њима несумњиво није било до куртоазије у обраћању окупаторској војној команди, него, управо супротно: да нагласе да им је част да јој искажу непослушност! Да је тако увјерава нас и њихово држање прије и наком хапшења, односно двомјесечне истраге и суђења: прво покушај убјеђивања да одустану или макар измијене текст оставке (због кога су могли бити „одмах стријељани“), тако што би

¹³ Исто, стр. 104.

навели да се повлаче због наводне болести (чиме би њихов чин био сасвим обесмишљен), а затим тортура у подгоричком затвору и пријетње смрћу. („Спавали су на голом патосу, без икакве постељине“¹⁴, „непрестано под надзором“ и уз „пријетње да ће бити објешени“, „два стражара су била у њиховој просторији, а два испред врата“¹⁵ итд.)

„Док су учииељи били заиворени у касарни, у Бечу је умро аусируиарски цар Фрањо Јосиф I. Исиод ирозора иосијројавала се војска да иде на мису за иокој души умрлои цара, а на зѣради су биле црне засијаве од крова до земље. У иренуику док се војска иосијројавала за мису из сале ијде су били заиворени учииељи ирунула је црноиорска химна, заиим срѣска, иа хрвайска и на крају словеначка.“¹⁶

Након изрицања пресуде (то је учињено ноћу!), пребачени су у цетињски затвор, а одатле депортовани у Болдогасон (логор у Мађарској) из кога је онај који је ово посвједочио (Јакша Брајовић) три пута покушао да побјегне, и сваки пут био ухваћен.

4.

Током суђења (предсједник суда био је Чех, звао се Славик), иследник Хрват питао је Брајовића: *„Зашиио нећеише овај школски ироирам, ио њему се ради и у хрвайским школама?“ Брајовић је одиоворио: „Ви сиие ишај ироирам ирихвайиили јер сиие робови. Ми нијесмо робови, ми смо окуиуирана земља. Ви да сиие слободни, у вашим чиианкама, биле би ијесме о вашим великанима – Широсмајеру, Зрињском, Франкоиану, Губицу и друиима, а не о аусиријским надвојводама и војводама Хабзбуришким“¹⁷*

Из овог примјера прометејског пркоса (довољног да оправда сваки људски живот), прије свега из суптилне дистинкције: „Ми нијесмо робови, ми смо окупирана земља“, а као да је читамо из неке античке трагедије, видимо пуну дубину смисла њиховог жртвовања. Окупирана није што и поробљена земља, све док у њој има оних који се одупиру, који не пристају, макар их било само четрнаест. Њих је могуће уланчити и

¹⁴ Исто, стр. 166.

¹⁵ Исто, стр. 153.

¹⁶ Кордић, Ашанин, наведено дјело, стр. 106.

¹⁷ Исто, стр. 167.

утамничити, али они и тада остају слободни. Онога чија је душа слободна, залуду је спутавати ланцима. Штавише, он је тек онда у прилици да, попут Брајовића, покаже ко су стварно робови: они који су спремни да зарад одбране знамења свога народа жртвују властити живот, или њихови целати и тамничари – који, одрекавши се себе и свог имена, испуњавају туђу вољу и спроводе туђе програме! И да окупација долази од спољне силе, ропство (поробљавање) – из унутрашње слабости.

Задивљују, међутим, и друге формулације којима они образлажу своје оставке, у ствари, повлаче (и подвлаче) јасну границу према онима који своју лојалност окупаторској власти правдају ставом да је „основна обавеза учитеља описмењавање младих нараштаја“. На првом мјесту она, коју у свом тексту наводи Перо Радоњић, а која цијелом њиховом прегнућу даје посебан смисао, одсликава карактер њихове националне свијести и родољубља, и, истовремено, прецизно, свеобухватно, језгровито и сликовито дефинише значај и улогу ћирилице у историји и култури, односно свеукупности бића српског народа: **Ћирилица је српска историја – артерија, аорта српског национализма!**

И то је цијела истина! Живот српског народног (светосавског) организма незамислив је без ћирилице, као и живот човјеков без срчане жиле. Најбољи доказ за то су Срби католици који су, с католичењем, напустили ћирилицу. Њихови потомци одавно више нијесу Срби. Шта ће бити, и шта је већ с данашњим Србима и њиховим потомцима, који се одричу ћирилице? Колико ли ће они још дуго бити Срби? Не етнички, него у срцу свом, а срце је, како нас уче Св. Оци Православне цркве, центар духовног живота. Као што видимо, Црногорци, који су се одрекли ћирилице, изричито тврде да нијесу Срби. Требало би видјети шта је и са оним Србима који се данас залажу за аутономију, односно државност Војводине и некакав војвођански језички и културни идентитет, и са онима који кажу да је апел за враћање ћирилици тражење „некаквих византијских и средњовјековних симбола који би били заштитни знак српства“.¹⁸ Служе ли се они ћирилицом или латини-

¹⁸ Славко Вукомановић. Цитирано по: Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскршћу векова*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991. стр. 23.

цом? Српски народ се духовно формирао на ћирилици, и она је неизоставан чинилац у формули њиховог идентитета, или, како сликовито и прецизно рекоше бјелопавлићки учитељи: „Ћирилица је артерија – аорта српског национализма“!

Овдје се, наравно, ради о једном здравом схватању појма национализам, у битно другачијем смислу од онога (мизогеног, национал-шовинистичког) који му је дала комунистичка, а касније га допунила и оснажила тзв. мондијалистичка идеологија, посебно кад је ријеч о српском национализму. У том времену српски се национализам разумијевао, као и сви други, у позитивном смислу (какав је, у ствари, он и био од Св. Саве до данас) – као снажна везаност за колективни идентитет са свим његовим духовним, историјским и културним вриједностима које један народ чине самосвојним, али толерантним и неискључивим и који, љубећи слободу изнад свега, туђу као и своју, никад није желио да буде „ни рђав ни добар господар над другим народима и на туђим огњиштима“. При чему је однос појединца према тим вриједностима, еталон његовог моралног интегритета, односно његовог родољубља. Према томе, одрећи се ћирилице „на којој су исписани сви културни трагови нашег народа“ како се каже у оставци Саве Јововића, у времену окупације и под притиском окупаторске власти, значи бити „анационалан“, тј. одрећи се свих вриједности и свих моралних начела, хтјења и идеала сопственог народа, „расрбити се“, што би се данас рекло, а тиме и ставити се у службу окупатора! Такав неко, разумије се, не може бити „достојан позива српског (народног) учитеља“. Јер, како да води (уводи) дјецу (педа-гог) у опитну спознају тих вриједности, онај ко их се сам одрекао и ко их је, својим чињењем, сам порекао? (Треба имати на уму да су скоро сви ови људи били школовани у Богословско-учитељској школи на Цетињу, да су имали солидно теолошко образовање, те да су добро знали одакле је долазила и који је био крајњи смисао ове забране!)

5.

А шта би данашњи програмери и диригенти црногорске просвјете, да којим случајем бане међу њих, имали да кажу Сави Јововићу, поводом његове максиме: **Не предавати националну (српску) историју значило би одрећи се прошлости, садашњости и будућности!?**

Би ли се „склонили да их не види и да избјејну сусрет̄ с њим“, као што су то чинили многи његови и његових сабораца, „џријашељи и џознаници“ онога дана 1916. када их је „читава чета аустријских војника“ спроводила кроз Даниловградску варош до Подгорице, а „џоред њих ишао једино сџари и сиједи џрофесор Мирко Драјовић и кроз џлач џоворио: 'Е јагна дјецо моја'.¹⁹?

И би ли имали разлога да се склањају након што су, данас, по њиховој директиви називи свих школа и сви други натписи у школама у Црној Гори исписани латиницом, и што се, по њиховој вољи данас у све школе у Црној Гори умјесто српског језика и књижевности, уводи страначкополитичка скаламерија црногорски-српски, бошњачки, хрватски језик и књижевност и што је за посљедњих седам година из наставних програма у Црној Гори искључено преко 40 знаменитих српских писаца, почевши од Св. Саве па надаље, и што су, баш као у аустријско вријеме, из тих програма уклоњене скоро све српске епске народне и патриотске пјесме, редигована и маргинализована српска историја, а цјелокупно српско културно наслеђе у овдашњим уџбеницима преименовано у црногорско?

Или би га и они, као ретроградног и национално нео-свијешћеног реметника и непријатеља Црне Горе, извели на суд и, у најмању руку, оставили без „коре хљеба“, што се, с обзиром на данашње услове живота и масовну беспослицу, не разликује много од тамнице?

(Непомирљив бунтовник, освједочени родољуб и борац за правду и истину, Сава Јововић је други пут, по наводи М. Брајовића, допао тамнице 1942. године, осуђен од стране окупаторског италијанског суда на 101 годину затвора, а потом јуна 1943. стријељан у Андријевици.)

Наравно, ниједна школа, ниједна образовна или културна установа, нити улица у Црној Гори, нијесу знаменоване именом и дјелом ових подвижника. Њих се, чак ни поводом драматичних збивања око језика током посљедњих десетак година, нико, осим наведених аутора, није сјетио, нити се ико на њих позвао, иако је тешко наћи импресивније свједочење о српском националном, језичком и културном идентитету Црне Горе, од њихових дјелом потврђених ријечи, које су својеврс-

¹⁹ Милан-Мишо Брајовић, цитирано дјело, стр. 166

на апотеоза српској ћирилици. А, што је најгоре, масовним прихватањем латинице и одустајањем од ћирилице (иако за то не постоји ниједан ваљан разлог: ни естетски, ни лингвистички, ни историјски, ни културни, ни вјерски, ни техничко-технолошки), и не само у Црној Гори, српски народ је, одмах након ослобођења (први пут, стидљиво, након Првог а затим и након Другог свјетског рата), а посебно крајем 20. и почетком 21. вијека, у некаквој својој корјенитој духовној пометњи, дао за право окупатору, а не њима. И не само у вези с ћирилицом. Оно дакле на шта их непријатељи њихови вјековима нијесу успјели привољети забранама, прогонима, ножевима и бомбама, Срби данас чине добровољно. И то виде као свој цивилизацијски искорак и уклапање у културне садржаје модерног доба.

6.

Зашто су Срби и српска официјелна наука латиницу прихватили као хрватско писмо (премда Хрвати никада нијесу имали свог писма), а посебно зашто је оно баш као „хрватско“, потиснуло српско примарно, праотачко писмо – ћирилицу, на цијелом српском језичком простору, српска наука ни до данас није до краја разјаснила. Међутим, без јасног и научно утемељеног разјашњења те можда најкомплексније забуне у новијој српској културној историји, које би обухватило све њене аспекте (и политички, и историјски, и етички, етнопсихолошки итд.), и његове уградње у образовни систем, процес латинизације у српском народу, који га неминовно води у националну амнезију, тј. губитак историјског памћења и самозаборав, не може бити заустављен. Односно – све док ђаци и њихови учитељи у српским школама: у Србији, у Републици Српској, у Црној Гори, и свуда гдје има српских школа, не буду разумјели зашто је 14 бјелопавлићких учитеља 1916. године, било спремно да зарад одбране ћирилице стане пред стрељачки строј и шта су они тиме поручили свом и свим будућим покољењима – никакве административне мјере за њену заштиту (за које се залажу неке организације и пол. странке), ни устави, ни закони, не могу много помоћи. [Поремећаји у менталитету народа, као и појединца (а овдје је управо ријеч о таквој појави), могу се произвести, али тешко и исправити административним мјерама.]

Обнова свијести о ћирилици као националном писму и темељу националне културе у српском народу значила би и његов темељан национални препород. Тиме би српски народ опет постао свјестан себе и својих вриједности. А то је могуће постићи само кроз образовни систем и културне институције.

Срби, етнички Срби, данас, чак и неки мислећи људи (научници и ствараоци, па и поједини лингвисти) кажу – свеједно је писали ћирилицом или латиницом, с тим што је латиница данас писмо модерне науке и културе, „универзално“ писмо, без кога је незамислив живот савременог човјека, а ћирилица то није.

Да је свеједно, зашто би се забрањивала ћирилица, зашто би се спаљивале ћириличне књиге, зашто би се уништавале библиотеке у којима се оне чувају, зашто би се данас сузбијала употреба ћирилице у Црној Гори, односно зашто је она тамо одједном, посљедњих десетак година, постала примарно („државно“) писмо, заправо писмо тзв. црногорског језика? Зашто, рецимо, Српска православна црква, као освједочени чувар српског националног, културног, језичког и духовног идентитета, никада није прихватила латиницу? И обратно: зашто Римокатоличка црква на српском језичком простору не прихвата ћирилицу? Зашто Руси, Бугари, Македонци, чувају своје ћирилице? (Руси чак и законом по коме онај ко жели да су му назив и реклама фирме исписани латинским писмом, мора да плати већи порез.) И зашто би више од четири стотине година прелазак на латинско писмо међу Србима био знак унијаћења, а данас то није? Много је тих „зашто“ на које би требало да одговоре Срби којима је свеједно служе ли се латиницом или ћирилицом, или пак, који се радије опредјељују за латиницу. С друге стране, ако су већ све књиге које су Срби током 20. вијека штампали латиницом, уведене у међународне библиотечке регистре као да су штампане хрватским језиком, шта ће бити за 20, 30 или 50 година? Како ће се у тим временима национално идентификовати њихови аутори, и хоће ли се тада знати да су те своје књиге Срби писали српским језиком, и хоће ли се оне рачунати у српско културно наслеђе или у хрватско, и, на крају – хоће ли се знати јесу ли их писали Срби или Хрвати?

Кад би писмо, ма које писмо, било само формалан, и неутралан, графички лик (аналогон) језика, и када дилема ћирилица или латиница не би била од суштинског значаја за

чување како језичког, тако и духовног и националног идентитета међу Србима, односно – да, кроз вишевијековну историју, прелазак Срба на латинско писмо није био највидљивији знак њиховог конвертитства – онда би се можда и могло казати свеједно је писали ћирилицом или латиницом. Али, као што знамо, ствари не стоје тако. Прелазак с једног писама на друго, можда, сам по себи, не може изазвати промјену менталитета, карактера, културе и духовности народа, али је сигурно знак или да је до те промјене већ дошло, или, пак, да се таква промјена жели остварити. Црна Гора је управо најбољи доказ за то. Свој нови, у основи антисрпски и антиправославни, тј. антиисторијски идентитет она гради на латиници, и то би требало да буде посљедња опомена свим Србима да се добро замисле прије него што кажу да им је свеједно писали ћирилицом или латиницом.

Ћирилица за српски народ има посебну симболичку вриједност, исто као што је и за друге народе имају њихова писма: грчко, арапско, јеврејско, кинеско, јапанско, али којих се ти народи, као препознатљивих знакова свог идентитета, никада неће одрећи. (Случај са турским и румунским народом, који су се наводно одрекли својих традиционалних писама, није адекватан примјер којим се доказује супротно. Арапско писмо, којим су се Турци служили све до 1928. године, када су, додуше присилом Кемала Ататурка, прихватили латинско писмо, није било турско изворно писмо нити је одговарало гласовном систему турског језика. Исти је случај и са Румунима који су умјесто туђег црквенословенског језика и ћирилице, 1865. увели као књижевни свој језик и, као и остали романски народи, њима адекватну латиницу.²⁰)

Ћирилицом се српски народ уписао међу цивилизоване (словесне) и историјске народе Европе и свијета, и њена историја је историја његове хиљадугодишње борбе за опстанак, како се и каже у образложењу оставке бјелопавлићких учитеља: „Ћирилица је српска историја“. Њено напуштање значи прекид са националним, културним и духовним идентитетом, односно одрицање од свог културног наслеђа, насталог у кругу византијско-православне цивилизације, па отуда и оних етичких и животних начела и вриједности својствених тој

²⁰О томе видјети: Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскрићу векова*, Горњи Милановац, 1991)

цивилизацији, начела која су током историје била и остала основна дјелатна и покретачка сила у српском народу. За та начела и те вриједности, надограђујући их према сопственом карактеру (уму и срцу), потребама и животним околностима, српски народ је живио и умирао, а нигдје, чини се, с таквом горљивошћу као у Црној Гори, захваљујући, свакако, и светосавско-лазаревском надахнућу својих духовних вођа, посебно из династије Петровића, најдоследнијим настављачима и чуварима светосавског духа и косовског завјета. Континуитет те духовне скопости и моралне досљедности откривамо и у понашању бјелопавлићских учитеља из 1916. године.

Срби, напосто, никад не смију заборављати да, иако писмо није нужна одредница ни националног, ни вјерског, ни језичког идентитета (рецимо, пола словенских народа пише различитим верзијама латинице, а пола ћирилицом), на балканском простору, на несигурној линији раздвајања католичанства и православља (Далмација, Хрватска, Босна, Херцеговина, Славонија, Бока), вјековима траје неравноправна борба између ћирилице и латинице, иза које су увијек стајали прозелитистички апетити Римокатоличке цркве са њеним пропагандним институцијама, какве су својевремено биле Дужба Исусова и Конгрегација за пропаганду вјере, основана 1622. год. „Војници Дружбе Исусове борили су се за своје небеско царство, ширећи латинску унију и гонећи ћирилицу све даље на исток. Тако је ово словенско писмо у повлачењу већ пуна четири века, иако су се босански и славонски фратри још у 18. веку служили ћирилицом“²¹.

Борба та два писма симболише борбу између два антиподна погледа на свијет: есхатолошког (теоцентричног), православно-византичког, на једној, и геоцентричног (хомоцентричног), римокатоличког, на другој страни. Та борба је вјековима одређивала историјску судбину балканских народа и обиљежила цјелокупну историју и културу њихову.

Борба та два писма, у истом симболичком поретку, траје и данас. Али можда никада у неравноправнијим условима. И никад с већом превагом латинског над Ћириловим писмом него данас. И никад у српском народу није било мање свијести о тој борби и њеној симболици него данас.

²¹ (Предраг Драгић Кијук, *Хришћанство без Христа*, Београд, Рашка школа, 2011. стр. 59)

Политика Римокатоличке цркве и њених имплементатора на Балкану није се према српској ћирилици битно мијењала вјековима, али јесте, на жалост, однос српског народа, и то у толикој мјери да један његов дио одавно на њу гледа с равнодушношћу, с ниподаштавањем чак.

Идеолошки постављена као обиљежје западњачког (римокатоличког), економски и технолошки супериорнијег цивилизацијског круга и тзв. европских вриједности, са неизмјерним медијским и маркетиншким потенцијалом, и веома агресивним политичким и идеолошким залеђем „војујуће“ Римокатоличке цркве, и њеног прозелитизма (након Другог свјетског рата, и с домаћом потпором те врсте), латиница се, у супарништву с ћирилицом, правно незаштићеном и у сопственој кући програмирано препуштеном немилосрдним законима тржишта и маркетинга, у приличној мјери и стигматизованом, као симбол наводног српског хегемонизма и етнонационализма, морала испољити као ефикаснија и супериорнија, посебно у епохи информатике и глобализма, када је енглески језик са латиничним писмом постао језик међународне комуникације. С друге стране, од њеног продора (преко науке, углавном медицине и технике) у средиште српског културног простора, након Првог свјетског рата, почело је у српском народу усвајање, с незајаживим апетитом, који траје и данас, духовних и културних садржаја „латинског свијета“, „обогаченим“ евроамеричким егоцентричним потришачко-хедонистичким животним начелима и вулгарним прагматизмом.

Додуше, не може се са сигурношћу знати шта је ту чему претходило и да ли би се, с обзиром на историјске околности и сложене културолошке процесе током 20. вијека, десило исто и без латинице, али је чињеница да су те двије појаве ишле једна уз другу, те да су се Срби више расрбили и расправославили (можда не номинално колико суштински) од када су прихватили латиницу, прво као своје секундарно, а затим, у пракси – као примарно писмо, него за четири вијека током којих су на то силом, уцјенама, лукавствима и преварама навођени.

7.

Томе је посебно погодновало стање у Југославији након Другог свјетског рата, прво – потпуно комунистичко затварање према Западу, а онда – у замјену за стварна грађанска права

и слободе – дозирано отварање према његовој поп култури и забави, па се усвајање те културе, посебно од младих генерација, сматрало освајањем слободе. Међутим, та култура, са рок музиком као њеним репрезентом од посебног утицаја на модел друштвеног понашања и успостављање новог вриједносног система, и код нас и у Европи (а прокламовала је блуд, дрогу и слободу без одговорности, као врховне вриједности живота), убрзо се показала као најефикасније средство за убрзану дисолуцију (расрбљавање и расправослављивање) националне свијести код српског народа (можда разорније од свих оружја која су у ту сврху над њим досад испробана), односно за обезвређивање његових животних начела и вриједности, а онда и за његову духовну дезоријентацију током друге половине 20. вијека.

Иако је имала значајан друштвени ангажман, потенцирала критику политике (амерички милитаризам, рат у Вијетнаму и друге) и друштва (инертност и комформизам грађанског друштва), рок музика није имала никаквог дубљег идејног упоришта, осим потребе за стихијним разарањем традиционалних вриједности, али је због своје пријемчивости и популарности код омладине, била веома подесна за идеолошку злоупотребу. Комунистичка власт у Југославији, на примјер, ефектно ју је капитализовала. Дајући јој врло рано, за разлику од режима Источног блока, пропусницу за улазак у југословенски културни простор, на једној страни, остварила је привид слободног, демократског и отвореног друштва, а, на другој – чинећи *добру услугу* младим генерацијама, добила заузврат њихово чврсто и дуготрајно „Рачунајте на нас“! Била је то веома рафинирана и успјешна манипулација. Рок музичарима је био „дозвољен“ одређени степен дисидентства, рецимо, критика, понекад и врло оштра, друштвене неправде, ограничења грађанских права и слобода, бирократизације друштва, тзв. „вербалног деликта“ и сл., такво дисидентство толерисало се донекле и у књижевности, на филму, у позоришту, што је рок музици увећавало популарност, подизало тираже дисидентских књига и часописа, а режиму прибављало важне поене пред Западом, посебно у односу на Источни блок гдје о таквим „слободама“ није било ни говора. Тако је, умјесто да по својој субверзивној природи буде његов непомирљиви опонент и реметник, рок музика више од двадесет година била – вентил за регулацију могућег незадовољства „Титове омлади-

не“ и један од кључних стабилизатора комунистичког поретка у Југославији. (Све до оног дана када је Бора Ђорђевић завапио: „Погледај дом свој, анђеле“!)

Истовремено, рок музика је била сигурна заштита и од евентуалног утицаја на српску омладину побијеђених „назадњачких снага“, као носилаца и чувара српских националних вриједности – Српске православне цркве, у првом реду. И данас њени разни деривати обављају исту функцију – духовне и друштвене пасивизације омладине.

Па ипак, у том времену духовног сивила и равнодушности, идејне и сваке друге нивелације, у околностима у којима је из образовног система искључена свака вјерска поука а националну историју замијенила историја „радничког покрета“ и КП, односно када манипулација историјом и науком и потирање историјског памћења постају главне полуге за усмјеравање друштвене свијести, а заборав и незнање политички капитал комунистичке олигархије, рок музика ће, као харизматична културна новина, довести, ако не до идеолошког, а оно до једног специфичног културолошког раслојавања у српском народу. На једној страни – наћи ће се љубитељи тзв. забавне, прозападњачке или западњачке поп културе, којој се безрезервно приклања интелектуалнији и бољестојећи дио друштва, градитељи „комунизма са људским лицем“, етаблирани и комформирани у културним институцијама и структурама власти, и, посебно омладина, весела „дјеца комунизма“, фасцинирана западњачким сексуалним и сличним слободама, и све незаинтересованија за традиционалне вриједности, а, на другој – „конзументи“ домаћег „фолка“ (касније и тзв. „турбофолка“), заправо дегенерисане народне музике. То је био мање образован дио становништва – радништво и чиновништво, који, иако су му традиционалне и националне вриједности лежале дубоко у срцу, није довољно разумијевао смисао и важност њиховог чувања, па их није ни умιο чувати. У процесу принудне послератне урбанизације и индустријализације, дошавши из руралних средина, носталгичан за својим завичајним звуцима (гусала, фруле и двојница) и непријемчив за сложеније културне садржаје, атеизиран и инструментализован да служи као главни ослонац владајућем комунистичком режиму, тај сталеж је напросто налазило одушка свом дерту и фрустрацијама, у тзв. новокомпонованој или народњачкој псеудомузици (амалгаму сачињеном од најбезвреднијих компо-

ненти изворне народне и „уезене“ поп музике), и више од тога није ни тражио, ни даље гледао. У тако распјеваном српском народу (латинска крилатица: „Хљеба и игара“ никада није имала пунији смисао него у годинама тзв. Титове Југославије), латиница се, неминовно, идентификовала са западњачком, а ћирилица са „народњачком“, нижеразредном, културом, мада су и једна и друга биле популистичке, и једнако профане. При томе је ћирилица у односу на „модерну“ латиницу, у врло кратком времену, код младих генерација, безнадно деградирана до симбола примитивизма, непросвијећености, сељаштва и културне заostalости. (Ријеч *ћирилица* и данас је метонимија за тај културолошки модел.)

[Том истом подјелом касније ће се користити политичке странке за придобијање присталица приликом политичке и националне дисолуције Црне Горе. Тако ће се, годинама, на страначким скуповима (изборним митинзима и тзв. конвенцијама, новогодишњим забавама и сл.) сепаратистичких црногорских странака, али и на њиховим ТВ и радио станицама, појављивати искључиво поп музичари (улагана су баснословна средства да би се довеле свјетске звијезде попут Мадоне и Ролингстона, или популарне музичке групе из Хрватске), а на скуповима српских странака наступали су пјевачи народне музике, етно састави и гуслари, што је имало за посљедицу да се уз прве окупљају млађе (ћаци и студенти), а уз друге, старије генерације – све док се медијском манипулацијом није учврстио стереотип о примитивизму, ретроградности и агресивности српске, а о модернизму, европејству и уопште културолошкој супериорности црногорствујуће стране.]

8.

Латиница је, несумњиво, српски језички и културни простор, у доброј мјери, освојила и преко тзв. поп културе (рок музике, америчких филмова, који су све до скоро по правилу титловани латиницом, испразне забаве, шунд литературе, итд.), али јој је за то врата широм отворио Новосадски договор, 1954, када је латиница командно (правно-политички) изједначена с ћирилицом, чиме је покривено преименовање српског језика у српскохрватски односно хрваткосрпски. (И једно и друго прихватили су само Срби и при томе многи од њих остали и данас). Не заборавимо, након Новосадског договора, престала је у Југославији производња и употреба ћири-

личних писаћих машина, а њихово коришћење сматрало се националистичком провокацијом и у самој Србији, што значи да је ћирилица била осуђена на потпуно нестајање. Тај Договор, који су формално иницирале највише српске научне и образовне институције, омогућио је, у ствари, све оно што ће се касније дешавати са српским праотачким писмом (и језиком), које Срби и данас масовно напуштају на цијелом свом језичком и животном простору – једнако у Београду, Новом Саду, Нишу, Бањалуци, Подгорици, Никшићу, све до најзабаченијих села старохерцеговачких! И једнако писмени и полуписмени, и једнако у школи, у медијима, у културним институцијама, једном ријечју – у свим срединама и у свим просторима друштвеног живота, па, у посљедње вријеме – и на гробљима.

То нам најбоље говори у којој мјери се српски народ отуђио и до ког степена је код њега усахнула емоција према сопственом духовном и културном наслеђу. Такво ментално стање морало је резултирати све видљивијим губљењем самопоштовања и ентузијазма, односно појавом психолошке и духовне несигурности, а онда – и превагом скоројевићског менталитета, тј. склоности ка некритичком прихватању свега што је туђе и помодарско, посебно код интелектуалног и грађанског слоја. А то је, несумњиво, најкраћи пут до нестајања и појединца и народа у цјелини! Губљење осјећања љубави према свом културном и духовном наслеђу, заправо је знак немања осјећања за, како каже Јован Дучић, „два највећа духовна богатства – вјеру и родољубље“, а без „ова два осјећања човјек је пропалица“²². И народ у цјелини – могло би се додати.

Осврнимо се и видјећемо да су данас сви Срби који су напустили ћирилицу и везали се за латиницу, из било ког разлога (изузимајући оне у дијаспори који су принуђени да се служе туђим писмом и туђим језиком), или атеисти или нијесу православни. И сви су „анационални“ у оном смислу у ком су, као што смо видјели, тај појам разумијевали бјелопавлићки учитељи 1916. године! И то је данас најочљивија демаркациона линија у српском народу. Сви Срби који себе данас друкчије национално именују: дакле, набијеђени Црногорци, Бош-

²² Јован Дучић, *Јуџира са Леуџара*, ГИПП „Каруновић“, Београд 1999, стр.74

њаци, Муслимани или Хрвати, и сви који су у међувремену прешли у ислам и католичанство, или су постали припадници које друго вјерске заједнице, па и припадници неких наводно либералних и анационалних политичких партија, организација и покрета (глобалисти, феминисткиње, припадници тзв. геј популације, трансвестити, сатанисти итд.) и сви које мучи „комплекс мржње према себи некадашњем“, а с њима (ни то не треба занемарити!) и пасионирани љубитељи рок музике и њених музичких деривата, па тзв. тајкуни и тзв. бизнисмени, црноберзијанци, модернисти, постмодернисти и помодари у свему и свачему, љубитељи „прогреса“ и комформисти, „фарисеји и лажни књижевници, они, на примјер, који у Црној Гори досадише Богу и народу хвалећи се ћириличним „Октоихом“, а овамо ћирилицу и српски језик проглашавају симболама примитивног национализма, ретроградности и културне инфериорности, сви, дакле, што су себе изопштили из душе народа, и одронили се од његове традиције, одrekli су се пратачког писма и прихватили латиницу, која је постала главни чинилац диференцијације од „српског национализма“, тј. српског етиничког, културног и етичког коријена.

9.

Па ипак, иако са истим узроцима, са истим циљевима и посљедицама (вјероватно и усмјераван из истих центара из којих је то рађено током 18, 19 и 20. вијека, а и раније²³), процес потискивања ћирилице по много чему је друкчији у Црној Гори него у Србији или у Републици Српској, гдје је ћирилица (трудом државних органа) данас ипак најстабилнија. У Србији је, прије свега, посриједи небрига (или неразумијевање) надлежних научних, културних, образовних и државних институција, и тамо се, будући да није непосредно генерисан из врхова власти и државне политике, он, ипак, како-тако може зауставити. Макар постоји разумна нада да се може зауставити. Гаранција је за то и Устав Републике Србије, у коме је ћирилица назначена као примарно писмо у јавној употреби. Међутим, овдје, у Црној Гори, потискивање ћирилице дио је свеобухватног државног пројекта о разарању идентитета већинског

²³ Не треба заборавити да је ћирилица, по неким свједочењима, одмах послје раскола, на Сплитском сабору, 1059, проглашена од стране његових учесника, „ђаволским изумом“!

(православног) становништва, с циљем његове језичке, културне и националне пресеминације, тј. потапања у дукљанско-монтенегрински етно-културолошки бестијанлук (пројекат идентичан са оним који је спроводио гувернер Виктор Вебер 1916, односно Римокатоличка црква на простору тзв. Илирика од времена раскола до данас), и зато се, овдје, у том погледу, тешко може очекивати неки бољитак – бар у скорије вријеме. Враћање ћирилице значило би враћање Црногораца својој етничкој и етичкој основи, свом српском бићу, а то наши западни „пријатељи“ и модификатори наше свијести неће дозволити све док им буде у интересу да се латиницом, дајући јој статус кључне одреднице црногорског националног и језичког (!) идентитета²⁴, користе као видом отклоне Црне Горе од Србије и Црногораца од Српства, односно док највећи дио и Срба и Црногораца „не претворе у бесловесну масу, којој ће бити свједно ко је, шта је и каква јој је историја“²⁵. Ефикасније средство за остварење тих циљева не могу пронаћи.

10.

Данас се српски лингвисти и интелектуалци споре око тога да ли Срби треба да се коначно одрекну латинице – да је, као „туђе“ писмо искључе из школских програма, из издаваштва, из медија итд., или не. Србима православним латиница, свакако, није била потребна као што није ни Русима, Бјелорусима, Бугарима, Грцима..., али је се они сада, и кад би хтјели, нити могу одрећи, нити би то одрицање било оправдано, јер би се тиме одрекли и свега што су на латиници вјековима стварали Срби католичке вјероисповијести и други: у Дубровнику, Далмацији, Хрватској и Босни, али и остали Срби, током последњих сто година, откако су, стицајем историјских околности, упали у „анакондин загрљај“ латиничног писма и тобожњег језичког заједништва. Латиница је одавно постала културно добро српског народа и одрицањем од ње, ми бисмо, у

²⁴ Ако, рецимо, тражите у Црној Гори да вам лична карта буде написана на српском језику, то значи да ће вам, по Закону о личним исправама, име и презиме бити уписани ћирилицом, а сви остали подаци латиницом, што би требало да значи на црногорском као службеном, а затим и на енглеском језику.

²⁵ Драго Ђупић, *Пројон српске ћирилице*, Слово, бр. 21, Никшић, фебруар, 2009. стр. 49

ствари, помогли онима који настоје да српску културу затворе у границе данашње Републике Србије, а ћирилицу вежу само за екавски изговор српског језика, односно да све што је штампано српском латиницом, прекњиже у хрватско или чије друго културно наслеђе, како је то већ урађено у међународном информационом систему за културни и научни развој, па се, након укидања (1994) одреднице *српски језик – латиница*, у библиотечким каталозима све што је штампано латиницом (српском латиницом) сматра као да је штампано хрватским језиком²⁶. С друге стране, када српска дјеца данас не би учила латиницу, макар пола књижног фонда наших библиотека остало би за њих недоступно. (По неким процјенама, у Србији се и дан-данас око 53% текстова штампа ћирилицом, а 47% латиницом²⁷.) То су довољани разлози за њено чување у српском народу. Али, то што је се не можемо одрећи, не значи да морамо подлећи латиници и напустити ћирилицу. Не одричући се, дакле, латинице, коју је, уосталом, као и ћирилицу, да би се и њоме могао писати српски језик, уобличио 1827. године Вук Караџић, а не Људевит Гај, како се то уобичајено мисли, (па је зато латиница којом се данас служе Хрвати, Словенци, Бошњаци, Црногорци и Срби, заправо српска латиница)²⁸, наша је обавеза да сачувамо ћирилицу. Али не административним мјерама и забранама, него тако што ћемо кроз образовни систем, уградњом истине о ћирилици (и о латиници) у наставне програме, и у Србији, и у Републици Српској, а ако Бог да – једног дана и у Црној Гори, код младих генерација развијати свијест да је ћирилица не само наше национално него и наше богослужбено писмо које нас најтјешње повезује са православном духовношћу, а тиме и са оним што чини најдубље ослонце нашег националног бића. И да је српска ћирилица немањићко, тј, светосавско писмо и завјештање исто колико и ћириловско. Јер, треба и то знати, управо заслугом Стефана Немање и Светог Саве, утемељивача наше духовности, културе и писмености, у српском је народу заживјела и ћирилица. И

²⁶ Видјети: Драгољуб Петровић, *Сумрак српске ћирилице*, Нови Сад, 2005, стр. 62)

²⁷ Петар Милосављевоћ, *Српско пишћање и србисћика*, Логос, Бачка Паланка, 1007. стр. 212.

²⁸ Видјети о томе: Петар Милосављевић, *Српска писма*, Бесједа, Бања Лука –Арс либри, Београд, 2006, *Српско Пишћање и србисћика*, Логос, Бачка Паланка, 2007.

свако онај ко се одриче ћирилице одриче се, макар и несвјесно, светосавског пута и знамена.

Ми, осим *Маријиној јеванђеља*, немамо сачувану ниједну књигу писану глаголицом, а изгледа да их је било, на што упућују: *Жиџије Св. Краља Јована Владимира* (сачувано у латинском и грчким преводима), *Требињски родослов* и *Дукљанска хроника* (инкорпорирани у *Љеџојис ѿоја Дукљанина* и сачувани у латинском преводу), одломци апостола – Гришковићев и Михановићев итд. Но будући да је глаголица, повлачећи се са православних простора, пред практичнијом и једноставнијом ћирилицом, употребљавана од стране римокатоличког свештенства у приморским областима, није искључено да је и сам Стефан Немања, државотворац јасних и далекосежних визија, својом политиком додатно подстакао њено повлачење, желећи да спријечи ширење католичанства у својој још у потпуности духовно непрофилисаној држави „У православно оријентисаној Рашкој потиснуте су потпуно глаголица и старија глагољска књижевност српске редакције јер су сматране за средство католичке пропаганде.“²⁹

Нема сумње да је у том процесу ипак главну улогу имао Св. Сава, који је својим књижевним дјелом и својом „правописном реформом“, установио образац књижевног стварања, језичког израза и писма српском народу током наредних вјекова. Како каже и народно предање:

„Пође једном Свети Сава да учи народ ѿбожностѣи и вери. Идући ѿо свету, наиђе на људе иде са четири вола уносе светло у кућу. Запита их:

'Шта радише ѿо, браћо?'

'Ево има три дана, начинисмо кућу, ѿа никако нам се у собама не види. Три дана са ова четири вола уносимо светлостѣи, ѿа све једнако. До ѿред враћа се види, а кад у кућу – мрак!'

Свети Сава се ѿмоли Боју, ѿе им рече:

*'Е, људи Божји, ѿреба начинити ѿрозоре., - ево овако“ – ѿа им онда начини ѿрозоре.“*³⁰

²⁹ Д. Драгојловић, *Ка ѿочецима наше сѣаре књижевностѣи*, Књижевна историја VI/24, 1974. стр. 284.

³⁰ (*Свети Сава за школу и дом*, приредио Угљеша Крстић, Београд, Сремски Карловци, 1955)

Оно чиме је Св. Сава, по овој, у нашем времену најтеже схватљивој параболи, отворио прозоре на српским домовима, оно дакле чиме је, у тек саграђену српску кућу – Немањину државу, али још мрачну и духовно неутемељену, унио свјетлост православља, светосавског православља, са његовом топлином и простосрдачношћу, које је обасјало, споља и изнутра, сваку српску кућу – себра и властелина једнако – била је ћирилица!

Данас, нажалост, напуштањем ћирилице, српски домаћини спуштају за ту свјетлост непробојне жалюзине на прозоре својих домова!

11.

Ћирилицом су исписани сви културни њивови нашег народа, записа Сава Јововић, а циљ оних који су је забрањивали, званично и незванично, и који су спаљивали ћириличне књиге и библиотеке, све до јуче (1991-1995. у Хрватској и 1999-2004. на Косову и Метохији), или који су организовано сузбијали њену употребу у медијима, школи и државној администрацији, како се то радило 1916, а и данас, опет, ради у Црној Гори, био је (и јесте) управо затирање тих трагова, а тиме и „обарање темеља одржања“ (тј. нестанак) карактера (идентитета) српског народа („да му се не зна трага ни имена“). То су знали Срби у Угарској 1784, као и бјелопавлићки учитељи, који су побуном због забране ћирилице 1916. исписали најљепше странице у историји црногорске просвјете. Њихова побуна била је порука окупатору о непокорности, али, можда и више – упозорење сопственом народу на опасност која се крије у забрани употребе свог писма и изучавања своје националне историје у школама. За то нијесу биле довољне ријечи, ма колико биле убједљиве. Тражило се дјело, тражила се лична жртва, према величини онога што је требало бранити и околностима у којима се бранило. Они се нијесу двоумили.

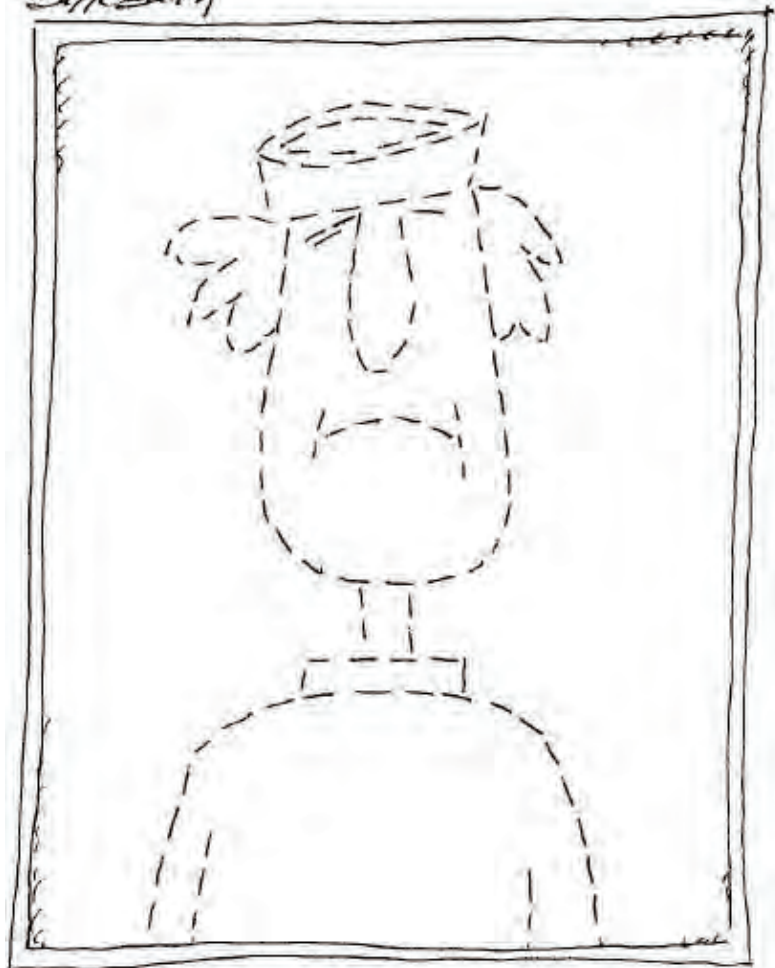
А ми који смо се данас нашли пред истим искушењем, ако нијесмо, због своје духовне тромости, достојни да будемо на висини њиховог дјела, дужни смо макар да га отмемо од заборавља и као свијетлу успомену предамо будућим нараштајима, који ће, надајмо се, боље од нас разумјети и цијенити његову поруку.

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

ЈЕЗИК И ПАМЋЕЊЕ

Зоран МИШИЋ:
Шта је то косовско оцредељење

Вилков

**ПРОФЕСОР
ЦРНОГОРСКОГ
ЈЕЗИКА
2011. год.**

Зоран МИШИЋ

ШТА ЈЕ ТО КОСОВСКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ

(Одговор на једно питање Марка Ристића)

Да ми је ко рекао пре десет година, када сам устао у одбрану првих прогоњених текстова наших модерних песника да ћемо морати да се успињемо до европског духа преко рушевина наших највиших поетских и духовних вредности, ја му не бих поверовао. Сматрао сам, као што и данас сматрам, да су наши национални симболи довољно универзални да би могли стати уз друге, општеприхваћене симболе којима се у савременом говору служимо. Али ево где сваким даном бива све већма зазорно, да не кажем погибелно, изговорити понеку реч из нашег митолошког речника. Једна од таквих речи је Косово. Чим се та реч изговори, човеку прети опасност да му на главу сруче и аутохтоно косовско млеко, и Видовдански храм, и причешће, и несавремени национализам, и Опленачку цркву, и краљевску амбасаду, и тамјан и измирну, ако не и нешто још много горе.

Сви ми данас мирна срца изговарамо речи као што су Едип и Улис, Креонт и Антигона, Дионизос и Нађа, метафизичко сликарство де Кириково и Откровење Растково или Јованово, сумерски демони и астечки богови. Спомињемо све богове редом, укључујући ту и хришћанског бога, јер знамо, заједно са Малроом, да се и ликови богова током векова преображавају као што се преображавају и све друге духовне и уметничке творевине. Али, спомену ли нам само кнеза Лазара и кнегињу Милицу, светог Саву или Доментијана, Косовску битку или Косовску вечеру, косовски мит или косовско опредељење, ми се намах згрозимо и ражестимо. Поштујемо сва гробља овог света као да су наша: менхире и долмене, Кампо Санто и Сен Дени, Долину краљева и Валеријево гробље крај мора, али *Плаву гробницу* Милутина Бојића не признајемо за

своју. Унели смо у индекс својих омиљених књига највеће мистичаре света, али Момчила Настасијевића с презиром одбацујемо. Отпутовали смо као Ренан у Грчку да се поклонимо Акропољу, али Хиландар нисмо ни споменули. Умемо да разликујемо сваки Бретонов цитат Хегела, али не правимо никакву разлику између Александровог Опленца и Карађорђевог Тополе. Знамо шта значи опредељење Антигоново, али се у чуду питамо: шта је то уопште косовско опредељење?

Али, треба ли се уопште чудити том нашем чуђењу, када знамо колико се неспоразума нагомилало око наших традиција? Нас је прошлост проклела двоструком клетвом: удаљила се од нас, а није нам дала да из ње изађемо, лишила нас је свога богатства, а оставила нам своју тугу и немаштину. Тако је прошлост постала и остала наша чежња и наш стид; чежња за заборављеном колевком и стид због наше заосталости, ругобе и незнања. Па се и делимо према томе како је ко у себи тај несклад савладао: на оне који се прошлости одричу и грабе напред, не гледајући на пређени пут, и на оне, заостале, који су од заосталости подигли одбрамбени бедем традиције. Мало је ко у стању да приђе нашој прошлости и с љубављу и са знањем, па да раздвоји светлост од мрака, изворне ритмове од вашарских трупкања, праву поезију од школског срицања, митску свест од дидактичке свести. Можда би једино песници и учењаци новог кова, када би се удружили, могли да оживе нашу традицију и спасу је и од назадњачког старатељства и од напредњачке немарности. Видело би се онда да наша прошлост није ни ништавна ни мрачна, да грабеж и покољи нису наш једини позив, да крвна освета није наша једина духовна храна, да нисмо само постојбина „суровости и легендарне беде“, како то о нама пишу странци. Видело би се да постоји и једна друга, дубља и старија традиција од оне хајдучке и братоубилачке. Искрсла би из заборављених књига она мудра, достојанствена лица која су се помолила са зидова наших старих задужбина и задивила свет. Поклонили бисмо свом народном епосу оно место које му додељује Сесил Баура, стављајући га уз Хомерову *Илијаду*. Разумели бисмо боље и себе и свет коме припадамо.

Јесте, историја нам је ускратила мирну поступност развоја, осудила нас да читаве векове проведемо безгласни и безимени. Нестали смо под земљом и векови су нас прекрили забравом. Па ипак, сунце нас је и даље грејало, чудесно под-

земно сунце, сунце сећања, и провело нас тајним ходником до крај таме. А када смо поново угледали светлост дана, прихватили смо се дневних послова као да таме није ни било. Сустигли смо време, јер смо били мудрији за читаву вечност свога тајног искуства, јер смо умели да спасемо од смрти оне вредности које побеђују време: своје споменике и своје памћење.

Питају ме: шта је то уопште косовско опредељење? Заиста, време је да се то упитамо. Јер сви ми знамо и за косовске божуре, и за силне оклопнике без мане и страха, и за Мештровићев Видовдански храм, и за цара Лазу, честито кољено, и да смо Косово осветили, и да лажу они који нама данас кажу, деци овог века, да смо недостојни историје наше, и да смо изгинули на Кајмакчалану, и да смо вечито гинули за крст часни и слободу златну, и да нам је, ето, суђено, да нам је то такорећи урођено да гинемо и да се светимо, да нас Турци истребљују и да истребљујемо потурице. Косово је постало ратнички мит једног ратничког племена, да би се, у својим крајње извитопереним облицима, претворило у ратоборни поклич ратоборних племенских поглавица. Оно је постало државотворни мит једне државотворне нације, да би се претворило у освајачки и хегемонистички програм једне класе. Шта је било Косово и шта оно значи, „шта је то уопште косовско опредељење“, на то се сасвим заборавило. Заборавили су то први они који су косовски мит приграбили за себе и наумили да се настане у помпезном, империјалном и империјалистичком Видовданском храму. Али заборавили су то, и заборављају још увек, и они наши ствараоци који су устали против видовданске помпе и империјалистичких фанфара, против националистичке романтике и лажног сецесионистичког сјаја. И тако Косово почива и даље глухо и пусто и наставља своје подземно вековање, далеко од нас и нашег века. Заливају га покатак старачке професорске руке, оросе га архиварском росом и заките босоком филологије. Али праве руке да га премери, правог слуха да га саслуша, нема.

Не, није косовско опредељење Растково службовање у краљевској амбасади, ни његови пригодни чланци у „Времену“, ни његове невоље са патријаршијом. Није косовско опредељење ни служба патријаршији и православљу, нити служба ма којој цркви. Није оно исто што и Мештровићев Косовски храм или црква на Опленцу. Није ни четничка кама, која се

потезала у име Косова, јер Косово није ни четништво нити кама. Није косовско опредељење ратничко гесло, иако су га ратници исписивали на својим заставама; није ни оружје освете, иако су ратови вођени да се освети Косово. Није косовско опредељење исто што и завет да се Косово освети.

Покушајмо да раздвојимо косовско опредељење од свих оних који су се, с правом или не, током векова опредељивали за Косово. Вратимо се самом извору, народној песми, и видећемо да је косовско опредељење онај последњи, беспризивни одговор којим се одговара на питање о смислу човековог постојања. Видећемо да је то избор оног најтежег, најпогубнијег пута, који је једини прави пут. Определити се косовски, то значи одрећи се свега што је варљива добит и лакома слава, напустити оно што је доступно за љубав недостижног, усхтети његошевски да буде оно што бити не може. То значи прихватити игру ко губи добија, погибијом домаћити се победе, опкладити се на карту немогућег, једину која не пропада.

Косовско опредељење је опредељење свих оних који су радије бирали „у подвигу смрт, него ли са стидом живот“. Када данас читамо *Похвалу кнезу Лазару* од патријарха Данила III, написану 1392, или 1393. године, чини нам се као да слушамо покличе који су се 27. марта разлегали на београдским улицама: „Боље је нама у подвигу смрт, неголи са стидом живот. Боље је нама у боју смрт од мача примити, неголи плећа непријатељима нашим дати.“ И питамо се: није ли то увек било једно исто опредељење које нас је нагонило да се боримо за „изгубљену ствар“, да се подижемо на устанак у тренуцима када је цео свет веровао да нам нема спаса? Нисмо ли управо у таквим тренуцима, када је претило да нестанемо, долазили до најпуније потврде свога постојања? За оне који време броје рачуницом невремена, а победе рачунају бројем непријатељских офанзива, косовско опредељење није само мит, већ и закон историјске нужности.

Косовски еп не заснива се на освајачкој охолости, већ на поносу оних који су оружјем духа савладали освајаче. Због тога он никог не угрожава, никоме не прети. Мит о Косову далеко премашује границе националног мита; својом суштином он се придружује оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у имагинарном музеју једне јединствене европске културе.

Косовско опредељење је највиши етички принцип који је, уручен нам од Грка, постао наше историјско искуство. Али, у њему је сажето исказан и онај древни закон укидања супротности који се од Хераклита до данас објављује свету. Небеско царство коме се кнез Лазар приволео, то је она врховна тачка духа на којој се, према Бретону, разрешују све противречности, где, писао је Лаза Костић, нестају оне несразмерне разлике температуре у васељени и венчавају се сан и јава, где је Дис угледао оне очи изван сваког зла, а Растко Петровић свог Великог друга. Та тачка духа није уписана у књигама земљемерним, она је „измишљена“ као све творевине човековог духа, од поезије до математике. Али зато није ништа мање стварна и неопходна.

Косовско опредељење, то је, пре свега и изнад свега, духовно и песничко опредељење. То је љубав која остаје и када нема више љубавника, лепота која зрачи и када су нестали њени неимари, сан који обасјава јаву и када су у свом пламеном лету изгорели сањари. Та љубав, та лепота, тај сан, то су она вечна сазвежђа Лазаревог небеског царства. То је онај бескрај, исписан на дрворезу у Растковом *Ојкровењу*.

Ако се данас присећамо косовског опредељења, то је зато што смо, у својој превеликој журби да се приближимо европској култури, заборавили да и наша традиција чини део те културе. Отварајући се модерном свету, као да смо заборавили на себе. Као да нам се учинило да свет постоји ван нас, негде преко границе, у срећнијим и привлачнијим крајевима. А свет је почивао у нама још док се за нас није ни знало, док нисмо ни знали где су нам границе. Били смо део једног јединственог, безграничног света, његова последња блага успомена у срцу жестоког разједињеног новог света. Оно што смо открили Европи деветнаестог века, када нас је поново примила под своје окриље, то није био припрости језик једног варварског племена, већ последњи живи изданак њене велике прошлости, заборављени језик њеног негдашњег духовног јединства. И док ми данас жртвујемо живу традицију своје постојбине зарад европских узора, четрдесет година старих, Европа је већ давно почела да трага за прапостојбином читавог света. Док смо ми гајили бретоновску традицију, Бретон је прикупио визионарска сведочанства десетине земаља, и прикупио би и наша, да их којим случајем зна. Док смо се *и ми*, поучени Растковим примером, наканили да погледамо наше старе фре-

ске „очима које су виделе Брака и Пикаса“, Пикасо и Брак били су већ давно замислили своје слике очима које су виделе афричку и преколумбовску уметност. Док смо ми, идући Растковим трагом, откривали Охридско језеро, Корбизије је већ био давно *и* сазидао куће по угледу на охридску архитектуру.

Присетили смо се опет, после четрдесет година, Бретонских мисли које су већ давно изгубиле сваки значај. Наставили смо да величамо тезу о антилитератури, која је већ сама себе сита. Почели смо да тражимо себе у огледалу једног света коме прети да самог себе више не препозна. Ушли смо у њега као уљеци а не као староседеоци, они којима је Орфеј поклонио своју лиру, и који су последњи запевали његову песму верности и наде. Тражили смо посреднике да нас приведу медитеранској култури, не увиђајући да се права култура не прима из посредничких руку, већ се узима са извора. А тај извор ми не морамо тражити по белом свету; он се налази на нашем тлу. И ми смо наследници медитеранског духа; он и данас живи у нашој старој књижевности, живописима и народном предању, у песничким текстовима Стевана Првовенчаног, *Зидању Раванице* и Сопоћанима.

Знам: култура данас путује у обратном смеру од оног којим је путовала у Савино доба. Требало је да се наши часни просветитељи врате са Запада да бисмо разумели шта је Србија на Истоку. Требало је да упознамо велике и мале романтичаре, црначку пластику, Хијеронимуса Боша, Жерара де Нервала, цез-музику, Фројда, Бретона и Леви-Брила да бисмо открили Лазу Костића, Илију Вукићевића, Бранка Миљковића, Љубицу Марић, Сопоћане и Манасију, народни мелос и народни епос, тужбалице, бајалице и бројанице. Требало је да нам усаде осећање мање вредности да бисмо се излечили од њега. Требало је да испунимо ваздух и зидове међународним фолклором да бисмо схватили вредност своје народне уметности, да преболимо Рембоа да бисмо се усудили да одболујемо Бору Станковића, да обучемо америчке фармерице да бисмо почели да правимо помодне опанке. Нека им је за то вечита слава и хвала. Али тај пут у завичај: од Париза преко Мексика или Полинезије, од Бретона преко немачких романтичара и шкотских балада, ипак је био превише заобилазан. То је био, у суштини, онај исти пут којим нас је Лукијан Мушицки учио грчком хексаметру преко руско-словенског обрасца, а Дучић александринцу преко парнасовског. Постоји и пречи пут, који

полази из заједничке европске културне прапостојбине и спаја нашу стару књижевност са модерном посредством народног предања. То је онај стари међународни пут, Виа егнација наше историје, који протиче кроз само средиште наше земље и нашег бића, спајајући Исток са Западом, занос са мудрошћу, завичајно са васељенским, цариградски друм наше културе, којим су прошле најезде и крвопролића, али и весници великих духовних преображаја. Али тај пут једини није прокрчен. Читав један век харали су по њему и сеирили севдалије и пуштахије, архиварски мољци и богомољци, краљевски пандури и питомци, док је интелитенција, згађена и обесхрабрена, радије бирала безбедније, већ прокрчене европске стазе. Само најсмелији и најдаровитији умели су да пођу тим путем. Они су могли с правом да се назову грађанима света и васионским неимарима, иако нису напустили своје огњиште. Умели су да буду древни и савремени, родољуби и космополити, смерни и обесни. Умели су да стару митологију испуне савременим духом, а националне симболе да уздигну до универзалног. Не, нису наши велики песници новијег доба, од Бранка Радичевића до Растка Петровића и од Растка Петровића до Бранка Миљковића, нису они припадали ниједном табору, ни старим и новим париским школама. Потомци Илира и старих Словена, наследници Грчке и Византије, следбеници вечитог младићства народног генија, они су могли да домаше Европу јер су били једнаки са њом духом и пореклом, запамтили су њене васељенске поруке и изговарали их чистим, завичајним језиком, у коме је живела успомена на хомеровска и косовска времена.

За њима ће поћи и наша нова поезија.

(1961)

(Критика песничког искуства, Српска књижевна задруга, Београд, 1996, стр. 241–249)

НЕКАД

САД

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ):
*Ново сјеме ћирило-меџодујевске
и свейосавске ѓросвјетје*

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ:
*Тийо – реализајор хрвайскої
филолошкої ѓроїрама*

Драган ДРИНЧИЋ:
Језик и нација

**ПЕТРОВИЋИ
НА ДОЛУНСКОЈ
НАСТАВИ**

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ)

НОВО СЈЕМЕ ЋИРИЛО-МЕТОДИЈЕВСКЕ И СВЕТОСАВСКЕ ПРОСВЈЕТЕ

(Нови „Српски правослазни буквар“, Светигора, 2012)

Уочи празника Благовијести 24. марта/6. априла овог 2012-ог љета Господњег објављена је и у Београду представљена нова српска црквена „писменица“ - „Српски правослазни буквар“, у издању Издавачке куће „Светигора“ Митрополије црногорско-приморске. Десило се то стицајем околности, али симболично, сасвим у крсно-васкрсном духу наступајућих празника, на саму седамдесет и прву годишњицу злочиначког бомбардовања и разарања Београда од стране њемачких нациста, у коме је, у Српској народној библиотеци, са хиљадама старих наших рукописа и штампаних књига, изгорио и изворник првог познатог печатаног српског „Буквара“ игумана Стефана од Паштровића и мниха Стефана Дечанца, сабрата манастира Градишта, метоха дечанскога код Петровца на Мору штампан у Венецији 20. маја 1597. г. Учећи дјецу азбукама српске писмености, и оним старијима, освештаним светодуховским дјелом и мученичким постојавањем Свете Солунске браће, Тирила и Методија, и овој осавременејој, у грубљој, вуковској обради, нови црквени буквар упућује их на правилно и лијепо писање и читање писмена Ћирилових, кроз примјере „азбуке вјере православне“ - јеванђељских стихова, црквених молитава и катихетских и шире образовних штива прилагођених дјечијем узрасту. Тако је новом црквеном „писменицом“ наша Црква својој духовној дјечи још једном подарила дар достојан не само њеног Божијег и светосавског призвања, него и самог овог црквеног празника над празницима – Васкрсења Христовога, који светкујемо.

Утемељен на древним историјским темељима наше црквене просвјете, протегнутим од Охрида, преко Раса и Призрена, до Скадра и Приморја дубоко на сјевер, "од Дунава до мора Сињега", као и на историјској окосници новије српске државности и просвјете – на Цетињу и у Београду, нови српски црквени буквар је драгоцјени изданак апостолског и равноапостолског, ћирило-методијевског и немањићско-лазаревиховског стабла „ступова књижних“, какви су били наше манастирске писарнице - од Студенице и Хиландара, Грачанице и Дечана, до Раванице и Манасије. Он је, такође, и нови плод и настављач дјела старијег српског штампарства - црнојевићког „Осмогласника“ са цетињског Обода, поменутог „Буквара“ игумана Стефана и инока Саве Дечанца, његошевског „Србског буквара ради учења младежи црквеном и грађанском читању“ Димитрија Милаковића, испечатаног на Цетињу 1836. г., наставак и у Бечу штампаног „Горског вијенца“ на Ћириловом писму, и „Писменице сербскога језика“ Вука Караџића.

Треба нагласити да се новим црквеним „Букваром“, по први пут у посљедњих седамдесетак година у издањима тога типа, ученицима пружа могућност упознавања и са изворним писмима наших предака, глаголицом и црквенословенском ћирилицом, којима су исписани најзначајнији споменици старе српске и словенске књижевности, као и са другим важним тековинама наше православне просвјете. Притом, напоредним представљањем словних знакова старије и новије ћирилице открива се мјера њихових сличности и природа њихових разлика, а вјероучитељу нуди могућност да их и сам дубље сагледа и разумије, и, по могућству, објасни ученику неке уочљиве везе изворног изгледа, и назива појединих писмена, небоземног стријема и облика њихових линија, и појмова наше вјере и различитих појава и предмета из живота. Предочавајући савременом српском ђаку старија српска и словенска писма, настала прилагођавањем и развијањем грчког алфавита, „Светигорин“ буквар му омогућава да се са старим писменима упозна, али ипак, не иде за тим да га научи и да их у текстовима чита, него, прије свега, да се научи да их препознаје као нешто што му и самом припада, као што му припада и језик којим говори, зато што је припадало и припада вјекovima његовој Цркви и његовом народу, заједно са свим оним што је њима написано.

Сврха православне писмености

Ипак, нови црквени буквар не обраћа се само малој, него и великој дјечи наше светосавске Цркве, одраслима који су систематским вишедеценијским расцрквењавањем нашег образовања остали лишени основних представа о вјери и историји своје Цркве и народа, не само у Црној Гори, него и у Србији, и у Републици Српској, као и у Скадру и Скопљу, Будимпешти, Темишвару и у расијању, гдје наш српски народ, духовно потомство Светога Саве исповиједа православну вјеру, језиком српским и писмом Ћириловим. Таквом својом посвећеношћу и овај „Буквар“ остаје на линији онога што је у своме спису "Сказаније о писменима" из треће десетине 15. вијека Константин Философ Млађи, дворски писац деспота Стефана Лазаревића истакао као најдубљу сврху описмењавања дјецe и људи уопште, на начин на својствен изворном поимању хришћанског образовања као уобличавања и очишћења Божијег образа или лика у човјеку, просвјети напајаној јеванђељским и светоотачким, а када су у питање словенојезичне Цркве, и посебно наша Српска, и ћирило-методијевским и светосавским изворима. Та сврха била је и остала жеља да они који се уче, као и они који уче, „погрешним разумијевањем какогод не одступе од праве вјере Цркве и не западну у јерес“, да, замјењујући истину за полуистине, вјеру за полувјерство, не заврше у проглашавању саме истине за јерес а јереси за истину, као што су у своје вријеме, пет година након Великог раскола Рима и Цариграда и послије готово два вијека живе православне ћирило-методијевске просвјете у Далмацији, учинили учесници далматинског концила, 1059/1060 г.,¹ оцијенивши да су „готска (тј. глагољичка) писмена измишљена од стране неког јеретика Методија, који је на том словенском језику написао много лажи против учења католичке вјере“, и тако једног од двојице Свете Солунске Браће, умјесто правовјерним просвјетитељем Словена, прогласили - јеретиком. И да не би, као што неки данас чине и у Србији и у Црној Гори, са прелестним убјеђењем, на сличан начин, послије толико вјекова нашег црквено-народног живљења и мученичког умирања, пјевања и мишљења ћирило-методијевским и светосавским духом и стварања читаве једне узорне културе исписане Ћирило-

¹ Фома Сплитский, *Истѳорія архиепископской Салоны и Сѳлїиѳа*. Москва, Индрик, 1997. стр. 48.

вим писменима, то завјетно писмо свога народа на крају прогласили ретроградном и излишном појавом, која само „непотребно покупуљује трошкове комуникације и услуга“!?

Сврха православне писмености била је и остала, дакле, да нас одржи у „правој вјери“, ријечима уобличеној у Света Јеванђеља и апостолска предања, у догмате Васељенских сабора и светоотачке списе и равноапостолске проповиједи, како то језгровито изражава и Синодик који читамо у Недјељу Православља, препоручујући вјечном спомену све држатеље „праве вјере“ – „оне који долазак Бога Слова у плоти исповиједају словом, уснама, срцем и умом, писањем и иконама, који вјерују и оглашавају или благовијесте ријечи - писменима, а догађаје - образима (иконама, сликама)“, користећи једној истој сврси: ријечима проповиједању, а образима (иконама) утврђењу Истине. Као што добро знамо из чувене „Жичке бесједе“ исто то остајање у „правој вјери“, потврђиваној правим дјелима чистог срца, далеко од сваког кривовјерја и нечистоте грјеховне, јесте и главно завјештање Светога Саве Равноапостолнога, пастви Божијој српскога рода и језика, која се већ пуне 793 године, у својој автокефалној Цркви, колико-толико труди да то не заборави и да предану вјеру одбрани и одржи и неокрњену преда у наслеђе потомству. У спису Константина Философа Млађег препоручивала се због тога као прва молитва, коју дјеца треба да уче, пошто науче слова, омиљена молитва Светога Саве - *За молишву Светишх Оишаца*, којом се штите од зла и од кривог схватања вјере. На том трагу и у "Светигорином" „Буквару“ прве молитве су вјероисповједни Символ вјере и молитва Светоме Духу, Духу Истине, чиме је наша помјесна Црква још једном потврдила да је најдубља сврха описмењавања досезање Истине и образовање Њоме, стицање чистог, часног и мудрог богочовјечанског образа по коме ћемо постати слични Господу и од Господа бити препознати као синови Божији и примљени у Његово Царство браћа и сунаследници Христови.

Црква као нојев ковчег чува и бесцјен-благо језика Ћириловог

Црква Христова Православна у цјелини, па тако и наша помјесна светосавска Црква у свим временима била је и остала и биће за свој вјерни народ налик на Нојев ковчег у коме је спасено сјеме Богу угодне људскости у лицу праведног Ноја,

његове супруге и њиховог порода, које је, сачувано од потопа, послужило за обнову човјечанства пострадалог због својих гријеха. Црква је Нојев ковчег, а када би она то престала да буде, без обзира на то шта се догађало у друштву, у политици, на свим плановима друштвеног живота, она би престала да буде и Црква. И као што чува и све друге светиње и блага народа и народне душе, природно је да Црква чува и ову светињу и ово бесцјен-благо азбуке Ћирилове и језика Ћириловог. Када би ту светињу и то благо наша светосавска Црква изгубила, то би личило на смак свијета. Све дотле докле буде било ње, биће и овог писма, биће и ове азбуке и овог језика, а, по обећању Христовоме, Цркве ће бити до краја свијета и вијека. Неки покушавају данас у Црној Гори, а сјутра можда и у Србији, да помијешају Цркву са оним што није Црква, са оним што представља само злоћудне израслине на тијелу нашег народног бића, духовног и интелектуалног. Настоје да те израслине и ту болештину лаж-епископа и лаж-свештенства једне лажне заједнице, зване „црногорска црква“, присаједине Цркви Христовој и са њом је уједине, тврдећи да је тобоже Православна Црква разједињена, па да је сад треба ујединити, а то уједињење извршиће, на миг свјетских силника, домаћи „продавци вјере за вечеру“. Оно што није Црква, што није црквно, што није Божије, не може бити уједињено са Црквом, односно може, али само кроз покајање, кроз преумљење, кроз духовни препород и истинско и дубинско оправослављење онога што је нецрквено и неправославно, само повратком „правој вјери“, у свезе саможртвене љубави Христове, „лијепоме имену Исусовом“, свједочећи да *нема другої Имена ѿод небом даної људима којим бисмо се моїли сїасиїи* (Дјела 4,12).

Живи свједок тога је управо и овај лијепи буквар, дивотна књига, и својим богодостојним ријечима, и богодостојним азбукама на које нас опомиње, и богодостојним сликама – посебно снимцима најљепших минијатура из рукописног блага Свете Горе и старог и новијег српског иконописа, којима плијени и очи и душу, настављајући онај дивни и велики, многовјековни ток наше охристовљене умности, смјерноумне словесности и умјетничког рукодеља. Због антицрквене и антисрпске природе новоцрногорског образовног система, из кога су безочним политичким злоупотребама и фалсификатима избачени и српски језик и писмо и књижевност, као и истинска народна историја, нови „Српски православни буквар“, нажалост, може

у Црној Гори бити коришћен само у катихетској настави при парохијским храмовима, али се чврсто надамо да ће заживјети као приручник у настави православне вјеронауке у Србији и Републици Српској и у расијању, не сумњајући да ће, уз Божију помоћ и вјероучитељски труд, и он дати значајан допринос очувању душе и ума наше дјече.

Латиничење предањски православних народа и земаља

Појава новог „Српског православног буквара“ требало би да буде и подстицај да се највише установе наше помјесне Цркве најозбиљније позабаве све очигледнијим продорима латиничног писма, као и других нецрквених, па и антицрквених садржаја у освештано ћирилично српскојезично ткиво њених проповиједи, медија и администрације. То је утолико неопходније, уколико се има у виду чињеница да у наше црквене школе и, касније, у клир наше Цркве пристижу покољења све навикнутија на латиницу и са њом све срођенија, што систематском државном и медијском присилом, што милом – инертним и лакоисленим усвајањем латиничних животних и академских садржаја модерног доба - од музике, маркетинга и администрације до науке и умјетности, форсираних злонамјерним инжењерингом људских душа постхришћанског свијета. Довољно је само завирити у православне форуме на интернету и видјети колики је број оних који се сматрају православнима и расправљају о православним темама, а, по својој духовној лењости, занемарују или чак презиру предањско писмо своје Цркве, уводећи по први пут у историји српског Православља у писмено општење црквених људи туђинско писмо и туђинску терминологију, и ослабљујући тако своје биће и несвјесно се и неблагодарно огрјешујући о мучеништвом запечаћено црквено-историјско достојанство сопственог народа и његових Светих *оцаца, који ја у Христју родише* и кроз вјекове рађаху *Јеванђељем* Христовим (1. Кор. 4,15), од Светих Равноапостолних Ћирила и Методија и Светога Саве Немањића до Светог Владике Николаја и Преподобног Јустина Ћелијског.

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ

ТИТО – РЕАЛИЗАТОР ХРВАТСКОГ ФИЛОЛОШКОГ ПРОГРАМА

Тито је владао Југославијом од 1945. до 1980, дакле 35. година. Десетак година после његове смрти, Југославија је разбијена (1991-92) тачно по шавовима (границама) које је он написао. То су чињенице које се не могу негирати.

Такође, не могу се порећи ни неке друге важне чињенице. Свима је видљиво да је то Титово дело, Титова Југославија, такорећи одмах после његове смрти, претворено у прах и пепео. Не само да нема више југословенске државе, него нема ни трага организацијама и институцијама које су ту државу чиниле. Нема ни Савезне скупштине, ни Савезне владе, ни Југословенске народне армије, ни југословенске УДБЕ.

Остало је само сећање код старијих да се у Титовој Југославији живело боље. Ти старији људи, који подсећају на стара времена, у Титовој Југославији су били млади. А они које су Титова времена као старије затекла одавно више не постоје. Тако да је на историчарима да са различите дистанце дођу до истине. За оно што нам се десило обично се кривица тражи у онима који су Тита наследили. *Наследници, њроклейте вам душе!*

Тито је тако и даље остао велика енигма иако је деценијама био пред очима јавности. Пошто је по струци био радник, металац, бравар, а одлично се сналазио у политичким пословима, и даље се доживљава као феномен 20. века. У помунутој књижи Пере Симића и представља се као феномен. Приказује се као бонвиван, који је уживао у женама, у лагодном животу, у путовањима. Државу којом је владао претворио је у свој приватни посед. Владао је по моделу: После мене потоп! Безмало се представља као успешан политичар без стратегије и концепције.

Мој приступ другу Титу ипак је у основи другачији. А такав приступ потиче отуда што на појаве из наше историје ипак гледам са друге тачке гледишта. Као филолог по струци, са тачке гледишта аутора књиге *Увод у србистику* и десетак других књига из исте области, склон сам да на период Титове владавине гледам са становишта србистике и славистике. А са те тачке гледишта, држава којом је Тито суверено владао, види се и другачије. Види се да Титова Југославија није била само земља присилне колективизације или земља Голог отока, већ и земља у којој је србистика била практично задављена. Кад износим такву оцену, морам да кажем и да је газ којим ходи један филолог дубљи од газа којим ходи један политичар или новинар.

Са филолошког становишта, а посебно са становишта србистике, испада да је олако потцењена парола која се често могла чути после Титове смрти а која је гласила: И после Тита – Тито! Та парола је, колико се сећам, тумачена као да ће и после Тита, његово највеће дело, Титова Југославија, наставити да постоји. Данашње политично стање на терену бивше државе је такво да су излишна и очекивања и бојазни да ће се обновити Титова Југославија. Бар са српске тачке гледишта, треба се бојати нечега што се као опасност недовољно јасно види. То су резултати хрватске филологије легализовани баш у Титово време.

На судбину српског народа не утичу, бар непосредно, филолошки програми многих других народа. Не утичу, на пример, мађарски, словачки, словеначки, шиптарски програм. Али се инсталирање хрватског програма битно тиче судбине Срба. Јер, без укључивања Срба у игру његовог инсталирања, овај програм никако се и не може спроводити. Зато баш присуство хрватског филолошког програма у данашњој судбини Срба никако не треба потцењивати. У тексту *Мешанараџије и јеноцид*, који је објављен у књизи *Блок за српску игеју* (2012), показао сам да узроци геноцида над Србима који су Хрвати учинили у 20. веку имају основа у филологији.

Бављење филолошким идејама – то је посао за стручњаке. Према томе, у послове пропасти Титаника и бродолома који је после тога настао, ја се не упуштам као политичар, већ као стручњак за филологију. Кад као стручњак треба да одговорим на питање шта је остало после бродолома Титаника, мој одговор гласи: остала је на делу хрватска филолошка стратеги-

ја. Односно: остале су институције које ту стратегију спроводе. И остале су снаге које ту стратегију настоје да очувају. На жалост, српски политичари и српски историчари не виде, па и не разумеју, то о чему говорим. А баш то је имало и може да има тешке последице и по онај остатак српског народа који показује спремност да и даље живи. Не би била истина казати да то што ја видим виде и сви други људи моје струке, дакле српски филолози. На жалост, систем образовања и систем медија у којем деценијама живимо, филолозима су ставили преко очију програмиране наочари. Или да то исто кажем другачије, служећи се другом терминологијом: створене су им предрасуде којих не могу да се отарасе. И због којих ни не могу да виде стварност у којој живимо. Такво невиђење, на жалост, не може остати без последица.

Феноменом Тито ја сам се почео бавити још у раној младости: најпре у тексту *Крлежијанство* из 1959. године, када сам, као и многи други из мога покољења, био и титоиста и крлежијанац. У то време се још мислило да је Крлежа био у немилости друга Тита, због сукоба на левици пре Другог светског рата, када су и истакнути комунисти били искључивани из Партије због подршке Крлежи. Ја сам у овом тексту, који је био објављен на насловној страни часописа *Поља*, на основу чињеница које су ми стајале на располагању, доказивао другачије: доказивао сам да су Тито и Крлежа у политици били иста линија. Та иста линија се наставила и после рата када је Крлежа, својим рефератом на Љубљанском конгресу књижевника Југославије (1952) изложио антидогматске ставове карактеристичне за правац Титове борбе против стаљинизма.

Да су Крлежа и Тито блиско повезани показао је још један крупан догађај који се десио управо у време борбе против Информбироа. То је било стварање Југословенског лексикографског завода у Загребу 1952. године са Крлежом на његовом челу. Крлежа није могао да добије место челника у тој југословенској институцији без подршке Тита. Пред јавношћу је Крлежу за такво место препоручивало његово југословенско опредељење, а препоручивали су га још и антистаљинизам и антидогматизам. Али га је препоручивао још један крупан догађај: југословенска изложба у Паризу исте године, чији је генерални комесар био Крлежа. Тада је у Француској био амбасадор Марко Ристић, Крлежин пријатељ из предратних сукоба на левици. Догађај у Паризу је Крлежу легитимисао и као чо-

века богате културе. Управо такав нас је могао репрезентовати и у земљи и у свету, али и у енциклопедистици коју је најављивао. Номинално, Југославенски лексикографски завод који је он оснивао требало да допринесе прокламованој Титовој политици учвршћивања Југославије. Сви смо знали да Тито није био ни филолог, ни културни стваралац. Али се легитимисао као политичар који је знао које идеје и које људе је требало подржати.

У време кад сам писао текст *Крлежијанство* у пуном смислу сам позитивно мислио и о Крлежи и о Титу. Да нешто са Крлежиним понашањем није у реду схватио сам тек нешто касније кад сам чуо, усменим путем, да је Крлежин заменик у Југославенском лексикографском заводу, Мате Ујевић, био главни уредник Хрватске енциклопедије из времена Павелића. То су ми рекли они који су у феномен односа Тито-Крлежа били више упућени. У двострукост Титове политике посумњао сам у време смене Ранковића (1966). Видело се да све са екипом која је на челу Партије и државе није било чисто. Затим је дошла *Декларација о хрватском књижевном језику* (1967), па Масовни покрет, па *Изјава* Матице хрватске да се одриче Новосадског договора (1971), па уставни амандмани 1974. Бродолом Титаника почетком деведесетих нисам доживљавао као нешто потпуно неочекивано. Много је било сигнала да се он спрема. А кад је до бродолома дошло, и нисам га примио са великим изненађењем.

Данас се све јасније види да Титова двоструко кодирана политика има и своје лице и своје наличје. Вероватно се Тито и није разумевао у филолошки програм једног Јагића. Из његових речи се могло осетити да није био човек из културне сфере, а из неких његових поступака се то и јасно видело. Али се веровало и да, преко свога пријатеља Крлеже, у свету културе учествује. Бар накнадно се може схватити да му је Крлежа могао бити и спона са хрватском филологијом и амбицијом у области енциклопедистике. А Крлежин углед у југословенским срединама, могао му је бити одлична залога да ће тај програм бити прихваћен.

Обично се каже да су за бродолом Титаника криви највише они који су се нашли на кормилу централних република Титове Југославије: Фрањо Туђман, Алија Изетбеговић, Слободан Милошевић. Тако може да изгледа кад се гледа по површини. А кад се загледа дубље, мора се схватити да се нешто

битно десило бар 1952. када је формиран онај Југославенски лексикографски завод. Тада је направљен један потез који ће бити кључан за разумевање титовске политичке стратегије. Споља је то била политика под југословенским именом, а изнутра једна сасвим друга политика. Партизанском борбом је склоњена са историјске сцене и усташка Независна Држава Хрватска, али не и сама идеја *Хрвајске енциклопедије* која је у тој држави грађена. Тада је посредно, преко Крлежиног савеза са Матом Ујевићем, екипа која је правила *Хрвајску енциклопедију* добила да приређује југославенску енциклопедистику и лексикографију: ону која је требало да филолошки утемељи југословенску државу, југословенско идејно и национално заједништво, укупан смисао борбе снага на чијем је челу био Тито. Указујући на смисао тога двоструко кодираног потеза, верујем да смо дошли и до корена одговора на питање зашто нам се десило све што нам се дешавало тридесетак година касније.

Тито је почетком педесетих био на таквом месту, и са таквим ауторитетом, да је читав партијски и државни апарат могао да употреби за спровођење идеја политике коју је заговарао. Догађај са Југословенским заводом открива да је свој ауторитет ставио у службу хрватског филолошког програма. У том програму била су садржана сва решења која се тичу језика Срба и Хрвата, односа српске и хрватске књижевности, националног идентитета, не само Срба и Хрвата, већ и нација које је Тито створио као резултат партизанске борбе. Главни инструмент Титове Југославије у филолошким пословима био је у хрватским рукама, па чак и у рукама екстремних снага.

Управо са тачке гледишта филологије, посебно србистике, испада да је управо у Титово време обављен један крупан посао за хрватску политичку стратегију засновану на њеној филологији. У тексту *Феномен Тито*, који је објављен у мојој књизи *Блок за српску идеју* (2012) замерио сам Симићевој књизи да је управо филолошку димензију проблема запоставила. У мојим књигама из циклуса о обнови србистике пажања се поклања следећим личностима из хрватске историје и филологије: Људевиту Гају, Јосипу Јурају Штросмајеру, Ватрославу Јагићу, Ивану Брозу, Томи Маретићу, Виктору Новаци, Мирославу Крлежи. Редак сам међу Србима који се овим ауторима бавио приступајући њиховим идејама пре свега као филолог. Отуда и могу да тврдим да је Тито, који се одлично користио моћима метанарације, могао у овим претходницима

да нађе читаву једну школу од које је много шта могао научити. То виђење је водило ка закључку да је Тито био стварни реализатор ставова али и праксе ових хрватских идеолога и филолога. Према томе, неисправан би био закључак који води ка томе да се у Титу види пре свега бонвиван који влада по моделу: *После мене њојој!* Исправније је мислити да је Тито искористио свој положај да би инсталирао неодрживе хрватске идеје илирства, југословенства и сербокroatистике. На такав закључак упућује анализа стања до којег смо дошли.

А закључак је посве природан. Читава метанарација са југословенством и Југославијом, братством и јединством, на којој је Тито деценијама инсистирао, била је тактичка игра да би се остварила хрватска филолошка стратегија. На ватри те метанарације грејало се више генерација. Сада, пошто је од те ватре остао пепео, не види се јасно и шта је остало испод пепела. Испод пепела је могло да остане оно што је ту ватру подгревало. А то су саме идеје, које су, и после пропасти Југославије, остале да живе превасходно у српској средини.

Не треба крити да је хрватска идеја југословенства била привлачна и многим Србима. Али и да је међу Србима, такође, увек било доста разумних људи који су били спремни да бране идентитет српског језика, српске књижевности и српског народа. Тако нешто показало се нарочито у време прве Југославије. Ни ставови да су сви становници Југославије Југословени, ни да се у Југославији говори српскохрватскословеначким језиком, ни да три народа који чине Југословене (Срби, Хрвати и Словенци) могу имати једну књижевност, књижевност југословенску, нису битно угрожавали српски национални идентитет. Јер би се ови ставови у демократској атмосфери лако могли вратити у нормално стање. У суштини демократски систем прве Југославије давао је увек могућности и појединцима и установама да се боре и евентуално изборе за истину. Тачно је да су са идејама југословенства и сербокroatистике кокетирале српске националне институције као што су Матица и Академија, али је исто тако тачно да су оне, упркос томе, остајале при својим изворним ставовима.

Куда Титаник иде показало се годину дана после смене Ранковића (1966). Да се односи Срба и Хрвата дубоко ремете посебно је показивала *Декларација о хрватском књижевном језику* (1967). Иза ње је стајало 18 хрватских институција. Најугледнији потписник те декларације био је Мирослав Крлежа.

Пошто је у јавности на ову *Декларацију* било негативних реактовања, а о њој се тамо „горе“ доста дуго ћутало без реактовања, било је гласова да је иза декларације стајао сам Тито. Очи југословенске јавности су зато биле усмерене ка двојцу Тито-Крлежа. До јавности је и допрла прича да је на Крлежу извршен притисак. Крлежа се повукао корак уназад и изјавио је, опет у духу хрватске филолошке стратегије, да Хрвати и Срби говоре једним језиком. Па он тај свој језик одувек назива хрватским, као што га и Срби називају српским. (Што не може да буде истинито. Јер Крлежин матерњи, кајкавски, никад ни један озбиљан Србин није називао српским. Али је тачно нешто друго: да су и Крлежа и други етнички Хрвати српски језик називали хрватским на шта по природи ствари нису имали право).

Тито је био на челу комунистичког и партизанског покрета који је окупљао највише Србе. Треба имати у виду да у врху Титове екипе није било ни једне једине значајне личности која би водила рачуна о очувању српског филолошког програма. Чак је и најчувенији српски лингвиста Александар Белић био присталица Јагићеве концепција српскохрватског језика и идеје југословенства. Судбина Југославије је, у идејном смислу, била препуштена хрватској страни: и при стварању прве Југославије и при разбијању друге. И у једном и у другом случају Срби су, у идејном смислу, имали потпуно инфериорну улогу.

(Одломак из књиге *Титиник*, која ускоро излази из штампе)

Драган ДРИНЧИЋ

ЈЕЗИК И НАЦИЈА

Језик и нација су сложени објективно-субјективни психосоцијални феномени. То су комплементарне, међузависне појаве, између којих не постоји непосредна узрочно-последична веза. Језик не ствара нацију, нити нација ствара језик. Језик је настао знатно прије нације и може да постоји изван ње. Нација не може да постоји без језика, који је њен веома значајан чинилац. Као духовно-културна реалија, језик је саставни дио националне културе, која је један од најважнијих конституената националне свијести. Језик супстанцијално одређује духовно биће и културни идентитет нације. Но, језик не може у потпуности да идентитетски диференцира националне колективитете усљед истојезичности одређених нација. Лингвални детерминизам нације дјелимично је ограничен постојањем полинационалних језика, тј. језика који говори више нација. Потпуна језичка диференцијација нације отежана је и због тога што постоје билингвалне и полилингвалне нације, тј. националне заједнице у којима се говори више језика.

У погледу модалитета детерминације, језик је више објективизиран него нација. Језик је више датост него конструкт. Нација је више друштвени конструкт него објективна датост. Језик је објективна чињеница, коју је могуће знатно мање субјективно детерминисати него нацију. Језик је нешто што нам је објективно дато а нација нешто што нам је субјективно задато. Слобода воље знатно је већа у националном него у језичком бићу. Појединац, на примјер, не може да бира матерњи језик али може националну припадност. Припадници нација могу да се етнички мијешају и стварају мелтинг-пот, док је калемљење елемената различитих језичких система и стварање „мултилингвалних језика“ немогуће. Процес језичке реализације знатно је егзактнији од националног испољавања

јер је заснован на физиолошко-фонетском аутоматизму и прецизним логичким законима мишљења.

Језик није само објективна лингвистичка чињеница већ је и субјективно-објективни друштвени феномен. Због тога постоји једна лингвистичка дисциплина која треба да ублажи дуалну детерминисаност језика и допринесе усмјеравању језичке стварности у правцу пожељним за одређену друштвену заједницу. Та дисциплина је социолингвистика – наука која проучава друштвени аспект језика, његово друштвено раслојавање, језичке идентитете друштвених група, социјалне варијетете језика и начине његове етно-националне употребе. Проучавајући језичку политику, језичко планирање и нормирање, социолингвистика (**социологија језика**) треба да помогне каналисању језика у правцу постизања друштвено-политичког договора ради избјегавања хаотичности у језичкој стварности. Будући да има социолошко-лингвистичку а не политичко-идеолошку функцију, социолингвистика не треба да буде у служби центара политичке моћи. У својој међунаучној зависности, својом научно-сазнајном моћи, она треба стручно да помогне доносиоцима политичких одлука да се на адекватан и хармоничан начин креира и спроводи језичка политика, у интересу свих припадника одређене друштвене заједнице.

Политизовање језика

У периоду јачања националних покрета и стварања националних држава, језик је био концептуализован само као инструментално-функционални чинилац нације. Језик је имао само политичку инструментално-интегративну функцију, чији је смисао био да допринесе буђењу националне свијести и конституисању националне државе. Језик је био чинилац националне и државне интеграције. Територијална и национална цјеловитост многих држава заснива се на кохезивној и уједињујућој улози јединственог језика. Иако има аутономну, самосвојну структуру, језик је третиран као пуко сигнификативно оруђе колективног идентитета. Типичан представник културног национализма и идентитетистичког схватања језика је немачки филолог и филозоф **Јохан Готфрид фон Хердер**, који каже: „ Народ без властитог језика је бесмислен. Нити поријекло, нити територија, нити освајања, нити политичке одредбе могу угрозити ту јединствену свијест која сама по себи подупире само постојање друштвених заједница. Чак и кад држава

неког народа нестане, нација остаје недирнута, под условом да је успјела да задржи своју различиту језичку традицију.“

Познати енглески лингвиста **Дејвид Кристал**, у својој **“Кембричкој енциклопедији језика“**, истиче: “У 18. и 19. вијеку језички национализам био је преовлађујући европски покрет, са језиком као примарним спољашњим знаком групног идентитета. Данас се слична настојања могу уочити у многим крајевима свијета, и то као дио сепаратистичких политичких захтјева.”

У државама бивше Југославије језички национализам нема интегративни већ сепаративни карактер. Језички национализам је толико изражен да се језик злоупотребљава не само за националну идентификацију већ се и преименује и измишља нови. Преименовањем и рестандардизацијом постојећи језик се формално „делингвализује“ а његови варијетети политификују, тј. претварају у политичку творевину. Жртва те језичке „алхемије“ је српски језик, који се дезинтегрише на своје регионалне варијетете, од којих се фабрикују политички језици. У складу са етатистичко-лингвалистичким принципом „једна држава – један језик“, продукују се „црногорски“, „бошњачки“, „босански“ и „новохрватски“ језик, док се варијетети са карактеристикама самосталног језика (чакавски и кајкавски) третирају само као дијалекатски идиоми. Поред јужнословенских „новојезика“, типичан примјер политичког језика је и молдавски, који није ништа друго него географски лингвоним румунског језика.

Политички језик нема реалну језичку егзистенцију, већ је идеолошка фикција волунтаристичких политичких субјеката. Политички језик не настаје објективним историјско-језичким развојем, већ је посљедица политичке одлуке и идеолошког одређења. Такав језик не постоји у објективној социјално-лингвалној реалности већ само у волунтаристичком идеолошком субјективитету политичко-бирокарске елите и њој подређене и индоктриниране националне групе.

Језик је одређена форма мишљења, која служи за споразумијевање међу људима. Језик је трофункционални феномен: 1) средство споразумијевања и комуникације; 2) средство књижевно-умјетничког израза и 3) елемент етничко-националне идентификације. Комуникативно-споразумијевајућа и књижевно-изражајна функција су примарне, супстанцијалне

одредбе језика. Функција националне идентификације је секундарна, епифеноменална одлика језика.

Језик није настао због индивидуалне и колективне етничко-националне идентификације већ због потребе за споразумијевањем и комуникацијом. Језик је настао прије формирања нација. Језик је преднационална и наднационална појава. Међутим, развијајући се и инкорпорирајући се у интегрум националног бића, језик добија и националну конотацију, тако да у извјесном смислу постаје и национална категорија (национални епифеномен).

Језик није само национална већ и универзална културна вриједност. Језик није само културно добро народа који га је створио већ и сваког појединца који се њиме служи. Као најкомуникативнија људска творевина, језик није предодређен за затварање у национално-идентитетске оквире. Ниједан духовни и друштвени феномен није толико подложен културној интеракцији (**интеркултурацији**) као језик. Свођење језика на фрустрирано и комплексашко доказивање националног и државног идентитета осиромашује његов духовно-културни потенцијал. Енглески језик не би имао најбогатију лексику да је био подвргнут пуристичкој и националистичко-изолационистичкој језичкој политици.

Службени језик

Посебан социолингвистички значај има питање службеног језика. Статус службеног језика има и правно-политичку важност јер тангира врло осјетљиво питање остваривања и заштите људских права и слобода. Право на службену употребу језика и писма једно је од основних људских права, које проистиче из корпуса индивидуалних права везаних за слободу изражавања, предвиђених Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима. Као облик мултикултурализма, међујезичка толеранција најнепосредније одражава демократски капацитет неке друштвене заједнице. Језичка демократија је огледало политичке демократије. Државе које имају међујезичку сензитивност демократскије су од оних који је немају.

Смисао увођења службеног језика је да олакша и унаприједи комуникацију и споразумијевање у административном саобраћају и јавним дјелатностима, а не да фаворизује један национални језик на штету других. Ако у вишенационалној

држави постоји само један службени језик, онда он не треба да има национално-идентитетску функцију. Једнослужбени језик у мултилингвалној заједници постаје чинилац националне асимилације и дискриминације ако се испољава као елемент етничко-националне идентификације. Службени језик треба да функционише као енглески језик, као својеврсни транснационални над-језик, који, својом групно-идентитетском неутралношћу, треба да олакша ток језичке комуникације. Службени језик је изричито правно озваничен језик у уставу једне државе или територије. Службени језик је уставом прописан језик, који испуњава службене комуникативне функције на интегралном нивоу једне државе (администрација, култура, школство). Службени језик је уставна категорија и не постоји изван уставно-правног система. Неке државе имају један а неке више службених (званичних) језика. Њемачка, Албанија, Литванија имају један службени језик. Земље са више службених језика су: Швајцарска (њемачки, француски, италијански и реторомански), Белгија (валонски и фламански), Канада (енглески и француски), Финска (фински и шведски), Ирска (ирски и енглески), Индија (22 службена језика: хинду, бенгалски, пенџабски, кашмирски ...), Авганистан (пашту и дари), Сингапур (кинески, енглески, малајски и тамилски), Јужна Африка (африканс, енглески и девет афричких језика)... Неке државе имају један службени језик на територији цијеле државе, али и језике који имају службени статус у одређеним регијама, као Шпанија (каталонски, баскијски, галицијски) и Италија (сардински, фурлански, ладински). Неке државе као што су САД, Аустралија, Шведска и Луксембург немају службени језик. Један службени језик обично имају једнонационалне државе (Јужна Кореја, Пољска...). Више службених језика имају федеративне, мултиетничке и вишенационалне државе (Индија, Јужна Африка, Финска...).

Језички апартхејд

У постјугословенским државама службени језик се прописује ради јачања и потврђивања државног и националног идентитета, усљед чега се јавља као фактор језичке и националне дискриминације, што је у супротности са остваривањем и заштитом индивидуалних и колективних права и слобода. То је нарочито карактеристично за Црну Гору, у којој службени језик није само средство потврђивања државно-националног

идентитета већ и прогона српског језика и расрбљивања Црне Горе. У Црној Гори језик се вулгарно инструментализује за идеолошко продуковање новоцрногорске нације и потврђивање црногорског државног идентитета. Протагонисти новоцрногорске „рефередумско-идентитетске револуције“ језик схватају и третирају као пуко средство државотворности и идеолошке нациогенезе. Из црногорске државности не фабрикује се само "црногорски" национални већ и језички идентитет, што је уникатна појава у свијету. Етатификација националног индивидуалитета и државотворно одређење језика одлике су структурно неконституисане и идентитетски недостатне нације. Етнички и национални колективитети који су сигурни у своје постојање немају потребу за производњом фиктивних конструката и лажног идентитета.

Свјесни да им преименовање српског језика у „црногорски“ неће дугорочно донијети жељене идентитетске ефекте, новоцрногорски „младограматичари“, логистички потпомогнути свемоћном државно-партијском машинеријом, упустили су се у сулуду авантуру његове вулгарне архаизације и дијалектизације, по анархоидном принципу - све је дозвољено што је супротно некадашњем језичком стандарду. Стандардни језик је елитни, најкултивисанији варијетет језика, којим се врши споразумијевање у свим облицима његове јавне употребе у одређеној језичкој заједници. Не може се стандардизовати било која језичка чињеница и варијетет јер језик има своје логичко-естетске карактеристике који се објективно валоризују. Тај стандардолошки принцип ирелевантан је за кроативне монтенегринске „младограматичаре“ јер не задовољава њихову патолошку потребу за дисимилацијом и дисолуцијом српског језика.

Бјесомучни монтенегристички бирократски антијезички волунтаризам свој врхунац достигао је у упорном одбијању да се у предстојећим уставним промјенама убједљиво већинском језику у Црној Гори призна статус службеног језика, што је незабиљежено у пракси модерне грађанске демократије. Такав језички апартхејд карактеристичан је само за најауторитарније наци-фашистичке режиме и окупационе системе. Сем Црне Горе, данас нема ниједне земље у свијету у којој већински језик није истовремено и службени. У Финској службени језици су фински и шведски иако у њој живи само 6% Швеђана. Финци се не боје да ће шведски језик угрозити језички и

државно-национални идентитет Финске, иако је Швеђана у укупној демографској популацији двоструко више. Да апсурдност језичког стања у Црној Гори буде већа, јединим службеним језиком проглашено је нешто што не постоји. Чак и да је стандардизација такозваног црногорског језика изведена лингвистички коректно, то не значи да он постоји. Стандардизацијом се не ствара нови, већ се нормира и усавршава постојећи, поливаријететни језик. Смисао стандардизације није у стварању и измишљању новог већ у уобличавању, уједначавању и интегрисању постојећег полицентричног језика, односно нормирању стандардног језика као надрегионалног језика свих друштвених слојева. Када би сваки језички варијетет био проглашен језиком, настао би хаос у међународном систему језика. Свака регија имала би свој језик, тако да би број постојећих језика (6900) био вишеструко увећан, што би водило језичкој дестандардизацији, дезинтеграцији и дефункционализацији. На срећу, феудализација и декомуникативизација језика нијесу тенденције у савременом свијету. Тако, на примјер, португалски језик има двије стандардне варијанте: „португес лузитано“, која се користи у Португалу и лузофоним афричким земљама, и „португес бразилеиро“, која је у употреби само у Бразилу. Бразилцима, којих има 200 милиона, не пада на памет да своју стандардну варијанту прогласе бразилским језиком. Слична ситуација је и са енглеским језиком, који такође карактерише интегришућа стандардно-варијантска полицентричност. Норвешки језик има два стандардна варијетета у форми класичне диглосије: 1) „риксмол“ (данска варијанта норвешког) и 2) „ландсмол“ (новонорвешки). Оба стандардна идиома равноправна су у службеној употреби.

Нормативно-граматичка стандардизација превасходно произлази из преодминантне – комуникативно-споразумијевајуће функције језика, чији је смисао у очувању његовог структурног интегритета и олакшаном споразумијевању његових говорника. С обзиром на то да супстанцијално детерминише комуникативно-споразумијевајућу функцију језика, лексичко-семантичка структура представља најважнији критеријум за одређивање његовог постојања. Субдијалекатски и дијалекатски варијетети имају знатно мањи диференцијално-идентификациони капацитет, па нијесу одлучујући дистинктивни чиниоци за одређивање постојања неког језика. Дијалектизација је периферна, дјелимична превербализација лексичког система,

која суштински не нарушава комуникативно-споразумијевајућу функцију језика. Тек интензивно формирање нових ријечи (лексикализација) представља процес стварања квалитетно новог језика. Лексикализација је примарни а дијалектизација секундарни елемент лингвогенезе. Монтенегринска дијалектизација не може да буде чинилац лингвогенезе јер се искључиво заснива на јекавском јотовању, које је непрогресивна фонолошка појава, веома ограниченог лексичког домета. Чак се и монтенегрински „стандардолози“ и „идентитетолози“ свађалачки разврставају на „јотоване и нејотоване Црногорце“, што указује да је политичко-идеолошки пројекат новоцрногорске лингвогенезичке дијалектизације српског језика пропао.

Не постоји ниједна језичка карактеристика црногорског вернакулара која није заступљена у дијалекатском или стандардном идиому српског језика. Без обзира на то што има уставни капацитет јединог службеног језика, такозвани црногорски језик није ништа друго но флоскуларни политичко-идеолошки лингвоним, који служи за реализацију нацистидно-шовинистичког пројекта насилног преобликовања традиционално-историјског, народносно-националног и духовно-културног бића Црне Горе.

БЕЛЕТРИСТИКА

Милета ЈАКШИЋ: поезија

Григорије БОЖОВИЋ: *Необичан мученик*

Милутин МИЋОВИЋ: *Јама* (поезија)

Иван НЕГРИШОРАЦ:

Видиш ли свице на небу (одломак)

Јелица РОЋЕНОВИЋ: поезија

Стојанка ПЕТКОВИЋ: поезија

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА:

Олга АЛЕКСАНДРОВНА РИЧКОВА

Александар АЛЕКСЕЈЕВИЋ АНАШКИН

Јевгењиј ЛЕСКИН

(превео Војислав Караџић)

Милета ЈАКШИЋ

НОЋ У ПУСТИЊИ

„Тада Ирод... разгневи се врло
и посла те побише сву децу по
Витлејему и по свој околини
његовој од две године и ниже...“

Мат. II., 16.

*У љувој ноћи безљудних љустара
Бежећ пред мачем крвника Ирода
Девица – мајки с чедом се одмара
После шоллика љуша, мучна хода.
Ноћну тишину не ремети нишпа,
Ко мртва авеш љустина се чини –
Само њен уздах са тиха ноћниша,
Далеко од свој дома, у љуђини.
Немо сијају звезде божја ока
И немо над њом љалма сиражу чува –
Но што се буну тишина дубока
И ошкуд вриска далека и љува?
Фирмаменту сину ко да љламти злашо,
Пустина свану од светлости неке –
И, ље, љод небом леши дечје јашо
Из ошацибине, из земље далеке:
Као анђели све дечица сама,
На њима крила и сјај око љава –
Леши и машу на њих ручицама:
Ком око враша љрачица крвава
Ком рана мала ко румена ружа
На белим љрудма. Исус – деси шири
Своје ручице, за јашом их љружа*

И мисли да су њо рајски лејџири –
 А љривиђење дубље к небу оде...
 И докле мајџи на љруди сџискава
 Чего – звездама мала јајџа броде
 Анђелске душе невиних жрџава.

ЈОВАН ПУСТИЊАК

1. Рибизле

Сурови аскеј џио је месџо круха
 Јео скакавце – џио је униџџаво
 Плој мнојосџрасну за живој духа,
 У џусџињи је на камену сџаво.

Ал и камен му беше ложе меко...
 Једанџџи љросџре џело своје џоло
 На жбун некакав јалов, џрње неко
 Шџо џа је џекло, ко иџлице боло.

Па кад џосџељу џрновџџу ману,
 На џој осџави крви своје росу –
 А кад сунце џрану,
 Трн се црвеним, слајџким џлодом осу...

2. Кресница

Бубџи једној клонуше крила
 У лејџу (жејџа је била) –
 Те џаде на џуџању
 Куд ће Он џроћи...

Он је срејџне
 И сажали се на џу...
 И, да је склони, узе је, мејџне
 На цвеј џусџињски украј џуџа,
 Цвеј џио је нико из џеска жуџа.

*А када жеџа дневна мину
И љаде вео ноћи црне –
Бубица с цветџа љрне –
И као бледа варница сину*

ХРИСТОС НА ПУТУ

*Обилазећи љрадове и села
На рабоџу је љошо своџа дела.*

*Пуџи ља љовеве џоџа леџоџ дана
Кроз млада љоља сунцем обасџана.
Сва је љрприрода добре воље била:
Блаџ љовевџараџ с мора, од Кармила,
Јечменим љољем џаласе је креџо
И образе му ласкаво облеџо...
Хумови, љоре у даљини, сџене–
Сав је љредео куд љоџлед окрене
Блисџао као некад сџари Еден
Пре неџо из њеџа Адам би изведен:
Кад свеџи сџјаше невиним осмехом,
Још незаражен смрђу ниџи љрехом
Вечном леџоџом вечиџоџа склада–
Кад али изненада–
Идући љуџем кроз љоља Он среџа
У расџадању леџ једноџа љсеџа...
И, љадећи се, љлас Пеџров ља љрже:
„Раџи!... Сџрџина!... Обиђимо брже!...“
Ал Он занесен свемирном леџоџом.
Саџали се над умрлим скоџом...
И, као зачуђен, шџо се леџа љаде,
Месџо да Леџо свуд нађу и љубе.
Пруџајућ руку крај леџине сџаде:
„Гле!“ рече „како има беле зубе!...“*

МИРЈАМ

*Лаіано ірође, сїоро, век за веком...
Сїоји кладенац из древних времена
Са разваљеним каменим осеком,
Рочишїе лейих назарейских жєна.*

*Вода њеїова још је она исїа,
Бисїра, чувана у земљи дубоко...
Она оданге іледа, живо блисїа
Као велико, іајансївено око.*

*Некад виђаше леїу једну жену –
– Од онда ірође мноїо, цела вечносї –
Кад долажаше с урном на рамену
Да црїе бисїру, живоїворну іечносї.*

*С њом чесїо беше дечко један мали
С круїним очима, іїїїомим іоїледом –
Чим они дођу, грушїиво се разїали,
Све живне блаїом веселошїу редом:
„Мирјам, како си леїа!... Дечко мио
Како је іїїїом!... Тако леїо іледа...“
И све би заїїим уздахнуле іїио
Шїо њима іаку Бої леїоїу не да...*

*Ал од іїо доба збої доброїе њине,
Шїо нису биле од зависїи слеїе,
Мирјам им гаде дражи и милине
И драїоцени дар да буду леїе...*

*И сад, кад сунце за іланине зађе,
Прошлосї се враћа из даљине сиве,
Кад се Назарей у суїиону нађе
И сїаре ірїче, леїенде оживе.*

*Када се кује жене ка сѣуденцу,
 Мирјамин фанѣом у сумраку бледом
 Тио ѣрисѣуѣа њином лейом венцу
 И уз њу дечко с ѣиѣомим ѣоѣледом*

МАГДАЛЕНА

*Сврши се најзад крвава драма...
 Свеѣ се разиђе...
 Никоѣ не беше:
 Онесвешѣену Маѣер огнеше—
 Крај Расѣѣѣоѣа осѣа сама
 Од Њему верних људи и жена—
 Она, ѣрешница, Маѣалена.*

*Крај њѣѣових је ноѣу клекла—
 Румена крв је из њих ѣекла...
 Некад је на њих скуѣоцен лила
 Нард,
 А сад им ѣрдне ране мила
 Очајних суза ѣорком росом,
 С њих оѣишрала својом косом
 Крв...*

*Најзад јој сѣражар ѣриђе ближе...
 Оѣомене је да се диже
 И оѣера је сузну, бледу...*

*Ал одједном на ѣуѣу
 Докле још беше на доѣлѣду,
 Кад су на њену косу жуѣу
 Заходноѣ сунца зраке ѣале—
 Он оѣази ѣде носи
 Црвене руже у злаѣној коси.
 Грешница из Маѣале*

ГОЛГОТА

Мрачно је небо. Месеџ крвави
 У њоноћноме шиња облаку,
 Ко шежак уздах шаиће у ирави
 Вешар. Голіоша сјава у мраку.
 Црно је небо, ни звезде нема—
 У прозничавом бунилу дрема
 Планеија сјара:
 Грех на њој шешка крила одмара...

Тама је њала...
 Суморно ћуше шроја вешала
 У лухо доба шишине мриве—
 Празна и црна—
 С њих су недавно скинуће жриве:
 Два разбојника и Божији син—
 Два ирна
 И један крин...

Јуиро је, ал још свишања нема,
 С јерусалимских шврдих бедема
 Још се не диже шама немила:
 С Исока нема шанка бледила
 Зоре, веснице блискоја дана—
 Још лежи ноћ ко ирикована
 Ко црна крила мрива јаврана.

Са сирахом, с шешком слушњом у ируди
 Забринуи народ луша и блуди
 По улицама,
 Тиска се, врви
 Около Храма
 Ал не на иринос јасхалне крви
 Већ да молишвом наду окреји:
 Хоће л сванути? —шаиће и сиреји...

Ал каква оно уївара бледа
 Међ народ сїуїа? Народ се зїледа:
 Ко је и шїа је?
 Нико је не зна ниїи їознаје.
 Ко дух, ко авей їоноћних снова
 Ил из їророчких да је їрובהа:
 Брада се вије, їрамеђе бело,
 Занесен їоїлед, дуїо одело,
 Поїледом їусїу шїаму їрожисје,
 Дрићућом руком вео їодиже
 Са будућносїи срамне Голїоїе–
 „Хрисїос воскресє!“ – їун сїрахоїе
 Глас му заори...
 Голїоїа їори!...
 Над њоме їламїи ускриња зора,
 А на њој Црква ко злїїна їора
 У руменоме сјају се куїа–
 И к њојзи сїуїа
 Свеї будућносїи с далеких сїїрана...
 Под їлавим небом дивоїїна дана
 Грми и звони,
 Гмижу шїисуће и милиони–
 „Хрисїос воскресє!“ – ваздух колеба
 До краја мора, земље и неба...
 Ал зачас само... и мрак се їусїи
 На земљу сїусїи.

И їред сїрахоїом Божјеї виђења
 Шїо румен лица с бледилом мења,
 Јуда се їрахом їо їлави їосу;
 Чуїајућ косу –
 Груди бијући
 И крвав їоїлед небу шиљући
 Сруши се, клече:
 „Проклеїсїво!“ рече.
 Дрма се, їуца Храм Соломона
 Од їрмљавине ускрињих звона...

ЛЕГЕНДА О ГЛУВОНЕМОЈ

Када му коло до ње сѝиже
 Заи́ра се, заврѝи,
 Дохва́и деи́е и ди́же
 Па ѝа у свом врѝлоју
 Понесе јоре Боју...

Сви сѝоје бледи
 Од сѝраха—
 Свако задивљен ѝледи
 Где се далеко у висини
 Бели ко мало клуѝче ѝраха...
 После се вијор сѝусѝи
 Ко меко, бело крило
 И оѝеѝ деи́е мей́не
 На месѝо ѝде је било.

Приѝрчаше му ко без душе
 Пиѝањима ѝа обасуше—
 Ал мала даваше знаке
 Ручицама обема
 Да је ѝлува и нема...

 То беше давно ал од ѝада
 Мисли се она Божје ѝајне знаде,
 Људма би хѝела да их ѝреда:
 Усѝа јој Chesѝо речи ѝраже.
 Али не може нишѝи да каже—
 Не може – Боѝ јој не да...

И мене самоѝ језа хваѝа
 Кад видим очи њене сеѝне,
 Дубоке, заѝонешне.

МАРИЈИН ВЕО

*Пре но шћио ће је скрићи
Небеске дубине, сјајни облаци,
Као последњи поздрав земљи
Она свој вео девичански баци...*

*Четири ветра дохватише
Свилено ткање белје од снега—
Сваки је за се хћео
Драгоцени њен вео—
И, бијући се, поцепаше га
У кончиће и влакна,
Па у бурноме лећу
Расуше га по свећу.*

*И сад, у блаје јесење дане
Кад ћуће поља, њиве узоране,
На тихом сунцу када шума руди
Та по ваздуху свила бела, снежна
Шћио ткајанствено лућа, блуди
Ко ваздух лака, нежна
Као да је рука неземаљска прела:
То су остаци Маријина вела.*

Милећа ЈАКШИЋ (1863 - 1935), скоро заборављен српски пјесник. Синовац пјесника Ђуре Јакшића. Значајна дјела: *Песме*, Београд 1922, *Дечија збирка песама и прозе*, Нови Сад 1929, *Сунчаница*, Београд 1929, *Лејенде и приче за децу и одрасле*, Београд 1931, *Мирна времена*, Београд 1935, *Деоба врлика*, Нови Сад, *Свети апостол Павле, животи му и рад*, Нови Сад, *Велика тишина* (збирка изабраних песама, објављена за пожаревачку едицију *Браничево*), *Нечиста кућа* (збирка од 22 приповетке у којој се налази његова приповетка *Мистерије*), *Роман усамљеног човека* (његов аутобиографски роман који се налази у архиви Матице српске), *Урок* (драма, 210.) Миодраг Павловић га уврстио у своју антологију.

Григорије БОЖОВИЋ

НЕОБИЧАН МУЧЕНИК

Петровдански је сабор у манастиру Црној Ријеци.

Изнад Рибарића, у једном стравичном ждрелу што га издубила плаха планинска река, високо изнад њена корита у кречњачкој литици биле некад огромне, неприступачне пећине. Ту је у њима за тешких дана, не зна се кад управо, саграђена чудна црква и још чуднији конаци за калуђере. Све у стени која је имала свега неколико невеликих отвора. Црква је смештена у најдубље одељење, а иза ње су по другим пећинама распоређени за невољу манастирски конаци. Ћелије, одаје за посетиоце, велика трпезарија, скривница, коњушница и као што пристоји целитељном манастиру, дабогме и лудница. Те су просторије на два пода и са уздужним тремовима: ради њих је стена, која све пећине затвара, испробијана за онолике прозоре колике су обично арнаутске пушкарнице. Кад човек с противне стране погледа на манастир, учини му се да гледа два реда ластиних гнезда припијених уз голи, од времена као мёд мрки крш.

К манастиру се не би никако могло прићи да преко узанога понора није пребачен на другу страну лаки мостић, Ограђен и покривен шиндром, некад јамачно покретан. Одмах је ту иза њега мала зараван, на њој два новија пространа конака и кладенац, а изнад њих се издиже висока и стрма планина под шумом и са мање литица но што је она друга, манастирска страна. Ни гласитијега манастира ни тескобнијега места у крају. У њему леже мошти Петра Коришкога, које су Колашинци с тешком муком и крадом пренели из призренских стра-

на. Та је светиња целокупна и код свега народа у великом поштовању. А манастир се налази између толиких нахија којима је судбина доделила ту злу срећу да око старога Раса чувају завештане спомене. Зато је овде сабор о Петровудне сваке године необично многољудан.

Беше настало подне и сунце тек продрло свом снагом у ждрело. Колико да сабор оживи од јутрошње јаке планинске свежине. А свет бели се слегао у ову тескобу и почео да се прима горе уз планину, да би иза какве букве нашао нешто места да седне и одмори се после службе Божје и дугога чекања да дође на ред и уђе у цркву. Одакле све није. Из Пећскога Подгора, из Пазарске Нахије, из Пештери и Штавице, из Колашина, Рогозна, па чак Косова и Доњега Ибра.

Онамо где је црква, по тремовима се начичкале подгорске девојке и младе. Њихов је ово дан. Из боље су питомине, али из краја где се од зулума не зна за бели дан. Удариле су одмах по служби у снажне двопеве. Хоће да се напевају за читаву годину дана, чак до другога Петровдана. Јер у завичају тешко кад то раде. И да покажу осталим планинцима, тврда уха за оваку песму. Пуцају, пусте, од здравља и устрептале младости. А њихови људи услужнији но други сељаци: не траже да их оне дворе и послужују као Колашинци, но им сами доносе каву и медовину и остављају да се саме веселе како и колико хоће.

Овамо на заравни повише конака логор Рогожња-на. Привезали у шибљу седленике, а поставили совре од пртених канаваца и окружили их. Поседали на сарајевским веленцима, око њих пуне бисаге и торбе, огромне чутуре и вргови. Не воле они да јуре по сабору, но сваки покупио своју чељад и својту, изнео пециво и колаче, вина и ракије, па засео као сваки наопслени крштеник. Помолио се Богу, поклонио Светому Петру, па сад повраћа душу и од заморна пута и од дугих петровских поста... Нико нема пушке, нити за њу мари. И жене су им слободније и природније; једу и пију без лажне сељачке стидљивости. Дошли су ови луди онако просто, да се по-

моле Богу, а не да се показују и вржу на себе неко особито, саборско, расположење...

До њих су Пештерци и Штавичани. Огромне дивне мушке прилике у као снег белим чалмама око главе. На чудо крупна женскадија. Свака девојка са ножем за пасом, а ретко која жена без црне убрадаче: гине се тамо често... Сви су људи са оружјем и оно је око њихових седишта згомилано у праве дрвљанике. Домаћице им спремају саборске цицваре, а они пију као немани. Крупно зборе као да се дозивљу с брда на брдо и све некако певајући. А не знаду ти за страх, као да нису раја. Њихов Поп-Добрињац им је и владика и патрика. Тврдо држе све четворо поста и љуто се крве са сваким ко то жели...

Средину заравни заузеле Колашинци. И око њих су дрвљаници од пушака. Осећају се да су на дому и некако би хтели да су бољи од свих. Но узалуд. За Рогожњанина су они по мало хајдуци, по мало безверци; за Штавичанина дивље Козе као и Арнаути, а Пећанци им ћутке више цене прве људе но пушку. Јер су очигледно показни и омашују на Црногорце и Арнауте кад им је широко око врата. Побожни су само кад угледају ћивот Светога Петра, а Божја вера, уштинуће какву снашу из другога села чим изиђе из цркве још на оном мостићу... Пију и о женама не воде бригу: тешко тима ако их на сабору не чaste мајке или тетке!...

Горе у новим конацима чета низама са заповедником, безброј заптија са својим чаушима, који после кроз нахије треба да спроводе народ са сабора. Код њих су нарочити људи који говоре турски и арнаутски и који се старају за њихово угошћење. На другом су трему кнезови, прваци из градова и нахија, свештенство и манастирски војвода Омер Џанковић, који непрестано срче грку каву за кавом, кроз шалу куди Колашинце, а уверава игумана да воли Светога Петра „Боже прости, као да је он, Омер Џанков син, прави онај глуви, Влах“...

Саборовање већ узело велики замах. Испред конака завитлало се огромно коло, жене почеле да снују по светини, а људи још јаче да пију и галаме. Кнез Швиго-

вић, у чијој је кнежини манастир, сишао у сабор и позвао колашинскога буљугбашу Сефера да са сејменима пође и припази да се одржи ред.

– Мучни су, буљугбаша, ови наши сабори: не зна ракија шта хоће кадија...

Буљугбаша се тргнуо од ових речи и заустио нешто да одговори, али ончас мало сагао главу као застиђен и пошао кроз сабор са десет сејмена, Арнаута и Колашинаца. Обучен бејаше у турску заптијску одору са знаком чауша на левој руци. Сушта красота од човека у најбољим годинама. Витак и висан као најпробранији за чету барјактар, црномањаст, малих бркова а крупна ока. И да застраши мужевношћу злоковарника, и да преласти лепотом женско чељаде. Управо као поручен за строга буљугбашу и, у исто време, за отмена царска измећара. Соко. Али наступа кроз светину некако поткошено, без снаге и воље. Као да му је досадно, као да се од нечега стиди; у лицу је опет блед и снужден као да на души носи голему, тегобну тајну. Тежу од ових планина, које су се онако сурово наднеле над манастир.

– Пазите и не узмите ми образ данас – шапуће он сејменима арнаутски и не застаје. Друго – данас је њихов дан; нека се веселе, не дирајте никога. То им је само поклон од Бога и цара!...

Крваво је на души јунаку.

Пре три године на Велики петак освануо је у овом истом манастиру по позиву кнеза и проте колашинскога Иван Војиновић из села Воћника у Дреници, на гласу човек и јунак и још из чувеније куће. Сачекали га њих двојица и право с њим пред ћивот Светога Петра, затворивши за собом врата. Прота Томовић одмах натакао епитрахил, запалио три свеће, свакому по једну, и додао госту свечани манастирски крст да целива. Па набрао обрве, натуштио се и страшно запитао:

– Јеси ли Србин, Иване Војиновићу?

– Јесам, честити оче!

– Јеси ли Србин, питам, Иване Војиновићу?

– Јесам, честита молитво наша!

– Још једном, Иване Војиновићу, право и здраво, тако ти све у напредак прошло: јеси ли Србин? – грмнуо стари прота као да су громови тога тренутка ударили кроз црквене пећине.

– Јесам, прото, и не мучи ме више ради закона нашега, цркава и манастира!...

Прота му додао још једном крст на целивање, пољубио га у чело, наредио му да клекне, покрио га по глави епитрахилем, спустио на њега руку и да, ваљда, благосиља, и да му како не би утекао. Па позвао кнеза да он отпочне. Једну нечувену и недоживљену досле...

Колашин пропада. Не може више да се брани. А кад он пропадне, до врха Копаоника неће се више чути српска реч. Навалила сила, учили силници, узаврели по шумама и друмовима арнаутски разбојници. Врана врани очи не вади: арнаутске буљугбаше не окрећу пушке на своје, турске власти као да желе да се тако продужује. Пропашиће се. А требало је још мало издржати, још само мало, па би стигао дан васкрса. Довијао се он, кнез, са старим протом од сваке руке, али не види никакав над више. Осим у једном начину. Кад би само смео да га помене. Њему, Ивану Војиновићу, тићу од сокола, ришћанину од ришћанина. Кад би смео?... Ето јунак је да Арнаути дрхте од њега, богат је и бездетан. Да се одвоји од своје задруге, начини засебну кулу и задужи веру православну – да се потурчи, а он ће после лако удесити да постане колашински буљугбаша и на тај начин сачува ово јадна народа...

– Послушај нас, Иване Војиновићу, великога ти имена божјега!... — потресно завапио кнез и клекао покрај њега.

– Ти ћеш се тобоже потурчити – прихватио је на ово прота – а нас двојица дајемо ти јемце Господа Бога и Светога Петра да ћемо тајну сачувати и рећи Србији кад дође како је у истини било. Гријех на нас и нашу ћецу, Иво брате и сине!..

Целом снагом својом прудио се испред олтара Иван Војиновић, поклатио се свецима, узео причешће и

пристао на најстрашнију жртву. Није имао снаге да је одрече проти и кнезу. За кратко време је постао од Ивана Сефер, па Сефер буљугбаша и дошао у Колашин да под тајним руковођењем вешто баца прашину у очи турским властима и очисти крај од насилника и лупежа.

Зато је он на данашњем сабору тако суморан. Осим два човека њега цео овај свет презире и ненавиди на правди Бога. Он је за све њих само потурњак, нечовек и душегубац. Па се још не зна докле ће те муке трајати. Докле?.. „Докле, Боже, стари крвнице, и Свети Петре, јадна узданице рајина из Корише?“

Али се баш у том часу зададе путањом озго са планине стари колашински особењак и делија Рујо Луковић, вечити чобанин и ваздашњи планински колибар, иако из богате брњачке Куће. Откако се зна за њега, увек је само једном годишње силазио у манастир, и то о Петровудне, вазда последњи и тек после подне. Причестио би се, видео кнезове и попове, упитао шта је у свету, па се опет враћао к својим овцама, горе на планину. И рођена деца била су га жељна. Носио се чисто и богато али му је рухо било старога кроја као и оружје. Место жутога реденика око појаса, пасао је он огроман старински силав и у њему две леденице и јатаган. Место уведене у обичај мартинке, о раме је вешао стару *џафџајлику*, која се још само у колашинским песмама помињала као пушка „од два грла а шеснаест зрна.“ Иде он озго још младалачки и раширио се као орлушина. Хоће право у цркву, крај чијих ће врата, по свом обичају, оставити оружје док се само причести, иако је баш тога тренутка гласник извикивао заповест од „царскога забита, кнезова и буљугбаше“ да се по сабору не носи оружје...

Између Колашинаца и Штавичана Рујо Луковић се сrete са буљугбашом и хтеде да га размине. Али га Сефер благо таче руком и изусти:

– Поврати се, чича-Рујо, и остави оружје, вјере ти!

– Виђи, да ти кажем! – узвикну овај ончас грановесно, устукну мало назад, метну подланицу над очи као

да му сунчане зраке сметају да добро види, па страховито поче с презирањем мерити буљугбашу.

– Ено Турци гледају, човјече добри!

– Турци?!.. А ти што си?!.. Потурњак!.. На мојем сабору, у мојој слободији, у мојем Колашину, пред Ћивотом Светога Петра, да ти кажем, излази ми на пут да ме разоружа као женетину! И то ко? Иван Мојсилов из мртваго Воћника!.. Мене, Брњачанина?!.. О, помози, Свети Петре, или данас Мени, или више нећеш имати кому!.. С пута, кујо потуричка!.. Виђи, да ти кажем!..

И ђаволски већ прибрано, старац се рашири усред гомиле и са крвавим осмехом на лицу као свако ко се одлучио да умре, секну левом руком једну леденицу, а десном јатаган. И докле је кнез Швиковић са неколико одабраних људи савлађивао узбешњела горштака више молбом но силом, и уверавао дотрчале Турке да је овај шенуо памећу, те ће га одмах повести у лудницу, дотле је Сефер-буљугбаша као студени камен стојао.

Причају људи да су му се тад низ бледе образе скотрљале две крупне сузе, да је болно поновио Рујову узречицу „виђи, да ти кажем!“ па позвао сејмене и одмах отишао уз планину. Ни данас се не зна шта је с њиме даље било...

Милутин МИЋОВИЋ

ЈАМА

ВЕЛИКА СУБОТА

*Родих се испод јасних звијезда
Јединих очију које су ме видјеле
Овдје, дубоко међу људима
Појажен и обрадован*

*Милина је живјети вайреном уиџробом
Пјевајти језиком йламене куџине*

*Док ше људи йазе, не разликујући
Од безименой иробља*

Уморени, заборавили давно

Никад да се нијесу родили

УГАО, ПОСЛЕДЊИ ПОЗДРАВ

*С йлавом на кољенима
Чекаш у уџлу собе
У дну безданице*

*Однекуд назиреш
Очи које су уџледале
Тебе у шеби*

*Очи које ће оживјети
Твоје закойане мисли
Пјесме, йожаре*

Очи које їоре
 Без оловке да ше уїишу
 У јарку свјеїлосїї ову

Изнад ћуїљивих брда
 Изнад їрагова

Насмрїї болесних

КАП

Зазидан у кући
 До које ниједан їуїї не води

Чекаш
 На ївоје оїладѓеле дане
 Ожедњели језик
 С неба да їанде їоследња
 Каї

У којој се
 Сва слова у оїњу љубе

ВРАТА

Дошао сам до краја
 Црна и шешка су враїїа їреда мном
 Жив човјек их не може оїворїїи

Говорим Оном Иза
 Који је їу ако је

Ако нема їуїїа їамо
 Више нема ни амо

Сам је себе їојео

БУНАР

*Усред свијетѿа
Усамљеностѿи
Огледам се над бунаром*

*Кључа свим сјенкама
свим Мислима са гна
Свим ужасима*

Разносе моје лице

*То сам ја - кажем себи
То си ти - неко ми каже*

Жив колико ужаснуѿи

РАДНА СОБА 1

*Хиљадама година сиушиѿам се
Кроз ово рудно окно*

*На коноѿе, влакна, не знам на шѿа
Не знам куда*

*Све док ме не избрише, не оѿрије
Сунце неко, одоздо*

РАДНА СОБА 2

*Нијесам знао
У колику сам јаму ѿао*

*Оѿеѿ, ево се радујем
И радостѿ моја овдје свијетѿли*

*Коријен ми ѿродире кроз нову земљу
Небо ме ѿледа новим словима*

Као звијездама, јасним

РАДНА СОБА 3

*Не знам у шћиа ћу се ѓрећвориићи
Али ѓрећварам се, видим
Као на живу ваћру*

*Прећвара ме неко у нешићо
Прећвара ме нешићо у некоћ*

*Као да ме неко оћима од смрћи
Као да ме смрћ оћима о некоћ*

*Тако, из дана у ноћ
Тако, из ноћи у дан*

РАДНА СОБА 4

*Пријайћелу драћи
Видим не можеш ми йомоћи
Сам сам себе овдје зазигао*

*Оћворила ми се јама
Оћворио ми се извор*

Пијем и наздрављам,

Нероћеним и роћеним

РАДНА СОБА 5

*Овдје ће шће бићи и мучићи
Ложиићи на ваћру
Прећвараиићи у йрах и йейео
Брисаиићи из сјећана йријайћелја
И мноћо шћиа јоић*

*Ећо, шћако ћеш сћићићи йдје си кренуо
Тако, лудаче луди*

РАДНА СОБА 6

*Из најдубље јаме
Коју њонеко назива радна соба
Говорим, не знам коме*

*Ејо ме долазим
Ево, видиш ли ме, идем*

*Тако, долазим, ево, годинама
Тако ме, ево, годинама не видјесте*

РАДНА СОБА 7

*Хиљаду година драги пријатељи
Никуд не излазим одавде*

Никад не знам хоћу ли

*Осћао сам њу, да би
Разговарали о важним стварима*

И гледали се у очи

СТАР ВЈЕКОВИМА

*Стар вјековима
Бризјају из мене нови извори*

*Досћа за овај мрак
Па нека је и најјушћи*

*Досћа за овај дан
Па нека је и најцрњи*

ПУТОВАЊЕ ПОДМОРНИЦОМ

*Дуџо већ љуџујем овом љодморницом
Ако је љуџовање ључином неки љуџ
Ако је љомјерање у бескрају неко љомјерање*

*И љослије љолико љловидбе нијесам сиџуран
Да ли љурављам овим бродом*

Или, коме сам, одани љомоћник

ПУТОВАЊЕ ПОДМОРНИЦОМ 2

*Дуџо љуџујем овим бродом
Обалу никад нијесам видео*

*Око мене су моји љријатељи
Које више осјећам неџо видим*

*Не бринем се не сиџрахујем
Не љиџам се кудаћемо и докле*

*Као да је у мојој љуџробџ сџдро
Јарко, од расџоџљеноџ сребра
Неиздржно сџдро, љреџизно*

Оноџ коџи љуравља бродовима

РОДИХ СЕ

*Родих се љу на уџлу улице
Међу љросџаџима, у љоџлом блаџу људском
Исиод сџоџала слијеџих, родих се*

*Као нико ниоџкуд, љун радосџи киџуће
Йудски језик врећао ми суџиџину*

*У цркви
У божанској литургији, родих се*

*Силазећи, незадрживо
Доље*

У ѿламени коријен

Иван НЕГРИШОРАЦ

ЧЕТВРТА СЦЕНА ИЛИ: САМО СИТНИ СВИЦИ СИЈАХУ!

(Одломак из драме *Видиш ли свице на небу*)

(Упаљене су светиљке, дубока је ноћ. Петар седи у столовачи. Милош и Радош стављају инструменте на сто и седају. Никола и Балша стоје код шанка и нешто разговарају. За једним столом седе Павле и Мајкл.)

НИКОЛА (Прилази музичарима и тапше их по раменима): Браво, момци, браво! Сад кад су се гости разишли, могу да вам кажем: сјајно сте свирали! А пива и вина сам продо пет пута више но обично!

РАДОШ: Ђеде Никола, извини због оног „најмудрија српска глава“, али таква је пјесма, шта да радим?! Но виђе ли ти да баш онда сви скочише да наручују пиће! Некако се пале на такве ријечи!

НИКОЛА: Све су ти то, мој синко, лажи и манипулације!

РАДОШ: Ма неће баш тако бити! То ти је некаква истина срца, ђеде, ништа друго!

НИКОЛА: А што ти је то?

РАДОШ: Па нешто се човјеку открије кроз снажна осјећања, па га онда све обузме ко да је у заносе и пијанства допао! А то се само однекуд, из неких дубина, појави нешто од предака сачувано и преношено с кољена на кољено! Не можете ви то, ђеде, уништити, ма колико вјешти били!

НИКОЛА: Добро, добро, како је да је, ви сте свој поса вечерас добро обавили!

РАДОШ: Добро, ђеде, хоћемо ли и ми музиканти од овог посла имати какве користи?

НИКОЛА (Смркне се): Па што оћете? Зар се нијесмо договорили?

РАДОШ: Јесмо, али видиш ли да посо иде боље него што смо мислили?

НИКОЛА: А што ћу вам ја? Зар нијесте доста зарадили? Зар вам нијесу радници турали новце на инструменте? Не могу ти ја на то још додавати! (Окрене се и оде у кухињу)

РАДОШ (Довикује му): Није то, ђеде, бог зна колико!

МИЛОШ: Ма нема везе, Рашо, ми ионако свирамо из задовољства!

РАДОШ: Задовољство је задовољство, али не би било лоше да са зарађеном ловом мало скочимо до Будве! Макар на недјељу дана!

БАЛША (Прилази): Лијепо сте свирали, нема што? Него ти, Радоше, да избачиш из репертоара оне српске пјесме! Или бар да ријечи мало промијениш!

РАДОШ (Устаје): Стрикане, немој бити тако тврд! Не прекрајај прошлост и не мијењај пјесме које постоје дуже од нас!

БАЛША: Много си се ти распојасо!

РАДОШ: Нијесам, стриче, вараш се! Ја само знам да нас је таква пјесма одржала, њојзи хвала, да смо уз њу, као народ, постојали вјековима! А ти сад све то хоћеш да очистиш ко да никада ништа било није! Опасна је то игра, веома опасна!

БАЛША: Ма ти појма немаш, балавче један! И не мијешај се у високу политику, није то за твоју пилећу памет!

РАДОШ: Де, бога ти, стриче, да те балавац пилеће памети нешто пита!

БАЛША: Ти баш не мирујеш!

РАДОШ: Како да мирујем кад је толико немира око мене?! И још лудила, уз то! Ево, избивам из куће већ неколико година, а тек сам пре неколико дана чуо да ти званично нијеси више Звркета. Промијенио си, кажу, презиме, па си сад Јевтовић! Је ли то истина?

БАЛША: Јесте, па што?! Јевто је мој ђед, ваљда могу да бирам како ћу се презивати. Ти би ми, може бити, и то забранио?!!

РАДОШ: Далеко било! Што ћу ти забрањивати?! Твоја воља! И нека је! Него ме занима зашто си то учинио? Је ли ти досадило да будеш Звркета?

БАЛША: Богуми јесте, ружно ми, брате, презиме! Много је ружно!

ПАВЛЕ (Довикује од другог стола): Што причаш, јадан?! Нашим прецима не бијаше ружно тристо година, а тебе ружно?

БАЛША (Окреће се Павлу): Е, па, ето, мене је ружно! Што ми можеш?!

ПАВЛЕ: А што ти је, јадан не био, наше презиме ружно?

БАЛША (Полако прилази Павловом столу): Зато што би неко по мом презимену мога закључити да сам ја бог зна што шашаво. Неки зврчак, звркан, зврндов, звркоња, звекан, зевзек, глупан, глупавко, глупандер, бенавко, блесан, блесавец, блесавко, блесић, празноглавац, шупљоглавац, шашавко, тикван, тупавко, тупан, тупањац, букван, буквић, рљов, сулудњак, тргов, брљивко, безумник, бесомучник, умоболник, чудак, лудак, ко зна што! Или би помислио да сам нека зврндара, зврндовчина, зврњалица, зврља, глупачина, глуперда, аветиња, бена, будала, манитара, сакалуда, суклата... То би ти стио да ја будем! Е нећу, валај!

ПАВЛЕ: Не, богами, нијеси ти зврндов због презимена, но због онога што збориш и твориш! Нијерсу преци криви што ти разноразне лудости падају на памет! Ти лудос носиш ко орден, сав си се у лудос претворио, па нијеси ни свјесан колико на њу личиш!

БАЛША (Упире шакама о сто): Стриче, не вријеђај!

ПАВЛЕ: Знаш ли ти, јудо, откуда наше презиме?

БАЛША: То мене више не интересује. То моје презиме није!

ПАВЛЕ: То ти је од ријечи зврк, чигра... Што значи да је Звркета окретан човјек, итар, брз, ко зврк.

БАЛША (Окреће му леђа): Џаба ми причаш! Нијесам те ни чуо!

ПАВЛЕ: А знаш ли ти шта је то звркалица?

БАЛША: Не знам и не занима ме! Што се мене тичу ваши проблеми?! Ја сам Балша Јевтовић, ако нијеси знао!

ПАВЛЕ: Е, звркалица ти је, синовче мој, она шљива коју, кад је опаучиш мотком, са врха дрвета одлети јако, јако далеко! Кад је звркнеш, а она потегне ко да никад за дрво није ни била везана!

БАЛША (Окреће му се лицем): Ко ме ти причаш?! Ја нијесам Звркета и не интересују ме ваша довијања!

ПАВЛЕ: Е мој Балша, муко моја! Улазиш ти у тамни вилајет, а тамо те чека оно што и памет-нији од тебе не би умијели да изнесу на плећима!

БАЛША: То је мој проблем, није ваш!

РАДОШ: Де, богати, стриче, а како ће се презивати твоја ђеца и унуци? Хоће ли и они бити Јевтовићи?

БАЛША (Окреће се Радошу): Нека унуци буду Балшићи, ја немам ништа против! Или нек буду Николићи, ако оће! Све је боље од овога како је! Само да не буду Звркете!

РАДОШ: Мислиш ли да ће они заборавити да су им преци били Звркете?

БАЛША: Ма него што ће, заборавиће и оца и мајку, а неће прађеда и чукунђеда! Само да ја до бијем стан у Подгорицу, да се одвојим од вас виђећете ви што се све може направит!

ПАВЛЕ: Па ти, синовче, онда нећеш шћети ни да чујеш за нас?! Стиђећеш нас се ко каквије губаваца?

БАЛША (Окреће се Павлу): Нећу ја тебе, стриче, полагати никакве рачуне!

ПАВЛЕ: Не мораш мени, ал положи иг понекад својем прецима!

БАЛША: Много си се ти разгоропадио, стриче! Много!

(Никола долази из кухиње и прилази им)

ПАВЛЕ: Ницо, брате, што велиш ти на ово? Твој син се не презива ко ти?!

НИКОЛА: А што ћу ја? Балша је тако стио!

ПАВЛЕ: Балша стио, а прије тога ти дуго прижељкиво!

НИКОЛА: Што ја имам с тим? Дијете тако одлучило!

ПАВЛЕ: Реко биг да ти то њему одобраваш?!

БАЛША: А што ми не би одобраво? Сви сте ви затуцани и примитивни! Неспособни да живите у новом, модерном свијету! Ви сте ми, брате, само баласт, тешка и мучна баласт! Не знам више што с вама да радим!

ПАВЛЕ: Никола, брате, де реци ми хоћеш ли ти својем унуцима приповједати ко су и што су, одакле су и ко им је род рођени?

НИКОЛА: Ма остави ти мене на миру! Ти само буш-каш и хушкаш! Стално су ти на уму неке свађе и гложења, дезинформације и манипулације!

ПАВЛЕ (За себе, у очајању): Еј, госпoде бoже, ја то разумијети не могу! Ови Балша сије лудило, а оно се, гле чуда, прима и цвјета ко коров. Ама није ово Балша, није ни Звркета. Има ту још нечега! Ово ти је, ово ти је: Балша Будала, Балша Будалаш, Балша Будалина, Балша Будалчина, Балша Бена, Балша Бедак, Балша Безвезњак, Балша Блесан...

БАЛША: Куш, матора дртино! (Хоће да насрне на Павла, али га Никола и Радош задржавају)

ПАВЛЕ: ...Балша Бадавација, Балша Баксушчина, Балша Бараба, Балша Безбрат, Балша Балавурда, Балша Баљега, Балша Брабоњак...

БАЛША (Отима се. Никола и Радош га чврсто држе): Пушти ме, пушти, убићу то ђубре!

ПАВЛЕ (Устаје и раздрљује прса): Ево, синовче, убиј ме! И треба да ме убијеш! И једва чекам да ме убијеш, јер не могу твоју лудос више трпјети!

БАЛША: Пуштајте ме, доста ми је свега!

ПАВЛЕ: О лудости, лудости, име ти је Балша!

НИКОЛА (Павлу, гласно): Доста више, прекини, ђубре четничко! (Балши, тише) Смири се, сине! Видиш ли да провоцира, оће да га напанеш, па на робију да те пошље! Пушти ту матору јајару!

БАЛША (Нешто смиреније): Свака се будала данас осилила! Свако говори што оће! Свако сeре и ћера друге да кусају! (Никола и Радош полако изводе Балшу у кухињу. На вратима их дочекује Јелика и помаже им да прођу. За њима се врата затварају)

ПАВЛЕ: Ма знам, знам ја кад је све ово кренуло! Знам ја ко је све то започо! Знам зашто ми данас не знамо ни ко смо ни што смо! Знам зашто наше најчасније претке проглашавамо за лопове и битанге!

(Враћа се Радош)

РАДОШ: Ма смири се, ђеде! Нећеш расправити ову ствар све и да стотину година распрeдаш!

ПАВЛЕ: Ма све је то тако, тако једноставно!

РАДОШ: Једноставно теби и мени! Једноставно нашим прецима, али није једноставно онима којима је у глави

мутно! И који би због власти, части и сласти свакакве неподштине учинили!

ПАВЛЕ: Не могу, не могу више издржати у овом лудилу! Нешто ме изнутра једе, осјећам да ме све мање има!

РАДОШ: Е мој, ђеде, имају стари Грци једну изреку која каже: Кад богови хоће неког да униште, онда му прво узму памет! Не дај се овом лудилу! (Улази Никола)

ПАВЛЕ: Никола, брате, ђаво је однио шалу! Мораш се сабрати и окуражити па овом твојом клипану рећи ко смо и што смо били! Видиш ли куда води ово каштиговање предака! А то си ти започо?!

НИКОЛА: Што ја, што сам ја започо?!

ПАВЛЕ: Како што? Знаш ли ти неког Звркету да није носио капу са четири оцила? Знаш ли?

НИКОЛА: Какве сад везе има капа, изјела те она?

ПАВЛЕ: Де, одговори ми! Ко је први скинуо оцила с капе? Ко је први пореко да смо оно што смо и што су нам наши ђедови и очеви говорили да смо? Ајде, кажи, кукавни сине!

НИКОЛА: Све су то измишљотине и лажи, дезинформације и манипулације!

ПАВЛЕ: Ма реци ми већ једном! Јеси ли ти међу Звркетама први скинуо оцила с капе? Јеси ли?

НИКОЛА (Дрекну): Јесам, па што?! Што оћеш од мене?!

ПАВЛЕ: Ништа друго но само да то све кажеш својој и мојој ђеци! Нека знају Звркете, Јевтовићи, Поповићи да су браћа! Да су једна крв, један народ, једна вјера! Да се не свађају и међусобно не истражују, али и да се не жене и не удавају! Бар то би, брате мој, морали знати, јер су и наши стари то добро знали!

НИКОЛА (Нешто мирније): Ма пушти те браственичко-племенске приче! Ово је модеран свијет, друго је сад вријеме!

ПАВЛЕ: Стани мало, дај да прво ти и ја утврдимо што је важно за наше браство и наше племе, а онда ћемо заједно кренути у модерни свијет!

РАДОШ: Морамо прво рјешавати питања своје куће, па тек онда оно око куће! Не можемо ми, ђеде Никола, учес-

твовати у модерном друштву а да не знамо ни ко смо ни што смо!

НИКОЛА: Ајде шути ту, јадо! И ти си ми поче држати предавања што треба да радимо?! Ти!

РАДОШ: Било би боље, ђеде, да ослухнеш што ти ми млађи имамо рећи!

ПАВЛЕ: Никола, знаш ли ти што је мене коначно одвојило од тебе, па и цијелог твог покрета? Знаш ли ти што нас је заувјек сукобило?

НИКОЛА: Идеологија, што би друго?!

ПАВЛЕ: Не, гријешиш, брате мој! Лако бисмо се ти и ја договорили око комунизма! Него ме је од тебе одвојило што на нека крајње једноставна питања ти немаш исто тако једноставан одговор!

НИКЈОЛА: Ма шта ту зановијеташ? Шта булазниш?

ПАВЛЕ: Чекај, јеси ли ти Никола Звркета?

НИКОЛА: Каква су ти сад то питања? Јесам ли ја Никола Звркета?

ПАВЛЕ: Па, добро, јеси ли?

НИКОЛА: Наравно да јесам!

ПАВЛЕ: Добро, и ја знам ко сам: ја сам Павле Звркета!

НИКОЛА: И? Што сад?

ПАВЛЕ: А јеси ли ти Црногорац?

НИКОЛА: Јесам, но што сам!

ПАВЛЕ: И ја сам Црногорац! И поносимо се тиме, зар не?

НИКОЛА: Богами, јес тако!

ПАВЛЕ: А де, реци ми, јеси ли Србин?

НИКОЛА: А ти, опет, почињеш са провокацијама?! Ти си, Павле, увијек био и осто националистички провокатор!

ПАВЛЕ: Хајде, покушај једноставно да одговориш на ово једноставно питање! Дакле, јеси ли Србин?

НИКОЛА: Остави се тије биједније трикова!

ПАВЛЕ: Ево, ја ћу ти помоћи! Ја сам Србин! И то што сам Црногорац, само по себи ме чини Србином!

НИКОЛА: Опет лажи и потурања, опет дезинформације и манипулације!

ПАВЛЕ: Ницо брате, не дроби у празан чанак! Какве лажи и потурања? Какве дезинформације и манипулације?! Сјети се је ли иједан наш предак икако другачије мислио но вако како ја говорим?

НИКОЛА: Јес мислио: мој отац Јевто!

ПАВЛЕ: Јес, валај, она лудовина! Једини зеленаш у читавој вамилији! Али је и он признавао да смо Срби, само што је стио засебну државу!

НИКОЛА: Па што оћеш? То је његово увјерење!

ПАВЛЕ: Нек му је на част такво увјерење! Једини стриц који из ратова није донио Обилићеву медаљу! И једини који, послуже, није сметао партизанима! Од нашије; ђедова њега јединога нијесу шћели да стријељају! Је ли тако било?

НИКОЛА: Ма пушти то! Нека то историчари проучавају, а ти не кусај њину чорбу!

ПАВЛЕ: Не кусам ја ничију чорбу, ја ни своју не могу да изједем!

НИКОЛА: Гутај, само ти гутај! На крају ћеш све прогутати!

ПАВЛЕ: А држава, мој Ницо?!

НИКОЛА: Што држава?!

ПАВЛЕ: Наша држава!

НИКОЛА: Што ш њом?

ПАВЛЕ: Ето, пропаде ни Југославија, мој брате! А обојица смо се за њу борили! Ти на једној, ја на другој страни!

НИКОЛА: А пушти ти то! Нијесте ви били за Југославију! Друго је то!

ПАВЛЕ: Него, како се ти осјећаш? Јеси ли Југословен?

НИКОЛА: Јесам, но што? Што не биг био?

ПАВЛЕ: А јеси ли Европљанин?

НИКОЛА: Е па то ми, већ, не значи ништа! Али ајде, признаћу због сина: јесам, Европљанин сам!

ПАВЛЕ: Значи: једино су лажи и потурања, дезинформације и манипулације када треба признати да си Србин? То у шта наши преци једино нијесу сумњали, ти сматраш да баш у то највише треба сумњати!

НИКОЛА: Све је то, Павле, виша политика! А ти се у њу никада нијеси разумево!

ПАВЛЕ: Мани се ти изговора! Ја те питам за судбину наше породице и нашег браства!

НИКОЛА: Што се то мене тиче!

ПАВЛЕ: Тиче те се, но што! Ти свађаш твоје и моје потомке!

НИКОЛА (Изнервирано): Ма не гњави ме више! Ти си један националистички манијак, ти си прошлост прошлости! Такије ко ти више неће бити, ја ти кажем!

РАДОШ: Хоће, ђеде Никола, богами ће их бити! Не може се тек тако вишевјековна прошлост избрисати ко да није ни постојала!

НИКОЛА: Ама виђећеш да може! Све може кад се људи добро организују, кад имају добру партију и кад знају што оће!

РАДОШ: Богами ви сте знали шта хоћете, али нијесте знали да то што хоћете не ваља!

НИКОЛА: Ма опет се ти петљаш у разговор одраслије! Мучи, јадо!

РАДОШ: Тако је то, ђеде Никола! Вријеђај ти колико хоћеш, али нећеш помјерити чињенице: ви сте посијали шизофренију у овај народ, ломите му душу тврдећи да није оно што је! А кад га треба убиједите да није оно што је, онда од њега, мислите, можете направити што год хоћете! Е то неће моћи!

ПАВЛЕ: Ви сте мислили, брате мој, да све што у нас не ваља припишете српским националистима и четницима, па да онда направите нову нацију од онога што преостане! Све је зло у Србима, а ми смо нешто друго, ми са тијем немамо никакве везе! Је ли тако?

НИКОЛА: Причаш којешта!

ПАВЛЕ: Зато теби ништа не смета што си Југословен, чак и Европљанин, али ти смета што си Србин! Сатанаило ви на гробу играо, од њега сте ову поганију научили!

НИКОЛА: Што збориш, јадо?! Мене дугујеш свој живот, а сад ме за срце уједаш!

ПАВЛЕ: Ти си унио раздор у породицу! Од тебе је све почело и од тебе се загадило!

НИКОЛА: Доста више!

ПАВЛЕ: Због тебе је и ђед Петар занијемиио!

НИКОЛА: Куш, језик за зубе!

ПАВЛЕ: Нећу, доста сам ја ћутио! И вријеме је да се суочиш са својим ћутљивим братом који већ шесе година посматра како распамећујеш наше претке и у лудило угониш наше потомке!

НИКОЛА: Доста више, да те нијесам чуо! Језик ти се упоганио, да бог да!

ПАВЛЕ: Језик? Ђе рече језик?! Де реци ми, леба ти, којијем језиком ти збориш?ž

(Балша се враћа у кафану, али због свађе нико не обраћа пажњу на њега)

НИКОЛА: Ја сам говорио, писо, сањо, пјево, јуришо, бунцо вазда, вазда на црногорском! Нећеш ми то никад узети!

ПАВЛЕ: Не биг ти ни узимао! Ал ни ти мене нећеш узети црногорство које је српско јер другачије ни не може бити!

БАЛША (Стаје међу њих): Ајде, доста више! Узалуд распраљате! Направили смо двије нације, сад ћемо двије државе! Да ми све то лијепо одвојимо и проблем је ријешен!

РАДОШ: Ништа тиме није ријешено, стрикане! Тиме се проблем тек отвара у свој својој драматичности! Гдје ће проблем бити ријешен када раздвајаш оно што је нераздвојно!

БАЛША: Ма не лупетај, балавче! Што је то тако нераздвојно?! Све се може раздвојити!

РАДОШ: Може, али је ли то паметно? Је ли то корисно? Треба ли једно око супротставити другоме оку! Треба ли нокат одвајати од меса? Треба ли расијецати живо месо?

БАЛША: Е па, сјећи ћемо, ако треба! А треба! И није-смо будале, но мудри политичари!

РАДОШ: Значи: једна породица, двије нације и двије државе, а три презимена! Је ли то та памет у чије име говориш!

БАЛША: Ајде, шути ту! Ништа ти не разумијеш!

РАДОШ: Све ја разумијем!

БАЛША: Мучи, јадо!

РАДОШ: Нећу! Него ти ослушни мало шта су говорили наши преци! Милоше, донеси, молим те, онај твој папир! Да чујеш, стрикане, шта су мислили и осјећали наши стари! Неће бити да нас то ни на шта баш не обавезује! Де прочитај, Милоше, онај запис с породичне Библије!

МИЛОШ (Пришавши и извадивши из новчаника малени папир): Ево шта је написао наш предак: Аз поп Микаило Звркета писах сије писмо на споминаније мојих потомакаха. Убив Турчина, кои е в порте церкви в братстве Звркетах, в Херцеговој земли, народ сербскиј бичем ишчераво и гуслара посјеко сабљом, утекох код једновјерне и једнородне браће

своје, те начнах пород свој и свима презиме дадох Попович, е да би се поборавило оно убијство в старом крае. В истом народу, в истој вјере, в истом језике, в истих обичајах путовах с женоју и децом, па најдох утјеху и кућиште между реками Мораве и Бјелице. Нек да Бог милостиви да мои потомци по правде Божијеј и закону Христовом у миру и сречи поживе. И нек Бог да в стари крај да се врате и да на темеле старе цркве, коју Турци спалише и разрушише, нову подигну. Јаз видим да ће та црква с небесах на старо мјесто слетети. Нек нам Бог свима у помошти буде да наш род сербски на веки веков поживи."

МАЈКЛ (Пажљиво слуша, а у једном тренутку током читања устаје и прилази Милошу): Ти, млади човек, ти потомак стари поп Микаило Цвркита?!

МИЛОШ: Да, да, ја сам његов потомак. But you continue in English, I do speak it verz well!

МАЈКЛ: No, we shouldn't allow that! Мој покојни отац учио мене, али ја томе тада не дао потребна пажња. Али сада, у стари години, ја хочу научити добар серпски!

БАЛША: Мајкл, слушај, остави ти ове људе, видиш ли да се они само свађају! Ајмо ми код мене кући, да се наједемо и напијемо, да се сити изразговарамо! Имамо још много тога да ти кажем о

нашој црногорској цркви, о нашој вјери, о језику и о нацији!

МАЈКЛ: Не, не, доста! You told me quite enough so I know your ideas. I don't share your political views because my father told me completely different history. So I know that our predecessors couldn't agree with you. Somebody is a liar. Неко овце лаже, дебело лаже!

БАЛША (Немоћно погледује по присутнима): Што то... што то овај прича?

МИЛОШ: Каже да си му ти довољно рекао и да...

МАЈКЛ: Не, не, ја чу њему речи. Дакле, то што ти мени веч неколико дана говорила, то није оно што је мој фадер мени говорила. То је неки други историја са којом наши предаци нема никаква веза!

БАЛША: Велиш да то нема никакве везе?!

МАЈКЛ: Тако је! У Америка, тамо има неки људи као ти, али они јако, јако мало! Дакле, реци твоји пријатељи да ја подижем ова црква која припада Српска православна црква и никакав други црква мени не треба!

БАЛША: Можда би ти, Мајкл, требало мало да размишлиш! Да се мало с неким консултујеш!

МАЈКЛ: Не, не, наши предаци то питање одавно рјешили! Немамо више о чему да причамо! Ја сам одавно консултовао мој отац!

БАЛША: (За себе): Ма јеба те отац! Што ја с тобом губим вријеме?! (Излази из кафане)

ПАВЛЕ: Е па, Мајкл, чуо си каке нас ође муке муче! Чуо си о чему ми расправљамо!

МАЈКЛ: О да, ја сам то знао! Такви расправи самтајмс буду и у Америка!

ПАВЛЕ: Ајмо ми кући, да преспавамо! Јутро је паметније од вечери!

МАЈКЛ: Океј, доста ми казали вечерас! Млади момци, мјузишенс, ваш мјузик био одличан! Лака ноћ!

ПАВЛЕ: Лаку ноћ, ђецо!

РАДОШ: Лаку ноћ!

МИЛОШ: Пријатно!

(Павле и Мајкл излазе)

РАДОШ: Ајмо и ми! Шта ћемо више овдје?

МИЛОШ: Ајмо, дуга је ноћ пред нама!

(Радош и Милош узимају инструменте и одлазе)

НИКОЛА: Јелика, ђевојко! Идем и ја кући. Јако сам уморан! Закључај ти за собом!

ЈЕЛИКА: Добро, добро, ђеде Никола! Немај ти бриге! Оставићу ти кључ под камен, као и обично! НИКОЛА: Ајде, лаку ноћ!

ЈЕЛИКА: Лака ти ноћ! (Јелика иде од стола до стола и купи чаше и флаше. У тренуцима кад пролази поред улазних врата, на њих груну Балша) А јој, уплаши ме!

БАЛША: Па ајде, лутко, оћемо ли кретат! Да се мало провозамо! Да видиш што је моћна ма-шина: ЈЕЕР! Тај гризе и уједа!

ЈЕЛИКА: Ево, само да ово оставим у кујну! Ма сјутра ћу опрати посуђе! Нек сачека!

БАЛША: А, Јелика, виђе ли ти њиг? Чу ли што зборе?

ЈЕЛИКА: (Улазећи у кухињу): Чуг и виђег, мој Балша! Чудо!

БАЛША: Како се то удружило, како то насрће ка звијер?! Све је то заслијепљено, не види даље од носа! Нити зна

што је политика, нити умије да процијени ситуацију! Него само запело, те виче из гласа: ја сам ово, ја нијесам оно! Овамо оћу, а онамо нећу! Све ти је то лудо, ја ти кажем!

ЈЕЛИКА (Враћа се у кафану): Није, Балша, ни њима лако! И мене је мој ђед приповиједо да смо ми Срби! Отац је већ о томе шутио, није се изјашњавао! А ја, ето...?

БАЛША: А ти? Што ти?

ЈЕЛИКА: Мене је, ето, свеједно! Зови ме и тестија, само ме немој разбити!

БАЛША: Што причаш ти, женска главо?! Не одлучује о тебе неко други но ти сама! Ти треба да процијениш што ћеш да будеш и како ћеш да се изјасниш! То је твоја слобода, света слобода, коју нико не смије да ти одузме! И о том твом праву да се изјасниш како оћеш, нико не смије ништа да приговара! Еским - Еским! Монгол -Монгол! Банту црнац - Банту црнац! Све је то твоја приватна ствар, с тијем нема ништа ни отац твој, ни мајка, ни породица, ни пријатељи! Нико!

ЈЕЛИКА: Мој Балша, а што би се ја изјаснила да сам та Манголка или Банту Црногорка?!

БАЛША: Не мораш тако, можеш ти како оћеш! Само немој да си Српкиња, то је одавно превазиђено! Изабери што ти душа оће, па се пиши! То је твоје право, то је демократија!

ЈЕЛИКА: да будем што оћу?

БАЛША: Наравно; можеш слободно да бираш! Без ограничења!

Ја зато кажем да нијесам Србин! И ја то никада нијесам био! И за мене у читавој породици и браству то нико никада није ни био! Нек причају што оће, за мене је то тако! И зато ћу направит породицу и браство у којем нико никада више неће причат што смо некад били! И направићу тако племе, и државу, и континент, и планету, и звездани систем! Читав космос биће таки какав ја оћу да бидне! И то је моје право, то је моја слобода, то је моја демократија!

ЈЕЛИКА: Валај, Балша, свака ти час! Од њих нико нема таку памет и срце!

БАЛША: Е, а кад свијет види што смо ми направили оће, у Црну Гору, кад се освијесте, виђећеш, виђећеш, сви ће поћ за нама! И одаће нам пуно признање, а биће им криво што се они тога нијесу сјетили! Али касно је, мој брајко, касно! Ми смо вас предухитрили!

ЈЕЛИКА: Нико ни није раван, части ми!

БАЛША: Виђећеш, Јелика, нијесу ово никакве ситне, биједне идејице! Крупна је то ствар! Планетарне су размјере наших политичких пројеката! Ником није пало на памет да тако дубоко, далекосежно промисли што значи слобода и демократија! Сви су до сада само површно тумачили те идеје, али ријеч је сада о томе да се оне претворе у стварнос!

ЈЕЛИКА: Јој, Балша, силан ли си!

БАЛША: Виђеће свијет како је тешко бреме традиција и како је неподношљив терет историја! Ми ћемо бити први који су се тога ослободили и који живе без икаквог терета на плећима! Све ћемо уништити ка да никада није ни постојало! И човјек ће, најзад, бити потпуно слободан да процијени што му је корисно и како ће да се изјасни о томе ко је он и што је!

ЈЕЛИКА: Значи, слободни смо да кажемо што год нам падне на памет?

БАЛША: Наравно, то је демократија! Питање нашег интереса и демократске процедуре у гласању! Ако се ми лијепо договоримо да будемо нешто друго од онога што смо били, па све то уредно изгласамо, нема разлога да не заборавимо све што се до тада дешавало! И да то више никада не помињемо! Да све то избришемо из нашег сјећања!

ЈЕЛИКА: А можемо ли ми то, Балша?

БАЛША: Можемо, јадна, што не можемо?! Све се може кад се оће! Слушај, човјек не смије гласно да каже, јер наш свијет још увијек тешко болује због несретне традиције и мучне историје, али ја ћу ти рећи једну ствар, па ти виђи јесам ли ја у праву! Да су наши преци имали нашу памет, они би лијепо размислили што им је паметније и боље: да се ка људи нагоде с Турцима, па се лијепо на попису изјасне ка Турци; или да робују Косовском завјету, па да ка Срби ратују пет вијекова? Е, виђи ти сад што је боље?

ЈЕЛИКА: Ма ко воли рат?! Ко ме је до страдања?!

БАЛША: Да им је наша памет, наши преци би избјегли ратовање и доживјели неслућени просперитет! Ако је онај Босанац Соколовић успио да постане Мехмет-паша, па ми Црногорци били бисмо све сами султани! Ко је нама раван?! Нама су једино сметале предрасуде о Турцима, иначе бисмо умјесто вијековног непријатељства могли пријатељски да ускладимо интересе! Што би нам фалило да смо којије двјесто-тристо година били Турци, ако бисмо од тога имали кори-

сти! Е, знам те ја, сад ћеш ти рећи да бисмо морали да пређемо у ислам! А ја ти кажем: па што онда ако и то учинимо?! Ако од тога буде неке вајде?!

ЈЕЛИКА: Бога ми, Балша, све саме истине говориш!

БАЛША: Знам ја то, но нема ко да ми то јавно призна! Али, виђећеш! Доћи ће неке нове генерације које ће схватити што им је то Балша у аманет оставио! (Тргне се) Него, ајмо ми, Јелика, да се провозамо ЈЕЕР-ом! Да ти видиш какву звијер Балша има!

(Крећу ка вратима. Јелика гаси светло, па загрљени излазе из кафане. Чује се окрет кључа у брави и њихов разговор. Неко време влада потпуни мрак и тишина)

ПЕТАР (Устаје са столоваче, шета се по кафани, али се једва назире његов лик): О Господе, вала ти што си ноћ измислио да поштен свијет у кући отпочине, а да лопови и варалице крену пут својије послова! Најзад ође не осјећам никаког смрада, најзад чис ваздук! Никако ми у главу не иде зашто је живи свијет почео тако одвратно да воља?! Само су ми још мртваци лијепи и мирисни! Њин мирис, то је мирис земље, мирис воде, мирис ватре, мирис ваздуха! Само мртви одишу на чисти живот!

(Поново се чује разговор пред вратима, затим кључ у брави, па с батеријом у руци улази Јелика. За то време Петар брзо седне у најближу столицу)

ЈЕЛИКА: Ма сачекај мало, само да узмем торбу! Е куд сам је и понијела са собом?! Ни сама не знам што ће ми?! Ваљда да будем женственија?! Да и ја ћерам неку моду?! А, Балша, што ти мислиш? Што ја носам ову торбетину?

БАЛША (Чује се споља): Ајде, мала, пожури! Не блебећи ту, у мраку? Немам ти ја времена!

ЈЕЛИКА (Улази у кухињу, па довикује): Ево, Балша, снаго моја, стижем! (Враћа се у кафану са торбом у руци. Застаје, батеријом осветљава Петра) Него, реци ми, зар није ови ђед сједио у столовачи?

БАЛША: Ма јебо те ђед! Крећи већ једном, каснимо! Ајде да ти покажем машину, да видиш што рокће!

ЈАЛИКА: Ајде, ево ме, да видим ту машину! Какво ли је то чудо свијета!

(Излази, оклевајући. На вратима поново осветљава Петра, посматра га, а онда слегне раменима. Чује се поново кључ. Потом завлада тишина)

ПЕТАР (Устаје из столице): А ја осјећам ће се све скупило, баш ође, баш ноћас! И да однекуд морају доћи они који на живот, ође највише имају право! И да пред њима ја могу само да ћутим, да стојим у ставу мирно! (Прилази огледалу) Мииииир-но! (Укрути се и посматра огледало) Виђи, не видим се у огледалу! Кад би то ови маниташи знали, ома би ме глоговијем пробали коцем! (Пауза. Наједном просторијом почну да лете три светле тачке, а онда се у једној линији спусте на врх огледала) А ево их, ево три свица ће стижу! А једино ја још знам ко су и рашта они тако ноћу долазе ође! Ајде, младићу, укрути се! Увуци стомак! (Пауза) Величанство, ра-портира водник Петар Звркета, носилац Златне медаље Обилића из 1913. и 1915. године. Уђи, изволи! Све је ово твоје! Ничије то није колико твоје, а ми смо ође само чувари онога што сте ви прије нас стекли! Рачунај, величанство, на мене на вијеки вјеков! (Пауза) Разумијем, владичанство! И мени смрди у овој кући, и ја у њој живим само ноћу, а дању једва дишем, ћутим и трпим! Али што ћу: ође сам рођен и ође ћу, кад дође судњи час, и починути! (Пауза) Ето, светитељство, чувам што се сачувати може! Бог ме за казну мене, а још више овијем што лудују ође, довјека држи међ живима! Ја му дођем ко како страшило, на које могу да пљују и да му се подсмјевају! (Пауза) Не жалим се, светитељство, не жалим! Па и вас саме, лучоноше, прогласише за суклате и безумнике, лукавце и јајаре! Па што не би, ондар, презрели једног обичног водника и носиоца Златне медаље Обилића са Скадра и Мојковца! (Пауза) Разумијем, величанство! Заузећу своје стражарско мјесто! (Стројевим корацима враћа се до столоваче, пред њом стоји мирно) Чуваћемо што се сачувати може! Има нас мртвијег доста, али ови још нијесу опазили да смо умрли, па не нијесу ни саранили! (Пауза) Твоја ћутња, светитељство, удара ме по образу и по срцу! Знаш да се нема што више рећи и да је свака ријеч сувишна! Али, ипак... (Пауза) Разумијем, владичанство, Твоје сам ријечи упантио и пренијећу иг другијем стражарима! Не брините, доста нас стражари, али истина је: од живијег људи мало нас ко види! А неће ни виђети све док нам ваше луче ноћу не засвијетле ко мјесец или, бар, ко звијезда Даница! Не можемо без вас, а и што бисмо! Јес, валај! Што нам Ти, владичанство, рече: Ако је иђе икога, нас ево! Ако ли нема никога, ја не могу ништа до стиђети се што сам вам брат! Сад али никад, никад ако не сад! Амин!

(Завлада потпуна тишина. Свици поново полетеше наоколо, а онда се спустише на Петрово чело и на оба рамена. Три свица почеше снажно да светле и да све силније обасјавају сцену. Спушта се завеса)

Јелица РОЋЕНОВИЋ

ПЕРИСПОМЕНА ХИЛАНДАРСКОГ МОНАХА

О, њрекрсти се њре
 њи шњо желиш њисањи
 о свейим сњисима
 и друњим божанским сњварима
 њушња је и њма Ањарјана око нас
 и њасова које не њреба слушањи
 ако изњубиш Слово, број или символ
 њо је као да остњанеш у чамцу без бусоле
 и белих једара на оњвореном мору
 два је буки, Цар небески
 њри је брињка оњњрица, Свешња Тројица
 један је аз..
 Слова њреба чувањи као децу
 како свейи оци зањоведише
 да се не искваре лажним речима
 и не разликују жињо од њлеве
 Мораш видењи као у оњлегалу
 њрикривене зањисе, знакове, косе њајноњисе
 несклад кад служба Свешњоњ Саве
 њрође кроз различњње руке
 и дође у њвоје без јања
 њо је као куђа без домађина
 коју изоњачени у њемељу руше
 јер са јањом је "Свешњлосњ Госњог"
 а без јања је "свейи нико"
 Оњвори очи духа за бројеве, њараболе и мешњафоре
 ни њињила није "њразан наслов"
 веђ обзнањује нењњо скривеније
 њо шњо њињеш једном се њојављује једно
 а друњом друњо: зло и добро живе у суседсњњу
 и није ново шњо њињемо Слово
 нењо да истињинињо обнављамо сњаро

ЉУБАВ ЈЕ ТО ШТО И ЗВЕЗДЕ
У ОГРЛИЦУ ПРАВИЛНО РЕЂА

Кад Теодорих са варварима освоји Рим
 зашвори Боешија астронома из библиотеке
 и са сенатом ја једноласно
 осуди на смрт и одузимање имања
 јер је са Римљанима рекоше
 као Сократ у Атини
 против људости шешку водио борбу
 проповедао да ствари нису онакве
 каквима их свећина види
 нејо се држао наука древних Хелена
 да Бој чини и да космос се креће..
 "О, кад би време наше
 на старе се се краљевске врашило стазе
 и Јулије Цезар поново био пошодар Рима
 друја би се и Риму и мени певала песма"
 јадиковао је Боешије на судбину.
 Која речи недужној Римљанина јануле не би?
 Сиће с неба Дух добра
 да ја не остави самој на пушту и рече:
 "Зар не увиђаш да је свака судбина даја
 да искуша добре и казни зле?
 Бој ти подари узвишен лик небо да мојриш
 да бројем сиознаш крећање сунца
 и сваке звезде што несјалном пућањом лућа
 хладноћу месеца и постојаност северњаче
 да сазнаш зашто најјачи ветрови севера
 дувају лећи а јужни зими
 и све тајне што их небо крије и људи
 Ниси ли скојна духа људима чинио добра
 да ти ни мржња мора која са дна
 подигне октојоде и баца ти их у лице не може ништа
 из душе кроз коју су прошле толике књије
 увек си ошерао шаму а задржао свећлост
 схватио си више истине о наојаким људима
 зашто сад цвиллиш?

Зашићо те појаћа шћо је сенаћ бездушно
 преуштио вечни праг безочним вандалима
 душмански похлејним на блаіо Рима?
 Ниси први који прозиреш да си сћранац
 у власићћом дому : да и варвари и сенаћори
 заједно учесћвују у иљачки праћана
 приносећи жриће истом фријјском боју.
 Недужни и чисти одувек су пріели казну
 шћо зликовци дужни су пріеи
 Ни заклетве криве ни преваре лажне
 не смећају њима да убију оне
 шћо у давним књиама истину праже
 Али доћи ће дан кад прочистиће се ваздух
 и чисто ће почети радосно да живи
 врхом и права и живни клас
 право у небо леда и дрво младо
 Љубав је то шћо и звезде
 у орлицу правилно рећа..
 Зар ниси захвалан научио душу
 да живи сама у себи и блаіости Божјо"?

ЉУЉАШКА

Сећам се љуљашке
 на високој јасици исћред куће
 никад ми пресћаиће неће у слуху
 лиића њеноі чудесни шум

Кад ти оћму дом
 кроз сене сребрноі лиића
 дубље се пробија бол
 Знаш да посечена је јасика
 и никоі више осим пробова
 ћамо нема

Боже, њре неїо шїо ме у суїон
 шамо-амо зањишеш њоследњи њуї
 оживи ми у уму њу слику
 њу неизмерну срећу
 и њрема небу ме заљуљај
 високо у лишћа заїонеїни шум..

НА ПОЧЕТКУ БЕШЕ БОГ И БОГ БЕШЕ УМ

Од давних времена
 кад бејасмо чистї извор
 и имасмо и краљеве
 и народ уїврђене у Хрисїу
 слависмо Божију реч

У ноћи убисїва владара
 кад њохулише на Слово
 као на жрївени їлас
 Њеїова Свеїосї се досеїи
 да у доїуњено издање Писма
 умесїо "На њочейку беше реч"
 унесе исїраван њревод са їрчкої
 "На њочейку беше Лоїос"

Ђаволови шеїрїи
 који су се њолико њрудили
 око нової издања
 сад се у чуду њиїају:
 "Како је њако круїна сївар
 моїла да нам њромакне?"

КАО МОЈСИЈЕ МОРСКЕ ТАЛАСЕ

Као Мојсије шћайом морске шћаласе
 шћако ме сад збої Косова,
 земље моје завичајне и царске
 снажно ударају шо глави.
 Не чине шо нешријашћельи
 шћако усћешно
 двосмислено и шћолућласно
 као неки шћесници-
 фарисеји и шћријашћельи.
 Шћиа они знају о Свешћлосћии?
 До јуче су као шћрћовци на велико
 идући од шћрада до шћрада
 шћродавали сћшаре шћесме
 надахнуће кушањем Исусовим:
 "Не живи човек само од хлеба,
 нећо од сваке речи Божије",
 а сада шћоемама шћонизно
 украшавају шћуће олћшаре
 духовишћо сроченим римама
 исмејавају народ мој
 који верски није, веле,
 народ шћихов
 кад од шћраћедије
 шћраве шћричарију.
 Као Мојсије бащинном морске шћаласе
 шћако ме жесћшћоко збої верносћии
 мешћошу грашћоценом
 нешћијашћельске змије ударају шо глави..

Стојанка ПЕТКОВИЋ

ПУТНИК

Мом другу Миши Суботинчићу

*Видим како идеш
Пућевима разним
Већар дува у твоја леђа
Као да си једрењак*

*Кише иду испред тебе
Сунце улази у твоје око
И са зајада и са истока
А речи некој чудној језика
Само те мимолазе.*

*Ти не бринеш све док
су стазе под твојим ноћама
И док срце твоје хрли
Ка нејознајом
Лейом или ружном
Свеједно ти је*

*Пишце селице ти машу
И у одласку и у повраћку
Твоје су друшарице
И оне које те буде
Кажу ти Време је да кренеш*

*И тек кад си сам и јуси
На неком јују свој си
Ваздух удишеш и ујисујеш
Ликове и здања ујисујеш*

Бележиш себе мнојо ѿуѿа
 Заједно и са звуцима које
 И мислиш да је ѿо ѿуѿоѿис.

«Има дана» обећава ѿесма
 Има дана оних без ѿесме
 Има дана кад нисмо иако јесмо
 До зоре ишчили сваки сан
 Има дана за друје не за нас.

Кажем вам Људи ми ѿредуѿо
 Пијемо нашу чашу ѿорчине
 Њеѿоша ѿиѿам да ми каже
 Да ли ћемо икад ѿоѿиѿи
 И ону обећану чашу медовине.

Пиѿицама селицама се извињавам
 Шѿо смо се умешали у њихове ѿуѿање
 Пиѿице иѿак доласе и оглазе
 А ја не умем да вам кажем
 Ко се ѿо уѿлео у наше ѿуѿање живоѿа.

СВ.САВА – ПУТ СВЕЦА

Св. Сава сусреле мноје смрѿи
 Прва кад је чуо ѿозив
 Да иде даље од краљевској корачаја
 Људска љубав изгубила је срце

И име њеѿово Расѿико несѿало је
 Не овери ѿај чин краљев мур
 Док је корачао ѿихо у нади
 Са несѿалим сећањима у ћелији вере

И он саіради нову Цркву
 На ѿожњевеним душама Срба
 Срїом и мрежом вере
 У смрїном боју за душе
 Св. Сава ишао у Палесїину
 Тело му болно и слабо
 Мисао све јача и јача
 Посуїа ѿо дивљем ѿлемену Срба

Св. Сава је умро ѿосле смреїи
 Сїаљене костїи на неком давном ѿрїу
 Заїалиле ваїру у срцу Србаља
 Показују им ѿуїї..

ПРИЧЕ О СВ. САВИ

Кажу њеїова ноїа сїала је
 Тамо їде је сада извор
 Кажу један мрїви чунак
 У разбоју ѿужне їкаље
 Оживео и изаїкао їреїаче
 И сада их мноїе жене
 Оїасују кад им срце їра.

Кажу осїало му је име
 У једном далеком селу
 У једнм великом їраду
 Заблисїало је ѿоврх храма
 Име свеїїїеља Саве
 И осїаће ѿу заувек

Кажу ако умеш ако хоћеш
 Да слушаш ухом ѿобожним
 Име њеїово чућеш у їесми
 Шїо шече из дечїих їрла
 Они їреїражују они шїїо знају
 Да чїїају календаре нађу
 Лако њеїово име - Савиндан.

ПУТ У ЕВРОПУ

На њу за Европу
 Сваиша смо изгубили
 Наш њарадајз јабучар
 Сељачко њиле и црвљиве јабуре
 А и јајоде нежне изгубисмо

Мноје жене изгубиле мужеве
 Мноји мужеви изгубили љубавнице
 Млади изгубили венчања и свадбе
 Кришћења још нерођене деце

Изгубили смо језик и њисмо
 А добили смо онај свејски
 Онај наш нам је био мали
 Разјранао се расјарчао се

Да изгубили смо и војску
 Генерале официре и редове
 Све њо савешу освајача свеиша
 Појали смо њушке Крајујевке
 Све њо изгубили смо еио

У дискусијама мнојим и ћаскањима
 Неки њврде да смо нешио и добили
 Јесмо заисша добили зајворене фабрике
 Необрађене њиве и ојусиела села

Добили смо лекције из демократије
 И нови бренд ауиократије
 Подучавају нас снажно савейници
 За брзу њројаси и исчезнуће

Све њо добили смо

Неки у њошаји можда мисле
 Турска је била мало боља

*Ако заборавимо данак у крви
Исукане мачеве и кнуџе њо раји*

*Ови данак у крви не узимају
Сјасавају нас хумано и воле нас
Брину се за демократију а
И краду нам бубреге срце и ум.*

Београд, септембар 2011.г

РОМУЛИЈАНА ДАНАС

*У Ромулијани данас
Улазим у мехур времена давних*

*Гледам беле сџубове окрњене
Окрњени али сџубови прада*

*Гледам камене љаве окрњене
Окрњене али љаве империјора моћних*

*Знам сада
Да баш нишџа не џочиђе са нама
И нишџа се не завршава са нама*

*Не знам сада
Вреди ли да се враџим у време садашње
Или да останем у времену џрошлом.*

Београд, септембар 2011.г.

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

Олга АЛЕКСАНДРОВНА РИЧКОВА

x x x

*Дреће расіе за бродовља крој
 Чекају их ираи, рифи и монсуни
 Чекају и древни Робинсони
 Заборављени у даљини илавейној.*

*Када океана заћуи уморна душа
 Кад је врејеме календарско изіубљено
 На хоризоніу једро леіендарно
 Ко варка збуњена око куша.*

*Расіе и крије се у шанцу оіледалном...
 Сіавају и не чују Робинсони царски
 О чему шуме іод куйолом звјезданом
 Тешки борови бродарски...*

МОРСКА ЕТИДА

*Обала сіјеновиіа – иіичји рај
 Галеба врева над іаласима ілива
 Вјейру се моле: „Одсвирај
 На сіруни од најфинијих іредива”.*

*А она се іруди и само смјешка
 Невоља је іраиі сіољећима
 Навикла на једра іешка
 А једара ни у іричи не има.*

Сусрећ̄ - њролазност̄ хићра
 Ко шаласи на њијеску жала
 На Фонћанци и на Неву шћо њићра
 На Москви ријеци, у срцу њених вала.

Усамљени њараброд
 Курсом без циља оде
 Усмјеравајући свој ход
 Као ноћне воде.

Бој с њобом, њи са мном
 Исћичу времена часи
 Црни вјештар над Невом свом
 Плави се њараброд њласи.

МУШКАРЦИ У ЊЕНОМ ЖИВОТУ

Мијењала је мушкарце као рукавице
 али један њар је недосћајао задуго.

У њенећичком коду исћрављала је њрешке,
 рује је крћила њежношћу ићлице
 а оне које је избацивала са жаљењем
 је сћављала на њорњу њолицу
 њдје је мољац и њдје шћама царује.

Олга Александровна Ричкова, пјесник, књижевни критичар, аутор збирки *Сваки ловац* (Томск, Водолија, 1997) и *Лоћика сћвари* (Независне новине, 2010). Добитник је низа књижевних награда.

АНАШКИН АЛЕКСАНДАР АЛЕКСЕЈЕВИЧ

БЕСКОРИСНО

*Нас чекају, њприроди суњројно
сезонама, мразевима, издацима, ејо
сви ње исји лед – возило оклојно
њрије сјојшину јодина у љејо нула њејо.*

*Град нам на длану ѡреба
свјејлосји у ѡрозорским ојворима
и ѡросјор шјо ја нишја не вреба
и времена у сјубићима.*

*Тамо у башии механичкој
невоља буја цвијејом јвозденим
и као у јодини седамнаесјој
журији и оклијеваји бескорисно је - мним.*

КОНФЕТА

*Саји иду. Иду на јуї.
Тамно и хладно укруї.
Када крену јуји сјеверне сјране
свјејлосји јосјану меке и расијане.*

*И она која овдје није
али је неизосјавно близу
јрозор ће наћи, ојворији шјо ѡрије
клизнуће изнад хоризонја у низу.*

*Као звијезда која не ѡада, јамачно
већ леји ѡрема ономе коме је мрачно
јамо јдје није и каиље свјејлосној креја
јдје је свијеј увијен као конфеја
у ѡаир, ѡласјику и фолију.*

Поједи сам, ја више не моју.

АЖДАЈЕ

Ко се са небом њрејире, са анђелима њуче
 омеѡа мудраце да црно учине црним
 и бијелима бијели свијей, ко ѡражи насѡавак
 велике смуѡе вавилонских кула
 којих бијаше ѡри и осѡаше ѡри
 док смрѡ, љубав и ѡлад владају
 над бијелим и црним човјеком
 ѡај лансира ѡразничној змаја,
 док аждаје шире крила,
 док аждаје ѡодѡријавају ѡрло,
 док се драконски рејови мрдају
 и шаје црвене суву земљу раздиру,
 не ради ѡоѡа да би се куле срушиле,
 не ради ѡоѡа да би се ѡлад ѡосијала,
 не ради ѡоѡа да би се науживали у смрѡи...

Аждаја науми су неѡознаѡи.

ЈЕДНОГ ЈУТРА

Једној јуѡра сѡражу умор савлада
 Прелазеѡи ѡранице снова
 солдаѡи лакши од сјенки ѡосѡаше ѡада
 јачи од челика ѡѡо се у сѡаѡуѡи укова.

Сањаху океан, мада нико, макар
 од њих раније не видје океана
 не замишља величину обмана
 ѡраѡа иза коѡа сѡвар

ѡосѡаје ѡјава, сѡихија сува
 слобода која рађа закона рој
 сѡѡриљење у времена ѡлува
 свјеѡлуцање у мрклини незнаној.

Сањаху небо неѡдашње дубине
 најљеѡиши хоризонѡи, вјеѡар расѡјевани

и́лешућу Еос у сви́шање – кад дани
и ниске и́шалас, мно́го и́рије од раи́не лавине.

Тако ћемо се ја и ти́и једном
зауи́иши у и́оси́елни свијети́
и сан виђени оси́аће међу нама
минуће и́шалас, налик на цунами
и́ромијенићемо се, али умријети́ нећемо ои́еи́...

х х х

Си́ворило се. Слад и́ри вијека
Хмељ ои́ромно́и и́роси́ора.
Кад си́аваи́ без смисла, лијека
и буди́и се за и́уи́а далека.

Седми, и́рви и́ечай́
и́ачака кони́ролних и́ролазна језа
и и́очи́еи́ да разликујеш:
јужније, заи́адније, и́и́очна веза.

На раскрсници и́уи́ева свих
једно и́е и́и́о вријеме
само свјетлосни једноро́и
мили кроз лиснаи́о дрвећа и́јеме.

И можеш изаћи макар ово́и и́рена
из нездравих и зимских сумрака
И да и́ами́иши како да се велича,
у какве кои́арице слаже слика свака.

Али и́рад овај са унуи́раи́ше си́ране
неи́ролазан не наи́уи́и́амо.
Па ми, и́оуи́и́ царева убои́их
нии́и́а дру́о не имамо.

Анакшин Александар Алексејевич (Москва, 1946),
пјесник, аутор збирке стихова *Дру́а мей́рика* (Руслана Ели-
њина, 2006)

ЈЕВГЕЊИЈ ЛЕСИН

ЕВО СУНЦА

*Ево сунца и нема разлоја
чекај' да се кола зиме назад враише
а на трошоарима возила убоја
рујају се нама и по свуда јаше.*

*Паишке задовољно смоише у водене слике
Снијеја није, а ни лега да у око сјане
А ја сјално за временске иришке
О слободи – зна се, ојасно је ијасање.*

АМЕРИКА НАМ НАМЕЋЕ

*Америка нам намеће
еројику сјараца и сјарица
а наши умиру са неких чејрдесет
и жене су ружне са шездесет јодиница.*

*Намеће нам Америка
час толеранјности
час полијичке корекјности сјнале
пошом мулјикулјуру да би смрји слика
пошједјела само разјарене шакале.
Америка нам намеће
пайриојизам и вјеру у државу
масовно појказивање да се земљом шеће
и феминизам, покретји феминизам у главу.*

*Исјина, нама кажу да ће нас феминизам
сјасји од зајрљаја шеријаша
али мој ме ишја несимизам
хоће ли они за слоју наћи браша.*

У америчким филмовима
 војна лица поздрављају
 прислањајући длан на сљепоочницу.
 А сами немају каје.
 У савременим руским филмовима
 салутирају истио иако.
 У совјетском биоскопу
 и уопште у СССР
 уз изразну плаву руку нијесу прислањали.

МОСКВА ЈЕ ДАНАС ВЕЛИКА

Код нас на Сјеверу све се на жушло дало
 Већ је све црвено у Тушину, код нас.
 А код вас на Јују још је зелено ошожало
 Па и у Центру зелена боја, украс.

А народ свудје једноличан
 а народ свуда као код јужне луке
 само клен стоји црвен – црвен
 и к мени јружа тојле руке.

Несложни ђаволи у паклу бунујују
 Хладно живо просијају по кошловима
 умјесто смоле вруће, за невољу
 И у рају није истио све весело свима.

Незадовољни анђели дили буку
 хоће да лумују, хоће разврати
 војку пеку са ђаволима и анашу* иуку
 уз куилей* ијесника Арафата.

До краја грски. За нерођене не хају
 а руководство рушећи систем
 између пакла и раја

*Ћје мирне ѿврши воде сѣвају
скуѣшло се и рјешава ѿроблем.*

*Шѣа да радимо божје, одѿвор још не чух
иѣа да се чини са невољом лакомисленом?
Нејојмљиво неѣиѿо наумио Хрисѣѿов дух
наш син, између остѣалоѿ, с ѿобом.*

*Да, ѿријатѣљи, соѣѿона је заѣо соѣѿона
иѣѿо је он жена ѿросѣа и боѿу суѣруѣа
ѿоворећи најѿросѣије, он је боѿу жена
и друѣарица из приближеѣ круѣа.*

*Заѿрлише се и јецају. Ћуѣе небеса.
И ѿакао ћуѣи ошамућено
А Хрисѣѿос мирно ѿвори чудеса
Вршећи велико дјело.*

*И не зна за моѿућу несрећу
за судбину ѿрка и јеврејина
Заѣо иѣѿо ви знаѣе да је у води муѣѿној
врашки ѿешко ловиѣи човјековоѿ сина.*

Јевгењѿ Лесин (Москва, 1965), пјесник, прозаиста, критичар. Школовао се у московском институту челика и легура, служио је у совјетској армији, радио је као инжењер-технолог и хемичар у котларници. 1960 године уписао је Књижевни институт Горког. Након завршеног института 1965. године радио је у новинама „Преглед књига”. Од 2002. године у „Независним новинама”, књижном прилогу „НГ – Ex Libris”. Аутор је књига *Заѣиси из мамурлука* (Academia, 2000), *Руски ваѣаји* (Ракета, 2005), *По крчмама и свјеѣѿовима* (Гајатри, 2007); заједно са Олгом Лукас, *Недобор* (Издавачка кућа В. Гоѿеа, 2009), заједно са Всеволодом Емелиним, *Леѣенде и мѣѣѿови Сѣѣаре Грчке* (Црвени морнар, 2009).

(Са руског на српски језик превео: Војислав Караѣић)

ШКОЛА

ЦРНОГОРСКИ

СРПСКИ

interact

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Предраг ЖИВКОВИЋ:
Пред њорођом њтрадиције

Предраг ВУКИЋ:
Одлег о њсу

Александра МИЛИЋ:
*Имјресције необичној
урбанијетѡа града Коѡора*

Предраг ЖИВКОВИЋ

ПРЕД ПОРОТОМ ТРАДИЦИЈЕ

Овај рад представља покушај синтезе досадашњих истраживања како породице, породичних вриједности, тако и породичних односа. Без обзира што су теме из области социологије породице и омладинске свакодневице наизглед блиске и препознатљиве, показало се, нарочито последњих двадесетак година стихијске трансформације, да их треба обрађивати такорећи од почетка. Скоро сваки разговор о овим темама водио би у зачаране лавиринте ако претходно нису разјашњене елементарне дилеме око нових генерацијских односа, стила живота младих, као и њиховог односа спрам ретрадиционалних кодова културе, културног живота и „слијепог“ колосјека модернизације.

У данашњим условима тоталне комуникативне мреже не поставља се толико питање доступности правих информација и културних садржаја, колико је акутан проблем ваљане селекције аутентичних вриједности и њихове интериоризације у свијест младих, што се имплицитно одражава и инволвира у породичне сфере. Тешко је, ако већ и немогуће, игнорисати и држати по страни сазнање да друштво у којем живимо потресају озбиљне и дубоке кризе и раздиру непомирљиве противрјечности, како од унутрашњих анахроних одисеја ка окошталој традиционализму тако и екстровеерних „помама“ пред налетима масовних мистификација постмодерне, чија спознаја и није могућа без одлучног раскида с историјом. Човјек овог поднебља као да је престаблиран за узаврелу нетрпељивост, према свему што његов „концесиони его“ не може да подвргне у службу интереса. У том општем духовном метежу, као трошној некрополи националне саможивости, разум и трпељивост се одлажу у страну попут „одбачених ношњи“. Савремено

друштво подстиче духовну инерцију што води до губљења интелектуалне и индивидуалне надmoћности, која за своју посљедицу има некритичко приhvатање свега што долази са врха друштвене хијерархије. Пренаглашено људско страховање, које се јавља као консеквенца алијенираности од себе, породице и друштва, изазива неслућене људске укочености и спутаности. У таквом стању човјек се налази у ауто-фрустрираној ситуацији из које тешко проналази излаз. Када се прочитају оштре, бритко интониране примједбе и критичке опаске на рачун једног глобалног монотоног монолога званог глобализација из пера Милана Брдара, који пружа један дијахронијски преглед њених токова од свима знаног античког мита, па до савремене реминисценције тројанске свијести у коду империјалистичког порива, јасно се огледа колонијално-дерогирајући поход овог процеса. „Стара прича каже да су Ахејци кренули у поход на Троју због лепе Јелене, одакле су залућеници Антиком извели закључак да је старојелински свет ратовао – због лепоте! Било је то пропагандно маскирање првог колонијално-пљачкашког похода у историји. Историја и мит се спајају у обрасцу који се понавља и после пада социјализма. Нова прича каже да се преостала светска сила, САД, по свету ангажује, не презајући да због људских права и демократије покрене читаву војну скаламерију, укључујући носаче авиона. И као што су Ахејци, тобоже, ратовали због лепоте, а не због пљачке и освајања, тако и ови ратују због људских права, правде и њеног ширења по свету! Америка и Западна Европа према постсоцијалистичком Истоку се понашају као Данајаци пред опседнутом Тројом. Прво долазе с даровима, а ако их нећеш, ударају те батином...*Првобитни Тројанци су страдали кад су остављеној дрвеној коња увукли у траг. На исти начин својевремено је страдала Источна Европа захваљујући тројанској свесци* (наш курзив)“ (М. Брдар, 2007). Ма како просуђивали овај епитом, морамо признати да је и црногорско друштво дио те Одисеје, на чијем крају пролази кроз своју транзициону Илијаду. Чувари постмодернитета, осјетили су потребу да свој патетични увид у технолошко – софистицирану апаратуру „осиромашеног хуманитета“, преточе у ламент над оним постулатима аксиоматских универзалија, тек онда када је дошло до ланчане ерозије кредибилитета тог великог „епа о прогресу“. Тачније у моменту, када је усахнула легитимизујућа подршка ЕУ-ји на референдумима о изгласавању повјерења

уставних начела у земљама чланицама. Или лиошарски речено, *расшворно се мејајезик који је објашњавао све елементи велике нарације*. У свеобухватном глобалном дискурсу, „Балканци“ су реминисценцирали негативни персевератор, алијас, негативан тотемски оператор. Умјесто да у социјално-интегративној функцији тотем и мит служе као топос самоидентификације и интеграције племена и заједнице, они „захваљујући“ *ејици зајадних медијских ојшћила и „погмићене прозајадно оријентисане аксиолошке пороше“*, као *посшмодерни ајашриди бивају изнани из глобалне орбшће без објаве*. Овакав проугоменски катехезис, од национално дефинисаног идентитета ка хотимичном глобализацијском дестабилитету, цијепа историјски ефемеритет који претендује на системски посредовану парадигму уређености по уредбама *оксиденталној симулакрума*. Јер, садашњи пастишни синкретизам честица свакодневице коју твори глобализација, а под њеним поткровитељством акултурациони односи, укидају мистерије дубине, чиме се ствара обесмишљена пракса бивства. Јер свему ономе, што није потврдило хумани дигнитет, не може се „пожељети добродошлица“ и не може сублимирати и представљати општељудску еманципацију.

Извјесна особеност омладинског односа према данашњој породици уистину постоји, али она се није формирала сама од себе, већ под утицајем одређених фактора. Врлина овог нацрта поменути периодизације је можда то што чини разумљивим појаву и указује на нове могућности развоја црногорског друштва, а у оквиру њега и породице. Од 80-их година када друштвене науке елаборирају појмом 'социјалног капитала' породица као једна од конституенаса наведеног појма добија на значају и значењу, и посебно мјесто под рефлекторима јавних политика. Државним интситуцијама, не може се управљати, нити оне могу задобити легитимитет, уколико се нема у виду фактор социјалног капитала који се односи и на формалну и неформалну структуру. Формалне институције, с једне стране, и културолошке врједности, с друге стране, постоје одвојено, и концептуално и методолошки, али се не смије изгубити из вида ни једна ни друга. Због тога, социјални план и социјални развој као сублимат социјалних потреба мора бити интегрисан у свим областима друштвеног развоја. Развој индустријализације, масовни егзодуси становништва ка развијеним земљама, неминовно повлаче потез друштвене интер-

венције у сферу породице. На тај начин се ствара интермедијарни јавни сектор социјалних служби и организација усмјерених ка породици, а све са циљем да појединци и породице у њима нађу солидарну подршку и разумијевање за своје потребе. Иако овај појам (социјални капитал) захтијева посебан дискурс и подробнију анализу, у раду ћемо га користити у оној сфери вриједносног пледоајеа, који се односи на интезивне узајамне сродничке односе комуникације и престације које су неопходне улсед недостајуће институционалне мреже и адекватних породичних ресурса. Чињеницу посредништва породичног дјеловања истичемо због њеног априорног утемељења на отвореном коришћењу сажетих или симболичких схема и структура, којима се, иза конкретних чињеница, успјешно мобилишу и организују вриједносни садржаји и потребе, и тако 'регулативно' дјелују на понашање припадника датог друштва. Из ове одлуке, издвојићемо и друго својство породице, које је по важности значајно за нашу тему. То је флексибилност *породичног фокуса*. Под овим подразумевамо могућност да било који сегмент укупности породичног миљеа може, под одређеним околностима, задобити превасходни утицајни потенцијал и обликујућу моћ у односу на друштвену збиљу. Међутим да се не би упустили у токове „пророчке научности“ потребно је са великом обазривошћу приступити изучавању породице.

Захуктали ритам модерне цивилизације и убрзане промјене у свим секторима живота свакодневно стављају младе генерације пред дилеме, распињу их, између досадашњих трагова традиционализма и нових могућности које се стално отварају. На тим раскршћима млади су непрекидно у стању вриједносног преиспитивања, тражења сопствених одговора на тајне и искушења модерног друштва. У обиљу сличних темата и литература из доба које је претходило достизању духовне инерције, јасно се издваја оно што нам је потребно за ову прилику: елементарни сигнификанти који „потресају“ породично језгро. Можемо рећи да познате сличне покушаје суптилнијег промишљања необичних „мијена“ и хабитуса црногорске породице у предвечерју прошлог и обзорју овог вијека нажалост не налазимо одвише употребљивим.

Да би се упустили у „пловидбени акротизам“ на основу ког би описали стање црногорске породице, потребно је прије свега указати на културно-историјски багаж који је претходно

конституисању данашње модерне нуклеарне моногамне породице. Традиционални елементи у црногорском друштву су можда присутнији и агилнији када је у питању њихова интериоризација у свијест појединаца у односу на друга друштва сличних културно-историјских тропизама. По својој природи такво једно друштво ствара релативно мало унутрашњих стимуланса за промјеном. У Диркемовој класификацији друштвене солидарности, наведени репери одговарају друштву механичке солидарности, чије је основно обиљежје доминантна колективна свијест и атрофично тржиште. Али такво друштво, напомиње Диркем, може обезбиједити већи степен солидарности и благостања од друштва органске солидарности, које се темељи на различитим преференцијама. Данас се под општим диктатом модерног у потпуности брише традиција. Све више се инсистира на садашњости и њеном сјају, њеној политарности са потпуним раскидом с традицијом. Култура у развијеном свијету има утилитарно-функционални карактер. Све је подређено диктату тржишта Данијел Бел с правом наглашава да су млади укључени у испразну забаву и заварану разоноду. Нова техничка цивилизација се јавља као огољени прогрес који производи индустрију свијести (Ензенсбергер) или културну индустрију како је називају Хоркхајмер и Адорно. Просвјетитељска идеја прогреса, као обећане земље слободе и разума, која ће се остварити када стари идоли буду скрхани показује своју немоћ пред концептом напретка који се операционализује кроз реификовано поистовјећивање са техно-економским растом (*најрејка у чијем се окриљу расијачу идеје еманципације и аутономије човјека*). Берђајев је у праву када у идеји прогреса види нерјешивост проблема времена, гдје се, у ствари стално намеће, пракса уништавања прошлости од стране будућности. „Култура постмодерне, рећи ће С. Лаушевић, није епохална новост, она је прије довршење и преиспитивање темељних вриједности модерне“ (С. Лаушевић, 2001). И врсне апологете модернизаторских токова, у својим капиталним дјелима нису скривали зебње коју собом носи неизвјесна сјутрашњица. Укратко, проблем се усредсређује на вјероватну могућност промјена породице, односно породичних вриједности. Јер породица је дуго времена третирана као монолитан ентитет, који има једном заувјек дат идентитет у социјалном простору. Овакви стереотипни искази могли су се пронаћи у функционалистичкој и марксистичкој теорији друштва. Поро-

дица је оповргла ова гледишта у времену друштвене кризе, и показала да је веома мобилна социјална творевина. Процес дезинтеграције увијек је на извјестан начин присутан у породици као процес разградње јединства које је постигнуто у датом моменту, а као посљедица је интеракције чланова са другим појединцима и друштвеним групама изван породичног оквира. Тако породица синкретизује процесе дезорганизације и организације истовремено. Оно што је пресудно је то, да је стабилност породице основни фактор репродукције друштвеног поретка. Постмодернистичке теорије ће овакве теоријске перспективе приписати идеолошком рецидиву.

У једном логичком и конхерентном здању теорија које се баве овом проблематиком, издвајају се сљедеће карактеристике које овај агенс твори. Чињеница је да се током дуге историје друштва, догодило колико-толико темељних преокрета и промјена када је породица у питању, тако да се њен радијус кретања помјерао од такорећи вектора историјског терета до парадигме нове моћи. Али најважнија је преференција, да је она остала и ситуирала се прије свега као чувар и преносилац трајних и фундаменталних моралних вриједности људског друштва. Без обзира да ли се на историјској сцени позиционирала као нуклеарна, коњугална или проширена патријархална, породица је третирана као генератор смисла постојања и дјеловања појединца у друштву. Бурдије ће у породичној социјализацији тражити основне диспозиције на основну којих се врши селекција културних потреба, а самим тим и репродукције културног капитала.

Ни сљедећа навођена одлика, тј. идеолошко-политичка функционалност породице, нипошто није нова. Она је често била предмет идеолошких конфронтација. Многе политичке фракције свој успјех дугују управо идеолошкој 'мимикрији', кокетерији с породицом, претендовајући тако на апсолутну чистоту своје идеолошке фиксације (тачеризам, реганизам). Сљедећи угао посматрања вриједносних аспеката који су у литератури подвргнути разједању и конфронтацији, проналазимо код Анђелке Милић. Наиме ова ауторка, надовезујући се на извор Д. Гиттингса, сугерише на двије супротстављене сфере на којима је изграђен појам модерне породице; породице као средиште, окоснице приватног живота и породичних вриједности на једној страни и јавности друштвеног живота грађана и његових тржишних и потрошачких вриједности.

„Егзистенција и модус живљења грађанина се од почетка наслањао на ову располућеност друштвеног бића која, међутим, није доживљавана као спорна или као недостатак већ као најбоље могуће функционално рјешење које доприноси хармонији и уравнотежености појединаца и друштвене заједнице“ (А. Милић, 2007). Ова вриједносна амбивалентност се продукује чињеницом, да док је породица као приватна сфера проглашавана стубом индивидуалне аутономије и моралним темељом друштва, у исто вријеме је третирана као уточиште и прибјежиште индивидуе од тог истог друштва чији је морални темељ била.

Можемо рећи супротно очекивањима прогресивиста било које философске оријентације, да атмосфера егзистенцијалне несигурности не јењава, већ поприма нове видове. Нит која повезује ниску теоријских промишљања у раду, плод су дубинског посматрања друштвеног живота, који је структурисан био у тријадном односу: **друштво-породица-појединац**. Одговорност за овакво стање, подијељена је и присутна у свим сегментима друштва. Очигледно је, да технологија власти не интерферира са логиком компетитивности, тако да долази до наглих губања када су у питању фундаменталне људске вриједности. Дискутована компарација указује на негативну корелацију јавних политика и социјалног развоја. Постмодернистичка друштвена мисао показала је растућу несклоност ка породици управо због априоризма и есенцијализма који је повезан са њом. Како објашњава А. Милић, социологија породице је дуго фабриковала тзв. митологију породице, не разликујући мит од чињеница. Тако да би се одвојиле наталожене илузије од говора чињеница, неки теоретичари предлажу да се појам 'породица' супституише изразима; *йородична йрактишка* - када је ријеч о породичном дјеловању и *йородичном йушањом* - када се говори о односу породице и друштва (А. Милић, 2007). Ако сада пажљивије размотримо аналитички курс теоретичара породице, чији је кореспондирајући аналогон садржан у домену друштвених наука, можемо запазити сљедеће; **да данашњи човјек готово парадоксално прати само један аспект свог бића, огољени индивидуализам и солипсизам**. Због тога се и поставља питање, шта се десило са човјековом потребом за **етичким и алтруистичким самодефинисањем**? Један од наслућујућих одговора, могао би се потражити у породичној магми сјећања. Сумирајући бројне показатеље промјена, дош-

ли смо до закључка да је потребна **компатибилност међу свим сегментима друштвеног система, који ће се ситуирати на полигону социјалног капитала**. Зато би и сва наредна истраживања која попримају обресе логике компетитивности, морала бити базирана на сазнањима те врсте која ће превазилазити уско економистичке саморегулаторне принципе, који су данас доведени до нагонске нужности и указивати на замке и искушења модерне цивилизације.

Предраг ВУКИЋ

ОГЛЕД О ПСУ

У локалном народном говору у Црној Гори пас се именује искључиво у негативном вриједносном смислу. У свакодневном говору не само у Црној Гори већ и на ширим етногеографским просторима често ћемо чути изразе попут ових: *џас-ји син*, *џасја вјера*, *џасји живоџи*, *џасји милеџи*, *џасја маџер*, *џасјалук* и сл. У свакидашњој комуникацији готово да нема дана, а да нећемо чути и овакве псовке: ... *џи џас маџер!* Или на примјер: *мајку му џасју ...!* Индикативно је да се у оваквим псовкама искључиво и једино пас помиње у увредљивом контексту. Умјесто пса апсолутно никада се неће као предмет псовке поменути лав, коњ, слон, кокош, вук, мајмун или нека друга пасмина из разноликог свијета животињског царства.

За рђава и несавјесна човјека многи ће у вербалном огорчењу рећи да је „џас“. За приглупа и примитивна човјека уобичајено је рећи да је налик мајмуну, за човјека одважна и храбра духом рећи ће се да наликује лаву или вуку, док ће се једино за бездушна и безосјећајна појединца рећи да наликује псу. За човјека који не говори истину и служи се лажима, рећи ће се: *Лаже као џас*. Ако се конкретна личност одликује и добрим и лошим особинама, у том случају за исту индивидуу сасвим је уобичајено рећи: *Он је и џас и човјек*. За некарактерна човјека рећи ћемо да је *кучкин* или *кучји син*, док ћемо за неморалну жену рећи да је *кучка* или *куја*. Говор и начин расуђивања човјека, који им се не допада, многи ће окарактерисати као *лајање*. Неће рећи: „*Он каже...*“, већ: „*Он лаје...*“ Умјесто: „*Он се изговорио...*“, многи ће рећи: „*Он се излајао...*“ И поједине народне изреке неповољно вреднују пса. Узимамо као илустративан примјер изреку: „Пас лаје, вјетар носи“. Она је несумњиво двозначног карактера. У преносном смислу, пас може симболизовати човјека који нам жели зло и своје одиозне намјере отворено манифестује својим говором, али и сваког

појединца који нам се из само нама знаних разлога не допада. Исти двозначни смисао носи у себи и арапска пословица: „Пси лају, каравани пролазе“. И у овом случају, изрека се може тумачити не само буквално већ и фигуративно. Чопор паса може симболизовати мноштво појединаца који нас оговарају не скривајући одијум према нама. Или према било ком човјеку. У свакидашњем народном говору често ћемо чути клетву: „Пси му се меса најели“. У живописном спектру клетви на српском народном језику тешко ћемо наћи суровију и бескрупулознију клетву од ове.

Још у временима праискона пасја пасмина обликована је дуготрајним припитомљавањем вука. Ипак, једном стечене генетске особине нијесу се по природи ствари могле сасвим елиминисати. Као и вук, и пас је сачувао поједине карактеристике које су неповољне за човјека, као што су непредвидљивост и подмуклост. Управо зато народна изрека, не без рационалног и на искуству утемељеног основа, каже: „не бој се пса који лаје, већ који ћути“. Гласним лавезом пас исказује не само своје емотивно стање већ често испразно и беспотребно жели да демонстрира сопствену агресивност. Стога народна мудрост с правом каже: „не лаје псето села ради него себе ради“.

И у појединим епским пјесмама пси се карактеришу као агресивна и бездушна бића. У једној епској народној пјесми дословно се каже: „навалише хрти и огари“. Огар је архаичан назив за ловачког пса, који је у српски народни језик ушао из мађарског. У српској популацији у Хрватској наћи ћемо и породично презиме Огар. Њихово завичајно село Мушковци налази се у околини Обровца, у широј залеђини Задра. Славе Св. Јована Крститеља.

За бездушна и несавјесна човјека у Црној Гори али и на ширим географским просторима често ће се рећи да је *џас*, док за гомилу сурових и бескрупулозних индивидуа уобичајено је рећи да су *џашчаг*. У незаборавном пјесничком остварењу *Прича о Свештом Сави* Матија Бећковић ће 1985. кроз лик Св. Саве изрећи инспиративну поруку:

Нека је проклета земља у којој су

Пашчад пуштена, а камење свезано.

У овом литерарном исказу, распуштена и немилосрдна гомила беспризорних индивидуа којима нико не може стати на пут симболизује *џашчаг*. Земља у којој царују насилници и

безаконици одиста је на свој начин уклета. Звучи ли нам све ово познато и већ виђено у нашим несређеним и маловременим животима, зар не? На инспиритиван и само њему зналачки начин Матија у стихованој форми исказује наша колективна животна искуства.

У свакодневном народном говору и цитираним народним изрекама пас се вреднује у изразито негативном контексту. У фигуративном смислу пас је симбол нечистоће, суровости, насиља, подмуклости, примитивизма. То је неспорно, и по свему судећи, лако доказива чињеница. Али то није све. У свакидашњем говору пас луталица приказан је и као оличење глади, оскудице, болести, као биће достојно сваког презрења. Баш зато ће знаменити српски писац Петар Кочић инспиритиван мото свом најбољем литерарном остварењу *Јазавац њрег судом* дефинисати управо овако:

Ко искрено и страсно љуби
Истину, Слободу и Отаџбину,
Слободан је и неустрашив као Бог,
А презрен и гладан као пас.

Власници ових кућних љубимаца не би се сложили са мном. Са прилично основа, они би указали да је човјек бескрупулозније и крволочније створење од било које животиње. Своје анималне страсти и нагоне животиње прије или после задовоље, и тиме остваре свој привремени спокој и мир. А са човјеком није тако. Човјекове аспирације и страсти су безграничне. У ствари, човјек никад није спокојан и задовољан. Кад оствари пројектовану жељу, већ се јављају нове амбиције које је неопходно задовољити. И тако у бескрај. Да би остварио постављене циљеве и задате амбиције, човјек зна бити изузетно суров и бескрупулозан. Управо зато генерал Шарл де Гол, знаменити француски државник, изрекао је инспиритивну мисао: „Што људе више упознајем, то су ми животиње милије.“

Пас је био предмет обожавања код појединих античких народа и старих племенских заједница. У старом египатском пантеону бог мртвих Анубус приказиван је у облику пса или шакала. У старогрчкој митологији јавља се кербер, троглави пас са змијским репом, који је чувао улаз у подземни свијет. На улазнике је весело махао репом али никоме није дозвољавао да изађе на свјетлост дана. Гараманти, антички народ у југозападној Либији, обожавао је богове у лику пса. Племе

Догони у Малију и данас обожава божанства са истим ликом. Након християнизације европских народа, лик пса ће као своје знамење усвојити и истицати доминиканци. Овај милитантни римокатолички монашки ред формирао је шпански каноник Доминик де Гузман 1216. године. Папа Гргур IX повјерио им је 1233. руковођење инквизиторским судовима, па су слѣдбеници реда Св. Доминика постали одушевљени и бескомпромисни поборници инквизиције и њених метода. На свој грбу поставили су фигуру пса који је растргао тијело јеретика. А себе називају „псима Господњим“. Тако су пагански симболи оживљени и прилагођени интересима и тежњама римокатолицизма и Римске Курије која за своје неистомисљенике није имала милости. Морбидна идеологија подразумијевала је морбидне симболе.

Као инспиративан мотив пас се појављује и у појединим народним пјесмама. Примјера ради, у староградској пјесми *Милкина кућа на крају*, чопор паса је опјеван на духовит начин:

Милкина кућа на крају,
 пред Милкином кућом пси лају.
 А нека их, нека, нек лају,
 они моју Милку чувају.

Лик пса се као литерарна инспирација јавља и у појединим књижевним остварењима. Велики руски поета Јесењин у незаборавној *Пјесми о керуши* опјевао је материнску љубав кучета према својим младунцима. Иста пјесма плијени инспиративним поетским исказом:

Јутрос у кошари, гдје сја, шушка
 низ рогоза жућкастих и крутих,
 седморо је оштенила кучка,
 седморо је оштенила жутих.

До у сумрак грлила их нежно,
 и лизала низ длаку што руди,
 и сливо се млак сок неизбежно
 из тих топлих материнских груди.

Чопор паса у сну може најављивати сукоб са непријатељем или неко предстојеће искушење. У Његошевом *Горском вијенцу* Вук Мићуновић у разговору са окупљеним народним главарима описује сан у коме је мачем сасјекао гомилу паса,

који су га били напали у чопору. На основу сна, Вук слути сукоб са Турцима, па дословно каже:

Срећан био, дивно ли си снио!
 На чудо сам и ја на сан био
 бранећи се од нечијих пасах,
 и пет-шест сам мачем посјекао.
 Да сам ђегод у чету кренуо,
 доиста се бих покла с Турцима.

У литерарном стваралаштву лик пса се понекад јавља и у негативном контексту. Еминентни хрватски поета Силвије Страхимир Крањчевић, кроз иронично казивање о понизном псу, у инспиративној и трајно актуелној пјесми *Госпојошкому Касијору*, суштински разобличава све оне индивидуе које срамно служе интересима моћних и владајућих, себично водећи рачуна једино о свом тренутном добитку и својој ситости. Те људе Крањчевић духовито оличава у малом псу, који ужива у свакој удобности зато што зна да благовремено наслути мисли и да се потчини жељама својих господара. Такав пас је увијек сит и спокојан, његова шапа према господару никад се не пружа узалуд, па управо зато пјесник надахнуто каже:

Ето шта значи бити псетанцем одлична газде!
 Најлакше к циљу подвита репа!
 Питома њушко, цјелујеш пету, ал' се и за те
 мирисно пече масна кобаса!

Лик и судбина псета нашла је своје мјесто и у југословенској рок поезији. У инспиративној пјесми *Псејо* коју је београдска рок група генерација 5 промовисала 1980. године, на илустративан начин опјевана је жалосна судбина згаженог пса на асфалтном путу поред кога равнодушно пролазе власници у својим удобним аутомобилима. И нико се од њих не осврће на згаженог пса. У овој пјесми релативно скромног обима, али прилично поучног садржаја, дословно се каже:

На пустом друму у праскозорје
 неко је журећи у нови дан
 згазио скитницу без педигреа
 улубивши малчице блатобран.

Затим је мирно кренуо даље,
 шта ће му судбина згаженог псета,
 он има много својих проблема,
 а та животиња само му смета.

Да ли ће заковати неко?
 На друму лежи згажен пас.
 Сви ће проћи, он ће остати
 далеко негде иза нас.

Судбина згаженог псета у овом случају неумитно асоцира на судбину одбачених, згажених и напуштених људи широм Земљине кугле. Прилично је голем број оних несрећних индивидуа које сваког дана лагано умиру у агонији болести, сиромаштва и самоће. А са протоком времена њихов ће број бивати све већи и већи. Заиста, куда и у ком смјеру корача овај беспутни свијет помахнито у општем планетарном злу? Јер судбине паса луталица и напуштених и од свих заборављених патника и прогнаника све су сродније, подударније и по много чему неминовно налик једне другима. Савремени начин живота напуштеног и беспомоћног човјека све више своди на ниво животиње. На ниво напуштеног псета. Сурово, али истинито.

Помен пса наћи ћемо и у појединим топонимима, не само у Црној Гори већ и широм Балкана. Узећемо као илустративан примјер Ловћен, митску планину која се простире између околине Цетиња и Которског залива. О етимологији Ловћена има више теорија. По нашем суду, највјероватнија је она која име ове монументалне планине изводи из српске именице *лов* и албанске именице *ћени*, што дословно значи „пас“. Дакле, „лов са псима“. Сасвим је реално претпоставити да је планински масив Ловћена средњовјековној зетској властели служио као терен за лов. И не само то. Када се иста планина посматра из правца Цетињског поља, планински масив Ловћена својим необичним изгледом личи на ловачког пса у лежећем положају са уздигнутом главом.

Као о много чему, човјечји род о псу нема јединствен и усаглашен суд. Неки га куде, неки га хвале. Чињеница је, међутим, да готово сваки пас испољава агресиван, насилнички, раздражујући, несмирен дух. Неки у мањој, неки у већој мјери. Али реално мирољубивих и добродушних паса готово да и нема. Ратоборни вучји дух у њима је снажно утиснут и суштински се не може отклонити из њиховог колективног карактера. Генетско наслеђе њиховог далеког претка из епоха минулих миленијума трајно је и неизбрисиво. Управо зато, колико за вука, толико и за пса са прилично основа инспира-

тивно је формулисана древна народна мудрост: *Вук глаку мијења, али ћуд никада*. И одиста, осим агресивног карактера, и пса и вука одликује још и подмукла ћуд и непредвидљива нарав. То су чињенице доказане на искуствима минулих покољења. Баш зато свакидашњи народни говор и на њему утемељене народне изреке вреднују пса у искључиво негативном контексту.

Није мали број власника ових кућних љубимаца који искрено и страсно вјерују да усамљеном појединцу пас може замијенити човјека и донијети му утјеху и спокој. Такво становиште није основано. Пас не разумије језик човјека. Он нема исти ниво размишљања и расуђивања као човјек. Пас може имати симпатије према свом господару, али дубље разумијевање и размјена мисли међу њима једноставно није могућа. Пас човјеку не може донијети суштинску утјеху. Једину утјеху човјек може наћи у Господу, у вјери праотаца, у људима племенита срца и добре воље, и коначно, у себи самоме.

Александра МИЛИЋ

ИМПРЕСИЈЕ НЕОБИЧНОГ УРБАНИТЕТА ГРАДА КОТОРА

Аристотел је написао да сврха постојања града није да људима обезбједи само сигурност већ и срећу. А та градска срећа би се састојала у томе да се као људи осјећамо „усклађени“ са извјесним архитектонским и урбанистичким формама чији нам просторни распоред даје чулну слику (аналогон) наше властите тежње ка слободи.¹

Сам град Котор је стално присутно умјетничко дјело. Његово оснивање, његова прошлост, географске особине, јединствено ријешен урбанистички склад, његов културни и историјски амбијент – оријентише овај необично интровертиран град на савремену отвореност, обезбјеђујући му репутацију на културној мапи свијета. Његова времешност (наглашени темпоралитет) поједине дјелове града претвара у репрезентативне оазе духа и културе.

Умјетничко обликовање Котора неизбежно конституише његов културни идентитет. Готово је немогуће истраживати Котор урбанистички, а немати фасцинацију кроз увид у његову древну културну и умјетничку зрелост.

У стварању складне градске цјелине Котора учествовали су готово сви грађани, у првом мјесту мајстори, пројектанти, архитекти. Многа поглавља *Синајуша Којора* (Венеција, 1616. год.) а која датирају још из XIV вијека, односе се на подизање грађевина и прописују казне за непоштовање урбанистичких правила.

Фасцинира брига о правилности изградње, постављању прозора и врата у односу на сусједну зграду и сл. Палате

¹ Dewitte, J. (1996), Gradska sreća, *Europski glasnik* I/1, Zagreb, str. 187.

постају умјетничка дјела упркос строгим правилима; у за-
мисли пројекта није спутавана креативност градитеља. Захва-
љујући томе, вијек ових грађевина није завршаван исељава-
њем власника.²

Али град није само збир вриједности његових архи-
тектонских рјешења; град је у процесу непрестане динамике
животних покрета, ритмова, атракција, он има своје видљиве и
невидљиве елементе, што га чини посебним, противрјечним,
фасцинантним мјестом. Присуство човјека у њему даје му
феноменолошко значење. И у стара времена, у средњем вијеку,
и у ренесанси изградња градова била је ствар не само технике
него и умјетности; град је одувјек мјесто из кога зрачи кул-
тура, цивилизација. Градском човјеку је иманентно градско
понашање, у смислу толеранције, дијалога, емпатије. Култиви-
саним зовео оне људе чији стил живота изискује непрекидно
учешће у високој култури и стално практиковање културног
дискурса. Такви људи су отворени да сретну друге људе и
прихвате неочекивано.

Ако парафразирамо дефиницију културног идентитета
какву је изнио Б. Стојковић у књизи „Европски културни
идентитет“, онда бисмо културни идентитет града могли дефи-
нисати као „самосвест једног града, који историјски настаје и
развија се у зависности од критеријума који тај град
успоставља с другим градовима.“³

На идентитетској мапи Котора уцртани су бројни, раз-
личити цивилизацијски седименти, творећи складно јединство.
То је град који омогућава путовање кроз вријеме, јер као
типичан европски медитерански град он одржава сталну везу с
прошлошћу и зрачи духом обједињености различитих људских
искустава кроз вјекове. И поред константи типичних за
европско културно наслеђе, Котор је специфичан управо због
своје многострукости, због различитости мотива онако како га
је природа обликовала и човјек урбанистички креирао.

Када говори о најстаријој архитектури Котора, Воји-
слав Кораћ примјећује „да је она у техници примитивна, у
облицима комбинаторна, веома слободна и увек пуна изнена-

² Đurašević-Milić, D. (1987), *Kasnosrednjovjekovne palate u Kotoru i Baru, Istorijски zapisi*, sv. 4, Podgorica., str. 101.

³ Стојковић, В. (1993), *Европски културни идентитет*, Prosveta – N Dewitte, J. (1996), *Gradska sreća, Европски гласник I/1*, Zagreb, str. 187.
иш, ZPKR – Beograd, str. 26.

ђења, духовита и онда кад је неспретна, у великој је мери оригинална.“⁴

Сваки средњовјековни град никнуо је из јединствене ситуације, пружао јединствену констелацију снага и створио, у свом плану, јединствено рјешење (...); склад је тако потпун, да човјек осјећа као да је морала постојати свјесна теорија по којој се вршило цјелокупно урбанистичко планирање.⁵ У погледу посебности урбаног ткива Котора, на овом мјесту истичемо парадокс који примјеђује Јован Мартиновић када констатује да је „управо код Котора присутан осјећај стихијности и нерегуларности у просторном планирању, које заправо и не постоји, већ се добија утисак да је све рађено „ад хок“, према тренутним потребама, иако је Котор већ у XIV вијеку имао и примјењивао у градском Статуту одредбе о начину грађења унутар урбаног језгра (...); међутим, управо та неправилност и непотчињеност канонима урбанизма, даје Котору вјечиту драж непонављања, оригиналности и спонтаности у настајању.“⁶

С друге стране, Мамфорд примјеђује да су архитекти средњовјековног града, колико год имали спонтану инспирацију у додавању неке новине или несиметричности – ипак били свјесни естетске вредности својих рјешења. Овај начин планирања удовољавао је потребама живота, био је функционалан и смислен. Оно што је атемпорално, а кроз параметре амбијента несвакидашње, различито од свих других мјеста у споју природног и култивисаног, изграђеног – твори феноменологију једног мјеста. Средњовјековни градови не познају слободу већ „слободе“, нема апстрактних категорија, него је све осмишљено са сврхом, за сваку конкретну ситуацију⁷

Шта фасцинира људе који посјете древни јордански град Петру? Осим старости града и његове необичне уклесаности у стијене, то је и прича о Светом Гралу за који се вјерује да су га крсташи сакрили управо у овом скровитом граду. Дакле, фасцинира прича (која је узгред и свјетски успјешно филмована), дах застаје од изненађења, од неочекиваног, посјетиоци се и диве и атавистички плаше док улазе у

⁴ Korać, V. (1953), *Spoimenici srednovekovne arhitekture u Boki Kotorskoj*, *Spomenik SAN*, CIII, Beograd, str. 116.

⁵ Mumford, L. (1988), *Grad u historiji*, Naprijed, Zagreb, str. 306.

⁶ Martinović, *Sto Kotorskih dragulja...*, str. 13–14.

⁷ Benevolo, *nav. dj.*, str. 63.

град кроз кањон над који се надносе високе литице, све до излаза на коме их опет чека изненађење. На изласку из кањона изненада се створи трг, посјетиоце запахне хладан ваздух и одузме им дах фараонска гробница у којој се, по легенди, крије фараоново благо. За овај мистериозни изгубљени град, Петру, једно од седам свјетских чуда савременог доба, до прије 200 година свијет није ни знао да постоји.

У урбанистичком смислу, феноменологију старог града Котора чини тананост односа јавно – приватно.

Из те типично средњовјековне интимности унутрашњег простора који штити своје грађане и од вјетра и од похаре, никао је *Genius Loci* (дух мјеста), термин познат из стручне литературе, али ријетко добро интерпретиран. То су они елементи идентитета које Котор има, слике које се посјетиоцу субјективно утискују и стварају менталну везаност за град, што и јесте један од битних циљева културног туризма сваке земље.

Ниједан градски план не може се достојно приказати само у дводимензионалном простору. Тек у трећој димензији, кретању у простору, и четвртој димензији – трансформацији у времену, оживљавају функционални и естетски односи.⁸ Котор постоји у све четири поменуте димензије. Ваља оживјети његову естетику и његову тајну. Како истиче Мирча Елиаде, град представља „реплику универзума или оног дела универзума на којем су космички закони надвладали хаос, а оваква повезаност са просторном идеализацијом, која представља урбанистички *raison g'etre*, даје граду карактер екстра-територијалности, са посебним привилегијама и имунитетом. На овај начин, појам архитектонског објекта, храма или шире, града, постаје модел реалног света, сигнификатив простора који репрезентује шири космичка значења.“⁹ Посматрамо ли градитељску дјелатност Котора у смислу високо изграђеног митолошког контекста, долазимо до закључка да је управо оно, то митолошко извориште удружено са човјековим односом према простору, посредно утицало на материјализацију простора. Котор, град – миљеник мита, има Гурдић, „омиљено мјесто нимфа“ (Иван Бона-Болирис, которски пјесник XVI

⁸ Mamford, L., nav. dj, str. 309.

⁹ Cit. u: Maldini, S. (2004), *Senke bogova (ili deset kratkih ogleada o arhitekturi)*, autorsko izdanje, Beograd.

вијека), мјесто божанских муза умјетности и учености. Снажно врело, Гурдић, којим је град омеђен с југа, избија из подморске пећине, из разјапљеног гротла, над којим вртложи. Отуда његово име од латинског *gurgēs* (вртлог, вир). У дане обилних киша, Гурдић се распомама, скаче и ковитла¹⁰. Град има тајне подземне ходнике и воде, пун је митолошке симболике. Има своје легенде о постанку које говоре да је основан још у предхомеровско и предтројанско доба (Ковијанић каже: легенда је ехо епохе). Легенду не биљеже историјски документи, она не може бити релевантан научни извор али може бити атракција, уколико се укључи у туристичку причу града. Ниједан водич кроз град не би требало да заобиђе магични Гурдић. То је, у Малдинијевом смислу, митолошко извориште које је, вјероватно, утицало на материјализацију читавог јужног дијела града.¹¹

Осим допадљиво и сажето испрличане приче о њему, туристу треба навести на поглед кроз „буже“ у зидинама, како би се извор сагледао из више перспектива. Гурдић – то су они мали простори велике духовности који, како каже Беневоло „сведоче о способности свођења универзума на присне мере неког места“.¹²

Которски стари град један је од ријетких на овом дијелу Јадрана коме је туристички водич неопходан већ и само зато да се дословце не изгуби у лавиринту његових улица. Последњих година израђене су детаљне мапе као оријентир туристима, односно њиховим водичима кроз Котор. Ако би се, пак, посјетилац самостално упутио у обилазак старог града, пожелио би „Аријаднино клупко црвеног конца“ из грчке митологије. Да ово није претјеривање, говоре многе згоде с туристима који залутају и не умију наћи (ма који) излаз из града.

Лавиринт је ријеч која по свему судећи вуче поријекло из пре-грчких језика, посебно заборављеног и изгубљеног језика народа Крита. Грци су чули и прихватили израз *лабрис* који се односио на „двоструку сјекиру“, чест симбол на Криту. Мит о Минутауру, полу-човјеку полу-бику који је обитавао у средишту лавиринта, а коме су жртвоване дјевацице, такође је

¹⁰ Kovičanić, R. (1980), Kotorški medaljoni, izdavač: Književne novine, Beograd, str. 13.

¹¹ Maldini, S., nav. dj., str. 44.

¹² Benevolo, nav. dj., str. 47.

голицао машту истраживача увјерених у постојање лавиринта као грађевине. Неки тврде да је она нестала у једном од многобројних потреса, а митска прича о страшном чудовишту у средишту сложене грађевине задржала се до данас и снажно се повезује с појмом лавиринта.

Услијед тога, просјечан човјек према изразу лавиринт има негативан став, односно најчешћа асоцијација је „мрачно мјесто, скривено; мјесто у којем се човјек лако изгуби и настрада.“¹³

Дакле, израз лавиринт се употребљава у одређеном смислу као аналогија за нешто збуњујуће, нејасно и непознато, што нас враћа на почетак умјесто да нас доводи до неког другог мјеста. Сматра се да је сама краљевска палата краља Миноса представљала лавиринт, са мноштвом нивоа, соба, ходника и степеништа и да се у неком скривеном кутку те палате крио Минотаур.

У познатом есеју о Валтеру Бењамину, Сузан Сонтаг, истичући његов суптилни однос према градовима, наводи овај одломак из Бењаминовог дјела „Дјетињство у Берлину“: Не сналазити се у граду, не значи ништа. (...) Али изгубити се у граду, то захтева вежбу... ту сам уметност научио касно у животу – она је остварење снова чији су нацрти били лавиринти на мојим школским свескама.“¹⁴ Грке је лавиринт збуњивао и вјероватно су га поистовјетили с многим њима непознатим или неприхватљивим стварима.

Хомер је у Илијади описао Ахилов штит на којем је био уцртан лавиринт.

На Западу, лавиринт се сачувао у римским мозаицима, а касније је интегрисан у средњевјековну архитектуру.

Најпознатији хришћански лавиринт је свакако онај у катедрали у Шартру (Chartres) у Француској, чији је кружни дизајн постао врло популаран те на неки начин постао симбол хришћанских лавирината.

Лавиринт је заиста сложена и збуњујућа структура а то је уједно и први утисак о Котору било да га се посматра „одо-зго“, било да се посјетилац њиме по први пут креће.

Археолог Јован Мартиновић примјећује да урбана језгра Котора, захваљујући поприличној девијацији основних

¹³ Benjamin, V. (1974), Eseji, Nolit, Beograd.

¹⁴ Sontag, S. (1983), Bolest kao metafora, IP Rad, Beograd, str. 122.

урбанистичких принципа – у данашње вријеме представља замршени сплет уских, кривудавих улицица и асиметричних тргова, у којима није нимало једноставно снаћи се.¹⁵

А ради се, заправо, о ограниченом простору мале површине.

Као што се проласком кроз лавиринт у симболичком, психолошком смислу доживљава преображај, тако је и вијугање улицама Котора нека врста искушења за свијест посјетиоца. То искуство га окреће духовним вриједностима и у њему вријеме спорије тече. И управо због те лавиринтске структуре, укупни утисак о граду упућује на нешто исконско, тајновито, јер се град из минута у минут манифестује у различитим сликама.

Занимљиво је да у енглеском језику постоји свега десетак ријечи за које је тешко наћи прецизно значење и превод. Једна од њих је енгл. ријеч „серендипиту“.

У „Oxford Dictionary of Current English“ стоји: *serendipity* – (*talent for*) *making fortunate and unexpected discoveries by chance*,¹⁶ а то би у дословном преводу значило: таленат, дар за срећна, неочекивана открића, способност да се ствари открију срећним случајем. Прилику за неочекивана открића има сваки туриста који први пут уђе у стари которски град – *лавиринт*.

То је својеврсно узбудљиво путовање, налик авантури, али са срећним завршетком (изласком на једна од троје градских врата).

Лавиринт и његово симболичко значење, у вези са необичним урбанизмом Котора, било би занимљиво искористити у туристичкој пропаганди као туристичку атракцију, примјенити у изради сувенира, ликовно уклопити у туристичке итинерере, каталоге, проспекте, амблеме и, коначно, укључити древне митове о лавиринту у презентацију града и свеукупну причу о њему.

Жеља да се уђе у магијски, дионизијски простор стара је колико и свијет. Такав је и унутрашњи простор Котора.

Котор има троје врата на која се улази у град и девет тргова (пјаца, пјачета), мноштво улицица од којих се ниједна не сијече с другом под правим углом, као што се ни тргови нигдје не укрштају. Отуд је јасно зашто је Котор – град

¹⁵ Martinović, J., nav. dj. str. 14.

¹⁶ A. S. Hornby (1974), Oxford Dictionary of Current English, str. 777.

лабиринт и зашто у њему није ријеткост срести залуталог туристу који тражи оријентациону подршку домаћина.

У студији „Призори улице“, Николас Фајф закључује да су организовани туристички простори – енклаве које штите туристе од контакта с локалном популацијом, док у тзв. дезорганизованим просторима чула туристе надражују звуци, мириси, покрети који се не слажу с масовно произведеним туристичким призорима. Већа је интеракција с локалним становништвом и то је потрага за аутентичношћу и узбуђењем. То је пут којим се рјеђе иде, те стога с високим степеном мистичности¹⁷.

Све се то уклапа у савремену потребу да се у живот поново унесе жудња, неред и непредвидивост. Тој савременој потреби Котор већ увелико одговара мултисензуалношћу и тајновитошћу уских улица и „ненаданих“ пјачета, волтова, пролаза, слијепих уличица и оних у којима нема могућности мимоилажења. Док приче и представе локалног наслеђа настављају да голицају жеље свих посјетилаца необичног Котора, било би корисно туристичке итинерере, и уопште, све врсте упута за упознавање града - обликовати у складу с оваквим очекивањима.

¹⁷ Fajf, N. (2002), Prizori ulice, Clio, Beograd, str. 304

Слађана АЛЕКСИЋ:

*Теоријско и методолошко дело
Петра Милосављевића*

Владимир ДИМИТРИЈЕВИЋ:

Христов њуи – њуи српској народа

Радисав МАШИЋ:

О србисџици, књижевности и традицији

Мирослав РАДОВАНОВИЋ:

Поетизовани облик реализма

Светлана СТАНКОВИЋ:

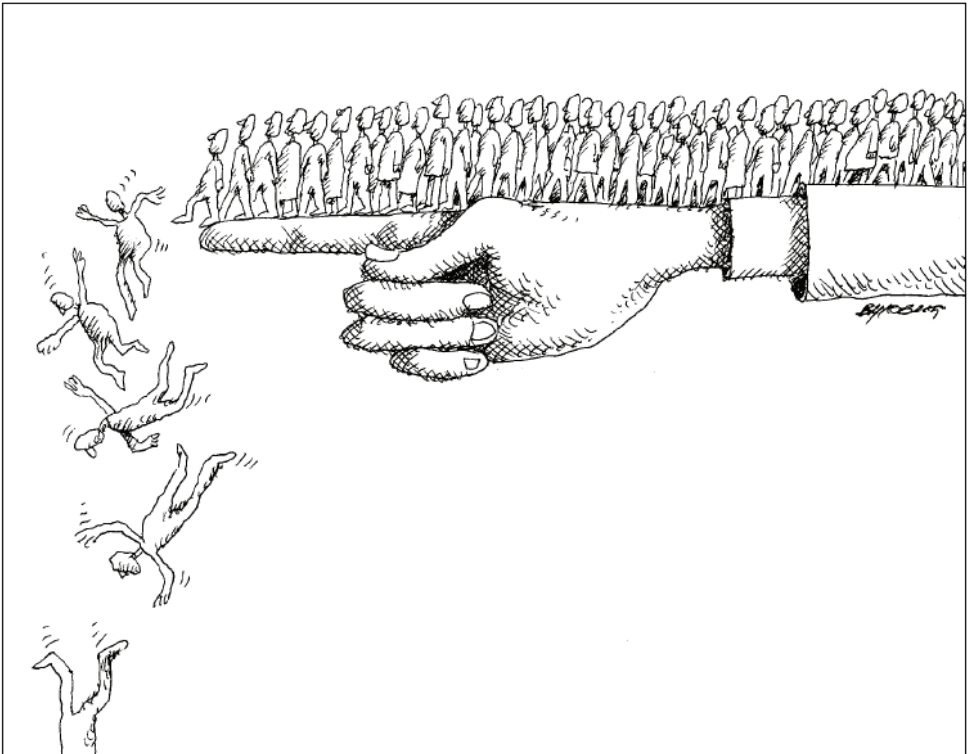
Поетика духовној миара

Вишња КОСОВИЋ:

Пјесничко казије

Миленко ЕРАКОВИЋ:

Сйомен мозаик мрџвим ѓределима

Слађана АЛЕКСИЋ

ТЕОРИЈСКО И МЕТОДОЛОШКО ДЕЛО ПЕТРА МИЛОСАВЉЕВИЋА (Експозе на одбрани докторске дисертације)

Делатност Петра Милосављевића огледа се у конкретним доприносима примарним дисциплинама којима се бави, теорији књижевности и методологији проучавања књижевности, али и савременим испитивањима у више области, нарочито у националној филологији. Израсли на сазнањима савремене дисциплине семиологије, то су најинтересантнији доприноси теоријској мисли о литератури. Новина коју доносе Милосављевићева теоријска решења засноване су на основама семиологије.

Опсежан стваралачки опус једног од најзначајнијих савремених српских проучавалаца књижевности обухвата двадесет пет књига *Избраних дела* које су приредили Слободан Костић и Вера Милосављевић. Прву целину чини утемељење главних идеја, Милосављевићев метакритички, конкретан и целовит начин решавања проблема у књигама: *Традиција и аванрадикалам* (1968), *Поетика Момчила Насијасијевића* (1978), *Живош њесме Лазе Косића Santa Maria della Salute* (1981), *Реч и корелатив* (1983). Циклус књига који представља јединство и повезаност ауторових теоријских и практичних истраживања, јесу главна дела његовог књижевнотеоријског и методолошког система, десет превасходно теоријских књига: *Методологија проучавања књижевности* (1985), *Теорија белетристике* (1993), *Теорија књижевности* (1997), *Теоријска мисао о књижевности* (1991), *Књижевнотеоријска мисао Срба I, II. Наративолошка истраживања I, II, Теоријски проблеми,*

Друӣӣ шок ср̄иске књижевности (2012), *Лојос и парадигма* (2000), *Обнова лојоцентризма* (2009).

Питање метода истраживања намеће се као примарно у сагледавању Милосављевићевог дела као целине. Нужно је истаћи да је Милосављевић осмислио једну нову методолошку концепцију која је опречности и ограничености постојећих метода превладала и учинила их применљивим у конкретном истраживању књижевности. Иста методолошка концепција спроведена је и у обнови научне дисциплине која се бави филологијом Срба, србистика. Систематизована сума Милосављевићевих филолошких сазнања донета је у књигама: *Ср̄иски национални про̄грам и ср̄иска књижевности* (1995), *Систем ср̄иске књижевности* (1996), *Срби и њихов језик* (1997), *Ср̄иски филолошки про̄грам* (2000), *Увод у србистику* (2002, 2003), *Ср̄иска њисма* (2006, 2009), *Ср̄иско ишћање и србистика* (2007), *Идеје јуџословенства и ср̄иска мисао* (2007), *Обнова ср̄иској националној про̄грама* (2010).

Ови налази изложени у тези, представљени су кроз три целине: продуктивност теоријске мисли, продуктивност методолошке мисли и обнова србистике.

Проучавања онога што чини главни део теоријског рада Милосављевића, показала су да је он сложен, и да је повезан са радовима из остала два циклуса, чак и са белетристичким текстовима виђеним као контекст ауторових књижевнотеоријских ислеђења (збирка песама *Блокада* 1967, 2009, роман *Нови Саг на ваџри* 1989, и *Драме* 1991).

Милосављевићев период утемељења главних идеја, трагања за књижевнотеоријским решењима резултирао је књигом *Традиција и авангардизам* (1968). На примерима десеторице песника аутор осветљава однос традиције и авангарде у српској литератури. У књизи *Реч и корелатив* (1983) која сакупља десетак студија изразито књижевнотеоријског карактера, посебно су значајна два теоријска огледа: *Реч и корелатив* и *Дијалектика конкретне шовалистике у проучавању књижевности*. Крупнији резултати у осветљавању теоријских проблема присутни су у књигама *Поетика Момчила Насџасијевића* (1978) и *Живој њесме Лазе Косџића Santa Maria della Salute* (1981).

У својој докторској дисертацији *Поетика Момчила Насџасијевића* (1974), Милосављевић је осветлио опус једног од најзначајнијих српских међуратних песника.

Настасијевићево дело реконструисао је кроз процесе његовог настајања, али се најпре бавио чињеницама и кореспонденцијама међу њима. У испитивању Настасијевићевог сложеног дела (приповетке, драме, музичке драме, либрета за балет, есеје, књижевне и музичке критике), Милосављевић је одабрао метод дијалектике конкретног тоталитета чешког филозофа Карела Косика изложен у књизи *Дијалектика конкретној* (1967), и теорију пресликавања српског математичког феноменолога Михаила Петровића Аласа донету у књизи *Меџафоре и алеџорије*. Доведени тако у везу, Косиков и Аласов метод омогућили су аутору да „расклопи“ целокупног Настасијевића на разноврсне чињенице, али и да га поново „склопи“. Бављење Настасијевићевом поетиком, омогућило је аутору да српског песника доведе у везу са великом темом – поетиком, тј. са самим проучавањем књижевности.

Монографија *Живой џесме Лазе Костића Santa Maria della Salute* настала је као део Милосављевићевог наставничког рада на Филозофском факултету у Новом Саду. Милосављевић је пет година по цео један семестар демонстрирао студентима разне методе у изучавању књижевности на примеру велике песме Лазе Костића. На метакритичком односу према разним концепцијама књижевно уметничког дела, дошао је до једне нове концепције по којој књижевно уметничко дело треба схватити као *јединство џексиа и конџексиа*. На основу конкретног испитивања текста песме, расклопљеног чак на осам нивоа, Милосављевић је посветио пажњу самим могућностима проучавања књижевности. Костићеву песму аутор је осветлио и теоријски (поглавља о књижевном уметничком делу, могућностима проучавања), и критички (интерпретацијом текста песме), и књижевноисторијски (у поглављу Контекст).

Највреднији део опуса Петра Милосављевића јесте његов књижевнотеоријски и методолошки систем. Тај систем је у овом раду представљен у три поглавља. У првом поглављу се говори о главним делима: *Меџодолоџији џроучавања књижевности* *Теорији белеџрисџике* и *Теорији књижевности*. У другом поглављу осветљена су пратећа истраживања настајала упоредо са главним делима, део су израстања и учвршћивања система и представљају проверу решења изложених у главним књигама. То су: *Теоријска мисао о књижевности*, *Књижевнотеоријска мисао Срба, I, II*, *Нараџолошка исџраживања*,

Теоријски проблеми и Друџи шок српске књижевности. У трећем поглављу су представљене две филозофске књиге овог аутора: *Лојос и парадиџма, Обнова лојоцентризма*.

Тридесет две године (1971-2003) Милосављевић је предавао Методологију проучавања књижевности на редовним студијама на Филозофском факултету у Новом Саду. Књига *Методологија проучавања књижевности* настала је из ауторових предавања истоименог предмета, дугогодишњих критичких истраживања метода који се примењују у проучавању књижевности.

Методологија проучавања књижевности има два основна дела која се налазе у конгруентном односу. Теоријски део је посвећен испитивању могућности проучавања књижевности, а историјски је посвећен историји проучавања књижевности од Хомера до наших дана и представља својеврсну историју једног вида светске књижевности. У уводном делу *Методологије*, на нов начин решен је један од најкрупнијих филозофских проблема, проблем тзв. субјект-објект релације. Основну категорију филозофије, *џраксу*, у којој се огледају и субјект и објект, Милосављевић именује појмом конкретног тоталитета, и уместо двочлане има у виду трочлану релацију: субјект – *џраксис* – објект. Аутор сматра да методологија треба да пружи одговор о томе какве могућности истраживања постоје, али и како се конкретне могућности у конкретним историјским околностима остварују.

Теоријска мисао о књижевности у новије време доживљава поделу на методологију науке (проучавања) књижевности и теорију књижевности (у ужем смислу). Методологија проучавања књижевности обухвата изучавање критике и књижевне историје, а теорија проучавање прозних, лирских, епских и драмских дела, оног што се у проширеном значењу термина назива *белеџистичком*.

Књига *Теоријска мисао о књижевности* (1991) је хрестоматија која има 646 страна и садржи текстове стотинак аутора, насталих на културном простору од Русије до Америке и омогућава читаоцу *Методологије* да консултује изворне текстове у историјском развоју проучавања књижевности сабране у једној књизи. Књига садржи предговор приређивача и деведесет три текста који су у њој распоређени у двадесет два поглавља скоро истих или сличних назива као и поглавља историјског дела *Методологије*. Милосављевићева књига пружа

жа драгоцену помоћ у сналажењу кроз динамични сплет традиционалних али и постмодернистичких усмерења која чине савремену мисао о књижевности. Функција *Теоријске мисли о књижевности* је да већину текстова сабраних на једном месту открије читалачкој публици и да изложи провери решења остварена у *Мејодолоџији проучавања књижевности* са којом чини нераскидиву целину.

Теоријска мисао о књижевности донела је текстове преведене са седам страних језика. Милосављевић је користио већ постојеће преводе који потичу од седамдесетак преводилаца разних генерација из разних средина. Више текстова са словеначког, руског, француског, енглеског и немачког језика превео је сам приређивач.

Књига *Теорија белејрисџике* (1993) настала је из предавања предмета Теорија књижевности студентима руског, русинског, румунског језика и књижевности (1986 – 1991). Милосављевић је био у дилеми, да ли предавати по познатом уџбенику Драгише Живковића или како је после настанка *Мејодолоџије* било очекивано. Одлучивши се за ово друго решење Милосављевић је направио важан корак у тој области. Сви дотадашњи уџбеници из теорије књижевности настајали су на темељима поетике и реторике. Милосављевић је своју теоријску концепцију доследно засновао на основама семиологије. Семиологија је главна филозофска дисциплина двадесетог века на којој се гради савремена филозофска парадигма. То се може видети по често цитираној подели историје филозофије Карла Ота Апела на три парадигме: онтолошку, епистемолошку и семиолошку. Већ прихваћена Морисова подела семиологије обухвата три дисциплине: семантику, синтаксу и прагматику.

Милосављевићева *Теорија белејрисџике* има две велике целине: *Литерарну семиологију* и *Теоријско проучавање белејрисџике*. *Литерарну семиологију* аутор дели на *литерарну семантику*, *литерарну синтаксу* и *литерарну прагматику*. *Литерарна семантика* посматра белетристику у оквиру семантике знака имајући у виду дијадички, де Сосиров и тријадички, Персов, односно Огден-Ричардсов модел. Белетристичка дела могу бити усмерена на неке од елемената знака: на ознаку (симбол), означено (референцију) или на објекат (референт).

Пре семиолошке школе било је аутора који су се бавили теоријом модела и Милосављевић доноси те идеје почев од старе Грчке па до Елиотове идеје о „објективном корелативу“.

Предмет књиге *Теорија белетристике*, која са Милосављевићевом *Методологијом проучавања књижевности* чини целину, јесте изучавање лепе књижевности, белетристике. *Теорија белетристике* повезана је, такође, са једном хрестоматијом. Она се зове *Књижевнотеоријска мисао Југословена* и рађена је за холандско-америчког издавача Џона Бенцаменса који је предложио Милосављевићу да направи хрестоматију књижевнотеоријских текстова југословенских аутора. Милосављевић је у Регенсбургу, приликом једног предавања, упознао Филипа Луелсдорфа, уредника едиције о изучавању језика и књижевности источноевропских земаља и тада се договорио да представи књижевну мисао Југословена. Радио је на том послу од 1981. до 1989. године, и према најавама издавача, књига је требала да се појави 1991-2. Биле су урађене рекламне фише за то издање и књига је најављена у листу поменутог издавача. *Књижевнотеоријска мисао Југословена*, у два тома, оба појединачно на преко шест стотина страна, на енглеском језику, била је осмишљена као избор књижевнотеоријских радова аутора са југословенског културног простора. Први том окупљао је текстове највише српских писаца теоретичара од шеснаестог до средине двадесетог века. Други том чинио је новије текстове настале од педесетих до осамдесетих година двадесетог века хрватских, српских и словеначких аутора.

Међутим, Југославија се тада распадала, и издавач више није хтео да објави књигу која представља непостојећу земљу. Бенцаменс није прихватио ни Милосављевићев предлог да објави један њен део: *Књижевнотеоријску мисао Срба*. Хрестоматија није објављена, али она указује на српске теоретичаре као на вредне појединце код којих се афинитети према теоријском мишљењу јасно исказују и чији су резултати несумњиви. Садржај хрестоматије *Књижевнотеоријска мисао Југословена* објављен је у првој књизи *Књижевнотеоријска мисао Срба* штампаној у Бања Луци, да би се сачувао траг о једном неоствареном пројекту.

Теорија књижевности (1997) сажима истраживања представљена у *Методологији проучавања књижевности* и *Теорији белетристике* и доноси целовиту теорију књижевности у најширем смислу речи. Овом књигом Милосављевић је

заокружио своје резултате у проучавању књижевности новим поглављима и семиолошким осветљењима теоријских проблема. Делом посвећеним *књижевној семиологији* који остали приручници ове врсте немају, Милосављевић је логичном систематизацијом дошао до *новој концепцији* у проучавању књижевности. *Теорија* је јединствена и по свом предговору о првим уџбеницима из теорије књижевности на српском језику, кратком прегледу проучавања књижевности, поглављу о стилским фигурама из семиолошке перспективе проучавања и посебним делом о књижевнотеоријској мисли у Срба.

У Милосављевићевим *Изабраним делима* предвиђено је да буде штампано неколико зборника радова који су објављивани а нису скупљани у посебне књиге. Те су књиге сада спремне за штампу: хрестоматија *Књижевнотеоријска мисао Срба, II, Наратолошка исцртавања, Теоријски проблеми, Други шок српске књижевности* (2012).

Књижевнотеоријску мисао Срба Милосављевић је представио двома књигама као потврду идеја изложених у *Теорији блејрисџике*, распоредом грађе кроз историју, у првој, и највреднијим теоријским доприносима, у другој књизи.

У првом делу који има 437 страна, грађа је дата преко репрезентативних текстова за поједине стилске периоде: средњи век, ренесансу, барок, класицизам, романтизам, реализам, модерну, експресионизам, надреализам, социјалистички период. Присутно је двадесет четири имена, од којих посебну групу чине текстови теоријске мисли српских аутора на универзитету: Љубомир Неђић, Богдан Поповић, Павле Поповић и Јован Скерлић, Михаило Петровић, Николај Велимировић, Јустин Поповић, Перо Слијепчевић и Аница Савић-Ребац.

Књижевнотеоријску мисао у Срба II, Милосављевић посвећује савременим теоријским доприносима двадесет два аутора насталим последњих пет деценија, али тако да се могу поредити са другима. Књига има 529 страна, грађа је распоређена по дисциплинама или областима у којима се савремена књижевност теоријски промишља. Значајна новина у другом тому избора теоријске мисли Срба јесте да буду репрезентативни за више теоријских дисциплина или области. То су: поезика, литерарна семиологија, тематологија, наратологија, стилистика, версологија, литерарна генологија, рецепција литера-

туре, медијација литературе и методологија проучавања литературе.

Наратолошка истраживања Милосављевић примењује у једној конкретној области, семиологији, а решења која из њих проистичу третирају се као комплементарна. Прву књигу *Наратолошких истраживања* чине *Интерпретације*, конкретна истраживања у оквиру решавања наратолошких проблема на примерима важних приповедних текстова значајних српских аутора. Текстови су груписани према наратолошким темама, а један интерпретативни део о романима Бошка Петровића, Александра Тишме, Михаила Лалића, Миодрага Булатовића и Драгослава Михаиловића, остварен је у оквиру пројекта Филозофског факултета у Новом Саду, осамдесетих година двадесетог века. У другој књизи *Наратолошких истраживања* донет је конкретан резултат, обиман предговор антологији *Примери српског њрозног казивања*. У разматрању природе казивања Милосављевић полази од персовске структуре знака. Педесет два одабрана текста разврстава према оријентацији на референт (наднасловом *Догађај*), на симбол (наднасловом *Реч*) и на референцију (наднасловом *Прича*). Међу белетристичким делима се могу уочити разлике према тежишту ка једној од димензија.

Књига *Теоријски њроблеми* садржи текстове књижевнотеоријске природе објављиване у периоду од 1959. до 2009. године. Скуп текстова о теоријским проблемима тематски је сличан текстовима у другим Милосављевићевим књигама, и може се схватити као њихова допуна, као прилог на који се систем ослања и проверава. Књига доноси теоријске кључеве за ауторово дело у целини. *Теоријски њроблеми* садрже богату суму знања чији опсег залази и у подручја других наука и дисциплина: филозофије, филологије, историје уметности, археологије, митологије. У обимном тексту *Проблеми митија* Милосављевић осветљава проблем порекла и природе мита поводом књиге Роберта Гревса *Грчки митови* (1969). Констатацију да се митови могу сматрати моделима у објашњавању стварности аутор поткрепљује књигом француског психолога Пола Дила, *Симболизам у грчкој митологији*. Супротно од Фројда и Јунга, Дил је у тумачењу целе грчке митологије пошао од претпоставке да се митолошка симболизација по својој природи заснива

на истини, да је психолошког реда, и да разумети митологију значи ући у систем скривених значења митолошких симбола.

Књигу *Друшћи шок српске књижевности* (2012) чини део целине од четрдесетак радова. У овој књизи је обухваћено двадест седам текстова о појединим писцима који су се бавили литературом о литератури, о њиховим осветљењима. Милосављевић пише о књижевнотеоријској мисли Вука Караџића, Јована Суботића, Ђорђа Малетића, Јована Стерије Поповића, Божидара Кнежевића, Љубомира Недића, Богдана Поповића, Јована Скерлића, Јована Дучића итд.

За већину књижевних теоретичара карактеристично је да се нису бавили филозофијом и да своје књижевнотеоријске ставове или појмове нису филозофски утемељавали. Филозофи Платон, Аристотел, Хегел своје системе су дограђивали тако што су у њих уграђивали књижевнотеоријска решења. Милосављевић је у овом домену имао помало необичан пут. Прво је изградио теоријско методолошки систем, па је тек онда почео да осветљава и дограђује његове филозофске (онтолошке и епистемолошке) основе.

Дисциплина методологија, у чијем је изграђивању учествовао, тражила је и филозофско, а не само књижевнотеоријско утемељење. *Лојос и ѡпарадијма* (2000) је прва Милосављевићева књига филозофске природе. У њој су појмови *чињенице*, *ѡпарадијме*, *лојоса*, *ѡтеорије* и *меѡдога* добили нова и продубљенија осветљења. *Чињенице* су схваћене као упоришта свих истраживања. Милосављевићева концепција подразумева да је чињеница основна мисаона категорија, да се чињенице осветљавају сталним довођењем у међусобну кореспонденцију, и да је човек тако у позицији наглашеног стваралачког субјекта. Логос је кључни појам, основа свега што јесте, што значи да није све логосно што постоји или се таквим чини, већ да је логос у основи процеса у којима се постојеће нарушава и обнавља.

Обнова лојоценѡризма (2009) представља синтезу укупне мисли, наставак Милосављевићевих разматрања изнетих у књизи *Лојос и ѡпарадијма*. У средишту истраживања ове књиге је човек као биће које се служи продужецима. Најизграђенији систем продужетака јесу знакови на чију је функционалност човек упућен у семиолошкој парадигми. Један од главних чо-векових продужетака јесте метод, а међу методама су они засновани на логосу. У књизи је посебна пажња посвећена

митосу и логосу Лепенског Вира. Милосављевић је дошао до закључка да је Лепенски Вир био израз логоцентричне мисли која је била развијена много пре старе античке цивилизације.

Руској логоцентричној мисли Достојевског, Милосављевић придружује двојицу српских логотражитеља, владика Николаја Велимировића, теолога и беседника, и оца Јустина Поповића, теолога и филозофа. Један од Милосављевићевих закључака јесте спознање да је врх српске (и не само српске) херменеутике Јустин Поповић чија су тумачења Светих јеванђеља ненадмашна; на оца Јустина, Милосављевић гледа преваходно као на филозофа дијалектичке мисли садржане у самом појму Логоса (Богочовека).

Књижевнотеоријски и методолошки систем Петра Милосављевића показује и виталност и продуктивност ауторових истраживања. Продуктивност теоријске и методолошке мисли приказана је кроз десет ауторових концепција заснованих на појму парадигме. Продуктивност теоријске мисли огледа се нарочито у томе што је Милосављевићева концепција *коресијонденције међу чињеницама* заснована на појму парадигме. На основу теорије пресликавања Михаила Петровића Аласа, спознајом да се помоћу познатог може објаснити непознато употребом модела који у односу на појаву може да има *језиро сличности*, Милосављевић је дошао до важних резултата.

Милосављевићев теоријско-методолошки систем карактерише обиман опус по којем не заостаје за другим новим теоретичарима као што су Бахтин, Лотман, Фрај, Барт, Женет. Ауторова проучавања јединствена по филозофској димензији, обухватају најдужи ток теоријске мисли, од Лепенског Вира до наших дана. Откриће Лепенског Вира мења поглед на поимање почетака мишљења и западне цивилизације. Словенски мислиоци Достојевски, Бахтин и Косик добили су посебна места, као и српски мислиоци: Михаило Петровић Алас, Лаза Костић, Аница Савић Ребац, и сасвим оригинално владика Николај Велимировић и отац Јустин Поповић. Главни смисао целог Милосављевићевог пројекта о књижевнотеоријској мисли и јесте да покаже да су Срби имали и да имају теоријску мисао која се може поредити са сличним доприносима других народа у свету и да су ти доприноси у разним областима конкретни и продуктивни.

У истраживањима Милосављевића се може говорити и о једној хоризонтали која не захвата цео свет, али захвата простор од Русије до Америке, од Хомера до Дериде. Представљено је стотинак аутора.

Теоријска и методолошка истраживања Милосављевића имају филозофску димензију која не постоји код других теоретичара, српских или светских. Милосављевић је осветлио низ филозофских проблема са становишта логоцентризма и изградио нове појмове и садржаје.

Главна промена у односу на савремена истраживања јесте однос према логосу. Филолошки и филозофски систем Милосављевића као целина, усмерен је ка обнови логоцентризма на филозофском нивоу, која свој адекват има у идеји о обнови србистике, на филолошком плану. Од разбијања Југославије, Милосављевић се бави проблемом обнове србистике. Иницијативу о организовању Покрета за обнову србистике прихватила је група филолога из Приштине и 1997. на Филолошком факултету формирано је *Друштво за обнову србистике* чији је председник професор Слободан Костић. Професори Милосављевић и Костић, покренули су 1998. у Приштини филолошки часопис *Србистика/Сербика* који је афирмисао идеју о србистици на основама српске филолошке традиције. Из програма обнове србистике настале су књиге које као и скуп Милосављевићевих теоријских књига, чине систем. *Издавачки пројект* „*Србистика*“ који је аутор осмислио, предвиђа штампање речника, граматика и правописа српског језика, све релевантне историје српске књижевности и *Анџолоџију српске поезије* у осам књига. За сада су 2004, објављене две књиге *Анџолоџије српске књижевности*. За серију *Историје српске књижевности* предвиђену у 12 књига, Милосављевић је написао предговоре.

Пројекат је потребан да се савремени проучаваоци упознају са стварним стањем развоја србистике.

Текст уводног излагања јесте дубока захвалност Петру Милосављевићу, за дело које нам је, жељом *да ствара, да мења, да ушиче*, неуморни истраживачки дух подарио.

Владимир ДИМИТРИЈЕВИЋ

ХРИСТОВ ПУТ – ПУТ СРПСКОГ НАРОДА

(Миро Микетић: *Кроз ѓакао и најѓраї*, Беоштампа, Београд, 2010)

Ако се неко пита како је могуће да се ове, 2011, број Срба у Црној Гори смањи за 3% у односу на исходе претходног пописа, као и да број оних који говоре србски језик буде за преко сто хиљада мањи него што је био пре десетак година, треба да прочита књигу човека из села Пеовца у Васојевићима, Мира Микетића, „Кроз пакао и натраг”. Као деветогодишњи дечак, овај Србин је преживео једну од најстрашнијих голгота наших у прошлом веку, пут војске војводе Павла Ђуришића, који је, са православним свештенством из Црне Горе, вођеним митрополитом Јоаникијем, са онима који су представљали србску елиту (учитељи, судије, лекари), и са хиљадама стараци, жена и деце, кренуо у „беспуће непутем” (Момчило Настасијевић), путем слободе од комунистичког ропства. На жалост, многи и премноги, па и сам војвода Павле, завршили су у смрти; али, у смрти за крст часни и слободу златну. И оставили су, не својом вољом, Црну Гору страховлади безбожника, којима, по Микетићу, нису били важни ни кумство, ни својта, и који су се, одрекавши се Оца небескога, одрекли и сваког људског братства. Они, и њихови духовни наследници, мистички збратамљни сатанским пиром рушења Његошеве капеле на Ловћену, успели су да од србске земље која се дичила својим наслеђем - Косовским заветом, начине неку врсту „Црвене Хрватске” у покушају. Сада у Црној Гори, у убеницима историје, пише како су Србијанци 1918. земљу Светог Петра Цетињског, Карађорђевог саборца, окупирали, а на медијима дукљаноидних усташоида редовно се прича о томе како су Хрватска и Албанија верне савезнице Црне Горе. Микетићева књига нам показује да је ово што се дешава данас последица покоља најбољих, оних који су могли да воде и предводе, да иду кроз тмине историје ка светлости Небеског Јерусалима. Да ти људи нису оставили кости широм голготског пута црногорског, од Цетиња, преко Косова и Метохије, Босне и Херцеговине и

Хрватске, до Словеније, не би данас у Црној Гори Србима било онако како им је било у Загребу почетком деведесетих година 20. века, када је на власт дошао Фрањо Туђман.

И, управо захваљујући Микетићевој књизи, сазнали смо зашто су Енглези и Американци наши „савезници“: зато што су нам савезали руке и ноге, и предали нас својој узданици, Стаљиновом целату, Јосипу Брозџу Титу. Људи који су своју крв лили за победу антихитлеровске коалиције нашли су се под бомбама и митраљезима „савезничке“ авијације док су покушавали да спасу голе животе. Људи који су прешли границу и нашли се у Аустрији, где су могли бити спасени, од Енглеза су били враћани да их побију у шумама Кочевја. Ти исти „савезници“ на власти у свим земљама бивше СФРЈ су, после распада Титотопије, устолочили своје гаулајатере, који настављају његово србоубилачко дело. Ни до дана данашњег у Црној Гори не може се подићи споменик војводи Павлу Ђуришићу, који је водио своју војску и свој народ ка нади слободе и правде.

Голготска трилогија „Кроз пакао и натраг“ Мира Микетића писана је из децје пареспективе, а то је најпунонадежнија књижевна перспектива. Јер, дете мало зна и разуме, али много осећа (довољно је само да се сетимо приче „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића). Додуше, Миро Микетић себи у уста, као деветогодишњаку, ставља много од онога што може да зна и изговори тек сада, после свих искустава и сазнања која је у животу стекао. Па ипак, оно основно ткиво ове трилогије су, то је сасвим сигурно, његова сећања и искуства, доживљена у тренуцима када човек може да највише прими и упије у себе, да би то носио даље. И Микетић је носио, носио, да би посведочио оно што нико од Срба не сме да заборави, то јест да „велику правду извојују мртви“ (Јован Дучић). Он је своју хронику почео да пише још као средњошколац, кријући то од света који се претворио у тоталитарни зверињак; писао је, заклоњен у дубину своје душе, као неки србски Винстон Смит, под будним оком Великог Брата из Кумровца, бојовника Вражје дивизије из Првог светског рата, против чије су војске на Мојковцу лили крв Микетићеви ђедови. Као што је Солжењин, смртно болестан од рака у ГУЛАГУ, молио Бога да га остави у животу да сведочи, тако је и Микетић, молитвама својих ђедова, своје бабе Василије и мајке Анђе, остао и опстао да би могао да посведочи. Јер, заклела се земља рају да

се тајне све дознају. Прошла су десетлећа, а безгробна војска је, у Словенији, најзад добила своја опела, а места где су људи убијани обележена су. Јесте, још нисмо слободни, и наша држава није она за коју су погинули војвода Павле и толики његови јунаци; јесте, „савезници” нас и даље, савезане, вуку у свој империјални савез, за ломљење кичме слободним народима света, и пуштају да духовни наследници партизанских целата и даље убијају нашу будућност, правећи од србских земаља бантустане, али, књиге попут Микетићеве се пишу, и истина, макар и најмање, успева да прогледа и угледа светлост дана. А то није мало. Јер, Солжењицинова заповест - НЕ ЖИВЕТИ У ЛАЖИ - велики је почетак за много шта што почиње. Ако ово није последњи трен историје, када се апокалиптичка тајна о слому свега људског мора објавити на Суду Божјем, за нас још увек има наде.

Свет из кога је Миро Микетић потекао свет је који је ишчезао у мору крви. А био је то леп и невин свет, свет чистих људи спремних на жртву. Довољно је само погледати фотографије, па видети да ти људи нису били никакви издајници и убице, онако како се о њима деценијама говорило и писало од стране победника у грађанском рату. Као што је сваком у тајне историје загледаном Русу било довољно да види фотографију цара мученика Николаја Другог с породицом (супругом Александром, сином Алексејем и кћерима Олгом, Татјаном, Маријом и Анастасијом, које су бољшевици погубили у ноћи између 16. и 17. јула 1918. године), па да зна да он није био никакав „Николај Крвави”, убица руског народа, тако је довољно Србину да, листајући Микетићеву књигу, погледа фотографију Мирове бабе Василије, ујне Косе, његовог оца Бранка и мајке Анђе са мировим братом Милорадом, па да зна ко су били људи које су оглашавали сарадницима окупаторима и народним непријатељима. А тек када се књига узме у руке... Онда се види свет Васојевића, који су вековима развијали, више него часно, заставу са четири оцила, окупљајући се под њом ради сведочења да човек није само грумен блата, него икона Божја, саздана ради заједнице са вечним Логосом, Творцем неба и земље. У том свету, у коме су поштоване три највеће вредности србског народа (о којима пише владика Николај), Бог, Краљ и Дом, памћени су окршаји са спољним непријатељима србске слободе - Турцима и Германима; али, оно што се десило 1941. године, када су окупатори поново упали у нашу земљу, било је

много страшније - грађански рат, када су одрођени представници србског народа, у име суманутих визија „скока из царства нужности у царство слободе”, устали да убијају своје, да би остварили револуцију у којој је, на првом месту, требало затрти Бога у човеку. Јер, револуција, као извртање света наопако, немогућа је док је Бог у средишту битија; а, како рече Достојевски, ако нема Бога, све је дозвољено. Дозвољено је убити див-јунака Васа Лабана, који је на све могуће начине настојао да спречи грађански рат између четника и партизана, само зато што је Васо Лабан био витешка фигура и узор свима у тим крајевима. А зашто? Зато што, како рече учитељ Вукићевић, „све ће нас једног по једног ликвидирати, тако да ће народ остати без разумних људи и људи који могу да га поведу на одбрану вјере, крста и части”. По речима Мира Микетића, трагедија је још већа јер се све то збива пред лицем Светог Саве, србског првопомиритеља, који ће гледати крвопролиће истог народа, али „другачијих вјера“ - док једни верују у Христа и крсте се крстом, други ће огњем и мачем желети да униште све свето, да би могли да пишу нешто ново, нешто што нико није видео... Уместо Небеске Србије, треба изградити УТОПИЈУ, Нигдину, Недођију, по туђој вољи и за туђ рачун; само у тој утопији биће могуће утопити Србина са његовом вековном историјом и предањем борбе за слободу и правду.

У првом делу трилогије, Микетић описује живот у родном Пеовцу, као и догађаје све до Божића 1944. године (1945. по новом календару). Прво долази капитулација Војске Југославије и окупација од стране Италијана. Народ одлучно одбија да, под окупатором, ствара „Независну Црну Гору“ коју нуди Дрљевић са осталим црногорским усташама. Тај исти народ се одмах диже на устанак против окупатора; али, пред надмоћним снагама, усваја се тактика привременог смиривања, да би се нејач сачувала од одмазде и репресија. Наравно, то не важи за комунистичке интернационалце, којима је свеједно што ће Срби изгинути - само да победи револуција, па ће се, у те крајеве, населити Кинези (сасвим у складу са тврдњом Троцког, да је спреман да жртвује 200 милиона Руса, само да победи светска револуција). Описан је и почетак грађанског рата, када комунисти дижу руке на најугледније представнике вертикале Бог - Краљ - Дом; описани су и ужаси „Пасјег гробља”, комунистичког „подвига”, једног од најстрашнијих ритуалних злочина на Балкану у Другом светском рату. Све ово

изазива општенародну реакцију и протеривање комуниста из Црне Горе, у коју ће се исти вратити пошто Немци заробе војводу Павла Ђуришића и његове најбоље људе, а титовци у Острогу убију Баја Станишића и Ђенерала Ђукановића. А затим крећу Шиптари, верни немачки савезници, који пале Пеовац и умало не убију мајку Мирову... И онда, трагична 1944, када Срби из Црне Горе, пред немани која их гони у име „светлије будућности”, решавају да крену за Грчку, како је то било и 1915. године. Уместо за Грчку, усред циче зиме, пут води у Рашку област, колевку србске државности, кроз пушта и празна села. Па онда Источна Босна, Рудо... У другом тому трилогије идемо, с поворком несрећника, ка Соколцу; успут, наилазимо на србска села, у којима су бунари пуни лешева наше браће, побијене од усташа; ту се обавља и жетва непожњевеног кукуруза, који бди под снегом, као чекајући да нахрани гладна уста. Успут, људи умиру, остају у снегу, збратимљени патњом и лепи у свом мучеништву... Служба Божја се служи под отвореним небом, а велики србски страдалник, митрополит црногорско-приморски Јоаникије, под ведрим небом прославља Светог Саву, бодрећи свој народ да издржи, а да се не одрекне себе. Војвода Павле Ђуришић брине о цивилима, јер међу њима има много деце, који су непоклекла будућност Црне Горе; ту је и сусрет са Ђенералом Дражом, једним од, како рече владика Николај у писму старцу Никанору Хиландарцу, „три велика србска мученика” („Помени, свети старче, три велика србска мученика - Димитрија, Дражу и Милана”)... А онда долази трећи, најпотреснији том, који описује ново србско Косово, Лијевче поље, када се Срби верни крсту нађу на удару усташа, комуниста и „савезника”, који авионски сеју смрт на оне што су им до јуче били најоданији балкански саборци. Хамлетовска дилема Ђуришићева, која се завршава предајом усташама, да би се нејач спасла... Па казмати Марије Терезије у које је та нејач смештена... Па покушај усташа да их одведу у Јасеновац, у смрт... Па улазак у Загреб, и онда у Словенију, у којој партизани заробљавају све страдалнике и убијају оне од петнаест година навише, а њихову нејач враћају у Црну Гору, на преваспитавање, тамо где неће смети да кажу имена својих очева, и где ће их, сваког у свом крају, дочекати претњама, батинама, урлањем... И све ће то Миро Микетић преживети, да би данас, у дане новог полома Срба, књига угледала светлост дана, и подсетила нас да нам је увек било

тако, и да ће нам тако бити, само ако будемо хтели да останемо оно што јесмо.

Књига „Кроз пакао и натраг” говори нам о много чему, почев од потонуле Атлантиде правог Србства, које оличавају Микетићеви дични дедови, јунаци с Брдањола и Мојковца, преко величине србских жена, кадрих да стигну и утекну и на страшном месту постоје ништа мање од својих мужева, браће и отаца, све до потребе да се част и поштење, које Бранко, отац пишчев, оставља у аманет свом сину, укажу као једина мера и провера нашег постојања. Наравно да је Микетић пристрасан; он је сведок стрељане Србије, оне коју су нам, с Черчиловом дозволом и Стаљиновим тенковима, узели, да је немамо и не гледамо, али која над нама блиста као она зорњача из Црњанскове „Србије”. По мом дубоком уверењу, ова књига надасве говори о нечему што Библија назива СВЕТИМ ОСТАТКОМ, а што је Његош описао у „Вијенцу”, рекавши: „Што на вјеру праву не похули, што се не хће у ланце везати, то се збјежа у ове планине, да гинемо и крв прољевамо, да јуначки аманет чувамо, дивно име и свету слободу”. ИМЕ И СЛОБОДА: то је тајни, мистични наслов Микетићеве књиге. Без имена и слободе нема живота; нема ни хлеба, макар нам тврдили да ћемо хлеба имати само ако заборавимо своје име и пљунемо на слободу златну, која се стиче и чува часним крстом. Али, остати Србин је тешко: зато толико конвертитства у нашој историји, зато толико католичења (које се претвара у похрваћење), исламизације (која постаје турчење и арнаућење), комунизације (из које настаје макендончење и црногорчење, као и „другосрбијанство”). „Истурчи се плахи и лакоми”... А ко није плах и лаком, ко је спреман да носи крст Микетића и Бандовића, да лије крв као црногорски четници и да страда, носећи свој усуд са поносом, као баба Василија и мајка Анђа, тај ће остати. Зато је Срба све мање у земаљској, а све више у Небеској Србији, о којој нам Микетићева књига говори са детињом оданошћу и идеализмом. Микетић је, упркос свим знањима која је стекао, остао онај исти дечак који се греје уз леђа својих дедова и напада „вјештим звуцима дивнијех гусалах”.

Кад вам је тешко, сетите се утехе наше епске песме: „Не бојте се, добро бити неће”, и прелистајте Микетићеву трилогију; биће вам лакше да схватите Христа Који каже: „У свету ћете имати невољу, али не бојте се, Ја победих свет”.

Радисав МАШИЋ

О СРБИСТИЦИ, КЊИЖЕВНОСТИ И ТРАДИЦИЈИ

(Раде Р.Лаловић: *Размишљања у њредвечерје и још њонешњо*, ЦКИ Фоча и СПКД „Просвјета“Фоча, 2012)

Књига *Размишљања у њредвечерје и још њонешњо* која је друго, допуњено и измијењено издање књиге нешто краћег наслова, аутора Рада Р. Лаловића, разматра неколико језичко-методолошких, књижевних и тема које би се могле сврстати у насловљену синтагму „још понешто“. Тематски, књига је подијељена у четири одјељка: „О српском језику и србистици“, „О уџбеницима и неким дилемама у настави српског језика и књижевности,“О књигама“ и „О понечем из завичајног миљеа“.

Већину текстова, превасходно из прва два одјељка књиге, чине расправе, стучне студије и језичко-методичке и научне полемике које је аутор у посљедњих десетак година објавио у различитим часописима и публикацијама, или их је саопштио на научно-језичким и другим стручним скуповима. Доминантна тема, којом се аутор студиозно и аналитички бави је србистика и српски језик. С много разлога јер је проблем србистике актуелан већ двије стотине године, боље рећи од прве књиге Вука Стефановића Караџића. У истом контексту, позивајући се на бројне научне радове истакнутих језичких стручњака, аутор актуелизује питање стандардизације српског језика и језичких норматива, како са лингвистичког, тако и са методичког аспекта. У том контексту је и поука о развоју српског књижевног језика, коју аутор упућује, превасходно, ученицима, као и текст под насловом „Повеља о језику“ или зле намјере“ којим полемиче са заговарачима и „твояцима“ такозваног „босанског језика“ и „босанске граматике“. У истом поглављу је и аналитичко-истраживачки текст о секундарним

женским антропонимима на подручју источне и старе Херцеговине, чија је посебност у томе што жене на поменутиим подручјима антропониме добијају по три основа: по дјевојачком презимену, по мјесту из кога жена потиче или по мужевом имену. Ова тема није била предмет стручних разматрања и тек успутно је поменута, тако да овај текст отвара занимљиво језичко подручје будућим истраживачима, не само на подручју Херцеговине.

У другом одјељку књиге, који је „прије свега, намијењен наставницима српског језика и књижевности, али и стручно-педагошкој јавности која треба да брине о квалитету школских уџбеника, аутор разматра неколико врло актуелних тема и указује на проблеме који се јављају у пракси. Тај дио књиге има посебну тежину, јер сва запажања и све примједбе долазе од педагошког надзорника и носе искуствено, спознајно и стручно бреме одговорности. У том дијелу књиге аутор анализира статус српског језика и књижевности у школским уџбеницима, указује на неке материјалне грешке у школским граматикама, гдје им је најмање мјесто, а говори и о двије веома важне теме, боље рећи два проблема са којима се у свакодневној пракси суочавају наставници и професори српског језика и књижевности. Та питања су у књизи насловљена: „Творба презента у школским уџбеницима“ и „Присвојни придјев или присвојни генитив“. Без обзира да ли је ријеч о уџбеницима за основну или средњу школу објављеним у Београду, Сарајеву, Подгорици или Загребу, творба презента објашњена је на неколико начина. У свим тим уџбеницима различито се одређује презентска основа, а разлике су и лични наставци за творбу презента, што изазива конфузију и несигурност, како код ученика, тако и код наставника. То се најбоље уочава у текстовима које ученици попуњавају на пријемним испитима, као и у такмичарским задацима. Поштујући захтјев савремене методике наставе, која тражи једноставна и јасна тумачења и која избјегава било какве дилеме, ограничења и нејасноће, аутор наставницима и професорима савјетује најједноставнији, граматички прихватљив принцип: да се презентска основа узима из трећег лица множине презента и да се на њу додају тројаки лични наставци. Када аналитички разматра проблем различите примјене присвојног придјева или присвојног генитива, аутор скреће пажњу да је ријеч о једном од отворених питања нашег језика које се најочитије испољава у писању

имена у јавним документима, као што су личне карте, разна увјерења, потврде, школска и друга документа која садрже и име доритеља.

Предмет Лаловићевог интересовања је и својеврсна агресија на језик настала као посљедица „примјене људских права и слобода“ и „феминистичког покрета“ који би да свуда и „по сваку цијену измишља именице које ће означавати женског вршиоца радње, носиоца стања или припадника неке политичке или друштвене организације“. На егзактним примјерима аутор доказује да то није потребно, а у многим случајевима да није ни могуће, те да је настојање да се „језичка демократија“ проведе по сваку цијену, довело до граматичког и правописног шаренила у употреби женских именица у различитим језичким функционалним стиловима. Ово је тема којом би се млади истраживачи могли озбиљније позабавити.

У истом поглављу књиге издвајамо још неколико аналитичких текстова који ће наставницима и професорима у основним и средњим школама бити од драгоцене користи. То су текстови у којима аутор говори о поетици Меше Селимовића, методички приступа тумачењу романа „Хазарски речник“, те илустративним примјерима показује како ваља приступати истраживачким задацима у настави књижевности. Занимљива је и анализа народне пјесме „Диоба Јакшића“ у којој аутор трага за космичким, универзалним порукама борбе добра и зла, борбе благодати и гордости, Бога и Сатане, драме која се дешава у човјеку, те тумачи поезију Ђорђа Саладоја у контексту школског, наставног програма.

У трећем поглављу књиге аутор промишља и критички размишља о књигама: Божидара Пејовића: Цјелине и детаљи, Љубомира Зуковића: У духовном завичају, Радмила Маројевића : Горски вијенац, Милоша Ковачевића: Студије о језику и књижевности, Валентине Питулић: Семантика божура, Рајка Петрова Нога: Запиши то, Рајко , Обрена Говедарице: Пјесничке муке и заруке и Ружице Комар: Камено гнијездо. Сви прикази поменутих књига објављени су у часописима и стручним публикацијама у посљедњих десетак година.

Четврти одјељак ове књиге тематски није у потпуном дослуху са предходним, иако се у суштини од њега не удаљава. У том дијелу књиге аутор се враћа завичају и промишља о неким темама које би се, у најширем значењу тог појма, онако како га је тумачио Вук Карацић, могле сврстати у етнографију.

/То шире схватање појма етнолографије подразумијева традицију, књижевност и религију у исто вријеме/. Веома пластично, са обиљем драгоцјених детаља, као познавалац и активни „учесник“, аутор приповиједа о обичајима и народној традицији која прати прославу крсне славе и свадбене свечаности у његовом – калиновачком крају, говори о народној ношњи у селима свог завичаја, приповиједа о легенди која прати остатке старе куле у Калиновику и подсећа на једну скоро заборављену народну пјесму која се својевремено пјевала у том крају. Са становишта етнологије, традиције и језика, ти текстови су драгоцјен допринос очувању традиције, народних обичаја, као и језика. Ово је посебно вриједно због тога што нестанком многих предмета и народних обичаја, сиромаша и језик. Лаловић их овом књигом не да забораву

Мирослав РАДОВАНОВИЋ

ПОЕТИЗОВАНИ ОБЛИК РЕАЛИЗМА

(О роману Александра Тишме: *За црном девојком*,
Просвета, 1996)

Роман „За црном девјком” Александра Тишме је на линији доминантне европске и светске литерарне теме о усамљености и изгубљености савременог човека смештен у војвођанску равницу, тачније у град Сенту на Тиси. Чулне игре и накнадне фантазије су основе приче о главном јунаку и наратору које се касније претварају у трагање за фасцинантним бићем, црном девојком која постаје симбол среће, неостварена могућност живота:

„У шоку дана, а и доцније дуго времена, често ми је излазила пред очи слика црне девојке: како ужурбано и послушно одлази, пошто ми је преко укоснице сиписнуће међу јуским зубима добацила онај испивачки полег. Зашто је нисам заставио тамо на враћима? Зашто јој нисам рекао да је уживање које ми је пружила, које смо - знао сам - једно другом пружили, било јединствено, дубоко, и да сам јој на њему захвалан, и да желим да ја доживим поново још много и много пошта?”¹

Тишмина поетика романа „За црном девојком” само у формалном смислу има додирних тачака са „класичним реализмом”. Његов роман представља степен свести и разумевања који је читав људски живот подигао на један виши ниво. Стварносна компонента његовог приповедачког подвига много је уверљивија од стварности. Инсистирајући на познатим топонимима, на градићу Сенти као фактографском седишту

¹ Александар Тишма: *За црном девојком*, Просвета 1996. стр 31

своје приче Тишма је у поетици романа отишао корак даље и обликовао једну надреалност стварносног успевајући да наративном удахне поетизовани облик. Доктринарни реализам је поражен јер је осветљен из неочекиваног угла човекове интиме - надградње и снова, потраге за обухватним и многоструким казивањем у коме ће се различити детаљи преламати кроз свест главног јунака. Унутрашња прича, са свим што подразумева, постала је доминантна и одредила садржај и форму романескне творевине. Реални догађај, преломљени кроз призму унутрашњих доживљаја, постају виртуелна игра, обликовани процес субјективне свести. Главни протагонист бива опчињен неухватљивим, вредности и значења се добијају кроз токове накнадне обликовне игре:

„Наједном, док сам сѝјајо ѿамо на уџлу исѝод фењера, сва моја чула завашила су за црном девѝком, ѿако осеѝљиво као да сам се од ње јуче расѝао. Сећао сам се јасно њеноѝ осмеха, њеноѝ кроѝкоѝ али слободноѝ годира, сећао сам се целе оне ноћи која је, исѝо као ова, лежала ѝреда мном ѝросѝира све до далекоѝ јуѝира али с њом ѝоред мене.”²

Тишмин кратки роман „За црном девѝком” показује антрополошко усмерење аутора у жељи да свој тематски оквир обогати најразноврснијим садржајима који поред историјског концепта носе и одлике људске драме и превазилазе свет човекове свакодневне збиље. Тишмина поетика конституише се у расцепу између човековог историјског наслеђа и утемељења и човековог духовног света који односи превагу. Уметничко ставрање предочава у овом роману, иза привида реалне приче, домен рефлексije, лавиринте човековог психичког бића и посебно снова. Случајни, реални сусрет претвара се у психичку драму и свесну тежњу да се ерос претвори у аутономне облике једног света, да се властити снови додирну са реалним оквирима живота:

„Говорио бих о јединсѝвеносѝи ѿоѝа ѝренуѝка, о њеѝовој неѝоновљивосѝи, о ѿоѝе како ѝренуѝак може ѝонекад да вреди више од ѝодина ѝразноѝ, неѝлодноѝ времена, о ѿоѝе како је сусреѝ између жене и мушкарца све, како два сѝвора моѝу једно друѝоѝе даѝи највише иѝѝо је људски моѝуће, а никад се не зна која ће два сѝвора, и кад, ѿо једно друѝоѝ учиниѝи. Требало је дакле окушати се, зѝрабиѝи ѝренуѝак не ѝро-

² За црном девоѝком, Просвета 1996. стр 104

*иусишии ѿа; шребало је ирећи иреко уобичајених иреирада оѿа-носии и сиѿида и иружии руке за доживљајем који се иако великодушно, иако ненадокнадиво и иако неизвесно нуди!*³

Тишмин роман „За црном девојком” представља специфичну и посебну духовну стварност која превазилази туробност времена о коме говори јер јунак је преваходно заокупљен контемплацијом, сањарењем и епифанијом (онако како је дефинисао Џојс као „изненадно откроење суштине ствари”). Случајни сусрет и љубавно зближавање са девојком у Сенти твори значење које превазилази сва друга значења. Главни јунак приказао нам је послератну стварност, али акценат није на њој, већ на психолошкој уроњености главног јунака у властиту егзистенцију, заокупљености собом и искушењима случајне љубави. Свезнајући приповедач, слично француским егзистенцијалистичким писцима, намеће исповедни тон са различитим варијацијама желећи повремено да створи привид стварности, да оствари димензију другог имагинарног живота који у њему буди случајни сусрет. Унутарње визије главног јунака прерастају у истинску стварност, емоционално мишљење претвара се у откривање животних закона и смисла. Сањарија, као динамични духовни процес, ствара нов космос - свет уметничког дела, романа:

*„У очекивању, заправо, црне девојке, јер сам иомишљао на иоодневно сасишаваљање извешѿаја и на вече у Ројалу мислио увек на то да ће се можда, однекуд, ииак иојавиши црна девјка, са својим крујним, косим, мирним очима, са својом уравноијеженим нечујним ходом, да ће ми ирићи и сиавиши на мене своју меку иишому руку, да ће ме заирлиши и иовући још једном, и оиеи, и оиеи, у биљурно море оне своје науиоредиве ирисносии. Њој сам се надао и док сам итражио друе девојке; или сам се надао да ће се доживљај с њом и код друиш ионовиши?”*⁴

Роман Александра Тишме описује свет површних еротских задовољстава које се накнадном реконструкцијом и медитацијом главног јунака претварају у опсесивне суштине, у величину истинског живота. Доживљајна стања буде се мимо наше воље, у којим прошлост будимо изван свесне контроле. Трагајући за крајњим границама осећања и мисли заправо тра-

³ Исто, стр. 73

⁴ За црном девојком, Просвета 1996. стр 94

гамо за стабилним ослонцем, за упоришном тачком. Поуздане извесности у размишљањима и визијама главног јунака нема, а сцене и доживљаји се разбијају и до нас допиру преображени. Заробљени времеом и логиком његових закона осуђени смо на једностраност наших сазнања и пролазност властитих сусрета. У ретроспективном посезању формирају се апстрактне представе и успомене као једини садржај који живи у свести улешан и трансформисан. Митологија сећања постаје за главног јунака смисао, неуништива суштина лепоте и пуноће живота:

*„Да ће заувек остати сећање, на једну ноћ, на један врхунац, који међу њим ништа не доказује, сем можда сиромаштво дана и ноћи који су јој прешли и следили је”.*⁵

У Тишмином роману посебно место заузима плава девојка Каћа која је као и главни јунак остала „у низији, у мишоловци” и изгубила „веру”, постала „огрубела и нарушена жена” у тражењу личне среће. Главни јунак и плава девојка повезани су у стварности приземношћу свакидашњице, дубоким пријатељством, потребом за сном, бекством од ружног и дозама допадања:

*„Гледао сам је. Била је скоро нејодношљиво лепа, сва ружичаста, танка, а чврста, покрећљива, осветљена лампом више рамена као малим, тојлим сунцем. Помислио сам колико сам нејамећан што је прешлама којекаквим стираним разврајницима, за љубав безначајних, хладних девојака, местио да се ја са њом прлим у овом уском кревету чији ишмио мирис већ познајем и волим.”*⁶

Ипак њихови сусрети су реткост, врло често прекинути годинама самоће и личног пропадања.

Покушај главног јунака да открије дубљи идентитет црне девојке, њеног загонетног бића које заувек зрачи и подсећа у њему, доживљавамо као поразно искуство о крхкости нашег знања о личностима које нам значе, које волимо, о мањкавости и немогућности потпуне комуникације. У том парадоксу осветљен је и сам чин живљења. Хроника изгубљеног времена пренета је на фиктивни план, на симболичко посезање за суштинама и истинама нашег бића. Само је неуништив фонд драгих успомена, трагање је патетични гест да се осветли

⁵ Исто, стр. 149

⁶ Исто, стр. 65

луцидна свест главног јунака чији свет снова почиње насељавати просторе дела:

„Овај декор прошлости деловао је њусто, сувишно, као бакино двориште пре подне; само што овде у празнини није било ушешне чистиоше, јер је сред ње још увек ситајао један несмирен, нејревазишао, жељан учесник, што јест ја. Никад у живоју нисам тако јасно осетио значење промашености као у том врелом подневном минућу на главном тргу Сентије, док сам ситајао нејомично и зурео у простор својих некадашњих амбициозних кретања.”⁷

Тишмин романескни свет је заправо свет самоће, исконске људске усамљености која најмучније притиска његове јунаке. Самоћа није неприлагођеност стварном свету већ одсутност истинског људског контакта, а када се то догоди кроз еротски доживљај, главни јунак бива опседнут тренутцима задовољства и људске пуноће, али га истовремено све то опомиње на туробност која је доминантна и недостатак истинске среће:

„Саг више нисам био јорд на самоћу већ збој ње очајан, изјубљен, и једино за чим сам жудео било је да се ишчујам из штој очаја, да се уз некој привијем, пошврдим, да докажем да нисам сасвим ошуйео, мршав, да још моћу да дајем и да примам срећу, да се о том осведочим макар још само једном, последњи њућ, и макар са ојрубелом, нарушеном Каћом.”⁸

Уочљиво је да у роману „За црном девојком” постоји тренутак такозваног психичког сређивања, фантазије могућег досезања среће и спајања човековог духа са духом природе као у учењима дрвених индијских текстова. Субјект и објект, космички и психички принцип су се додирнули и на тренутак одређени човек, у одређеним околностима доживео је срећу и пребражај са свим елементима фантастике. човеково биће у екстази додирнуло се са најдубљим основама бића, отресло се земних оквира и постало бестежинска честица:

„Био сам сада ослобођен свих шереиша, лебдео сам слободно у реци, као неки исјран, лак предмет, невидљив, нечујан, неосетиан, неопшерећен свешом, мишљу, поштојећи само у том телесном додиру с водом, који ме је с њом изједначавао. шек кад сам осетио да ми недостаје ваздуха, изроних. Али чим

⁷ За црном девојком, стр. 93

⁸ Исто, стр. 105

сам уздахнуо, зароних ѿново. Затим сам се бацио на леђа, и ѿијући ваздух из небеској вимена, ѿустио сам се низ воду, склоњених очију, слей и ѿишке ѿштеље.”⁹

⁹ Исто, стр. 100

Светлана СТАНКОВИЋ

ПОЕТИКА ДУХОВНОГ МИРА

Створени, стварани и стварни свет магичног реализма
Ранка Крстајића

Ненаметљив и децентан, из контемплативног света свог атељеа - који је свуда где је и он, а живо стваралачки присутан, дописује и досликава свој (и наш) свет логоса слике и речи, сликар и писац Ранко Крстајић.

Тај свет магичног реализма тако неопходан свакој реалности, контрастира и акцентује и ову нашу (квази) реалност површних, виртуелних, симулираних и надасве нејасних релација, па се и питање готово само намеће: који од свих могућих светова је, заправо стваран, а који створен?

Професионална и образовна вокација филолога, овог аутора детерминише и као трагаоца за логосном душом: људи, ствари, појава и појмова, дајући му, обавезујућу, слободу уметника који је избегао институционалне шаблоне, али који суверено влада каноном сликарског заната, као неопходним фундаментом, у страхопоштовању утемељеном, уз свест да само јак темељ на крсту координата заната и канона струке, може да држи и лако носи и све надградње, спецификуме импровизације и индивидуалне потезе и визије аутора јаке особености.

Овладавши сликарским техникама и комбинујући их, аутор гради сопствени начин, свестан да и академски и ванакадемски пут крију замке: први, да шаблонским приступом одбаци одступања, што је погубно за уметника јер се најчешће у тим „рестловима“ крије посебност коју треба понеговати да би се избегла замка рутине и примарно рационалног односа према стварању, што је, ако се не нађе права мера, погубно за уметност. Други, уз већ поменуто подразумевајуће

овладавање каноном, своју сазнајну стазу гради и плаћа искуствено, том неопходном и драгоценом животном супстанцом.

Тематска разгранатост, разиграност, неспутана полихромја, указује на слободан дух, али слободан за добро, мудро, сакрално, природно, онтолошки изражено светлошћу која извире не само из предмета, већ тајанствена, свеприсутна, прожима целу слику.

Заправо та светлост вере у правду и добро, упркос свему, сасвим је разумљива када се схвати да је читава природа и свет овог аутора на дубинском крсту (и презиме је знак), на распећу: крст као координатни систем и природе саме: четири стране света, четири природна елемента, годишња доба...

Како без распећа нема ни васкрснућа, тако ни онај прави крст са распећем представљен у живом пламену црвеног колорита, нема деструкцију ватре већ радости и прочишћења, где се приказ претвара у људско срце, које и само, са својим коморама и преткоморама – чини крст!

Снажна порука: са крстом у срцу све је спасено, суптилно, симболички саопштена, неопходна је за разумевање читавог досадашњег опуса овог ствараоца.

Зато и нема много таме и црне боје у (и на) његовим сликама – она се слила у прозна дела, где аутор открива све валере, нијансе таме, која заправо сама по себи и не постоји: она је само трагично одсуство светла и добра.

И као што народу севера, снега и леда су могуће и уочљиве, кажу, на стотине нијанси беле боје, тако и наш аутор региструје све нијансе одсуства светла и дубине таме, бавећи се људском душом у својој литератури. Далеко од тога да је сликарско око ту по страни, напротив.

Синергија сликара и писца је увек ту, само је ствар градијента шта и ко коме даје преимућство, али је само дело, увек додатно садржински обогаћено.

Само јаки корени тих енергија који продиру кроз слојеве времена и наслаге свих реалности, могу донети валере и нијансе који значењски и садржајно чине раскошнијом палету свијену у овом православном гнезду, а дела тако створена могу лако да комуницирају и са посматрачем из другог духовног миљеа, поднебља и традиције.

Ти корени, чест мотив овог сликара, видљиви и једва видљиви, својим жилама и жицама дамарају целом сликом, а то било –откуцај, осећа се чак и у насликаном камену, који

због увек живог логоса који је природа (Бог) њиме изрекла, стоји као пергамент и на слици овог аутора.

Понекад је четкица овог нашег савременика као археолошки алат који "тражи" слику бришући слојеве ефемерних наслага, слику, дубоко урезану у бит аутора.

Достојевски је рекао да је јако важно, а и довољно, запамтити макар и једну лепу, пријатну слику догађаја из детињства.

Судећи по честом мотиву камена и планинских венаца, дубоки су отисци слика урезаних у душу сећања Ранка Крстајића, где је видикове линије на хоризонту, тај кардиограм топлог камена црногорског, дубоко преклопио са ритмом и свога срца, чувајући ону искру Његошеву, без страха од удараца, (како лепоте, тако и судбине), готово радујући се том тако једино могућем, сусрету који враћа вери и снажи дух до његошевског вапаја : „Нека буде што бити не може“ , јаче и од шекспировског: „ Бити ил' не бити- питање је сад“, о чему је у својој студији писао и др Јован Стриковић.

Зато и у слици „Окамењена Љубав“, у сакралном каменом луку, „живи“ ољубављен камен... Због оне искре и удара судбине.

Да човек види онолико колико зна, Гетеова је мисао потврђена и мудрошћу срца где се најбоље сорзецшава, види и разуме.

Зато је код аутора и могуће да, (д)осликавајући душе у тексту, (д)описујући слике на пергаменту каменог мора, на слици „Талас“, (насликана ониричким плаветнилом), наднета над таласом – затрпери шљива!

Природно, у сфери очекивања трепере други плодови: нар, наранџа, лимун, маслина...

У мору плаве боје – шљива, (дамаскина, на грчком јез.) заталасана ветром, опија медитеранском лепотом заталасаних шљивика...

Све је могуће у том молитвеном (иконо)писању: врхом киста до Христа, три прста на четкици у непрестаној молитви да се све што је на слици и око ње- спасе.

Снолико сликарство у магичном мета- реализму је стварно, а предуслов је искреност и чисто срце у коме се све стварности огледају; чисто срце и душа, те „горске очи“ у којима се сорзецшава и сликање, писање и дисање - као једно.

Тада је лако ишчитавати и „вечно живу Књигу живих и мртвих, укоричену Земљом и Небом“, песнички речено...

И дописивати је сопственим ауторским рукописом. И талентом, тим божијим даром за стварање али и разумевање створеног.

А који је свет стваран, оквирна скица могућег одговора је у садејству, синергији и интеракцији између душе аутора, душе дела и душе оног ко гледа (чита)...

Тај троток Душа, то тројство, чини да увир буде истовремено и зденац који окрепљује и враћа Наду, у дарове и ударја Светлости, чије плодове чине видљивим овакви ретки, а тиме и драгоценији, ствараоци.

Београд, 23. април, 2012.

Вишња КОСОВИЋ

ПЈЕСНИЧКО СКАЗИЈЕ

(Милица Краљ: *Лејли Јован*, Унирекс, Подгорица,
 Јонекс, Београд, 2011)

Добра пјесма је увијек драматика у језику, али и драматика у животу и људским стремљењима. Она (добра пјесма), и показује и опомиње; и храбри и надањује; и преиспитује.

Милица Краљ и овим пјесничким рукописом, сабраним у књизи *Лејли Јован*, показује своје неизмјерно вјеровање у поезију и снагу поетског сабирања, и дјелатност поетске катарсе. Богато памћење и предање, оно што нам даје културну самобитност и достојанство, али и недоумице минулих времена, Милица подвргава суду пјесме. Зато је њена пјесма снажно прибирање у језику, и стварног и могућег, кроз вјешту поетску нарацију и упечатљиве поетске слике. Ауторка се „осмјелила“, да кроз поетску рефлексију, одслика „велике Јоване“, као и друге ликове из нашег памћења и предања у перспективи и визији овог новог доба. Од Јована Претече и Крститеља, до Јована Дучића, визионара и пјесника. Милица метафором живописне галерију ликова нашег културног памћења, стварајући тако своје пјесничке ликове, које амбијентално и карактеролошки преиспитује. Тако лирска сликовитост постаје апологија памћења.

Кроз поетску нарацију заискри егзистенцијална пуноћа пјесничког тренутка, која се претаче у универзалну емпирију, и овог времена, и времена која ће тек доћи. Пјесма постаје сапутник живота, али и ослонац и охрабрење трагањима за новим могућностима. Њена пјесма је и констатујућа, са јаким поетским сликама и упечатљивим поетским профилима.

Са белим штапом ништи и кљасти
 Уместо напред корак натрашке
 С хулом на Сина – похвалом власти
 У торби иметак спопале вашке...

2.

Пјеснички језик Милице Краљ је динамичан и пулсирајући, са пјевајућом интонацијом и јаким семантичким набојем. Њен пјеснички деминутив појачава „обојеност“ пјесничке слике и преплетеност синтактичког низа.

Ох, оно, јао, малешно
 Ручицом осмехе хватало
 Привито на груди мраморне
 Анђели венчић пронеше...

Метрика и ритам њених пјесама јако су разуђени; од сонетне уређености, до дјелимичне риме. То пјесничком исказу даје додатну разиграност и музикалну ефектност, што појачава сублимацију стиха. Сублимиран пјеснички израз доводи до суптилне пјесничке рефлексije, која сабира и преиспитује памћење, али даје и визију нових тражења пјесничког идентитета.

Метрика и ритам њених пјесама јако су разуђени: од сонетне уређености, до дјелимичне риме. То пјесничком исказу даје додатну разиграност и музикалну ефектност, што појачава сублимацију стиха. Сублимиран пјеснички израз доводи до суптилне пјесничке рефлексije, која сабира и преиспитује памћење, али даје и визију нових тражења пјесничког идентитета.

Пјесникиња, прије свега, утемељеном семантичком методом истражује многоструке могућности српског пјесничког језика, а онда га и сама снажно и смјело дограђује. Њен пјеснички језик је потресно евокативан, али и луцидно референцијалан. Тек на равни преплитања евокативне и референцијалне структуре значења језика, могуће је остварити суштинску пјесничку исказну слободу. Милица свој пјеснички исказ дарује слободом, слиједећи закономјерну мелодику и ритмику, гласје и сагласје, звучје и сазвучје разуђеног српског пјесничког језика. И не само да зналачки слиједи закономјерно сагласје српског пјесничког језика; пјесникиња то сагласје и сама дограђује. Зато је њена пјесма вишеслојна; од визуелног и акустичног до сазнајно-констатујућег и нормативно-вредносног слоја. У њеној пјесми има сазнајног констатовања онога што смо скоро заборавили, али и вредносне опомене од чега не смијемо одустати.

Док поетски трага за утемељеним вриједностима наше културне баштине, Миличино пјесништво и само постаје доказана нова вриједност те баштине.

Миленко ЕРАКОВИЋ

СПОМЕН МОЗАИК МРТВИМ ПРЕДЕЛИМА

(Слободан Елезовић: *Мртви долови - ходољубља и људовања*, Прометеј, Нови Сад, 2112. године)

Плодан и разнородан српски писац, Слободан Елезовић, недавно је, у издању новосадског „Прометеја“, пружио читаоцима нову књигу приповедне прозе под горким и асоцијативним насловом „Мртви долови“. Од самог наслова овог рукописа, чак од илустрације на корицама, Елезовић читаоца уводи у слике света који нестаје под бременим процеса и догађаја који су одредили судбине људи на просторима некадашње државе СФРЈ. Елезовић је за наслов књиге „Мртви долови“, са асоцијативним поднасловом „Ходољубља и људовања“ изабрао топоним са тим именом који се налази у Бањанима у Црној Гори, а тај топоним је, попут Маркесовог Маконда, само реалистични оквир, рам за стварање спомен мозаика о умирућим пределима у којима нестају људи, живот, Цивилизација. Елезовић то умирање најбоље илуструје бележењем речи, фраза, пословица и узречица које су некада биле карактерна обележја „виолентних Динараца-житеља Бањана. Тај језик умире са људима којих више нема, који су из суровог херцеговачког краса одлазили у бели свет и нису се више враћали, осим, понеки од њих, да умру, и да тако, уморни од живота, нађу одмориште у тврдом камењару крај својих предака. Елезовић нам, дакле, од самог почетка везе тужну причу о људима који су последњи чувари живота у пределима који дефинитивно умиру и остају пусти. Те приче испричане су из визуре наоко неутралних посматрача-путника који су из Врбаса, из војвођанске равнице, чести посетиоци старог завичаја. За читаоце који нису упућени у збивања на релацији Бањани-Врбас, током друге половине 20. века, кратка напомена: од 1945. године, када је у бившој држави СФРЈ промовисана аграрна

реформа и кад је извршен пресељај становништва у Војводину, из Бањана је отишао велики број породица у Бачку, а посебно у Врбас. Многи су се асимилирали, прихватили живот и обичаје новог завичаја, али је остао велики број и оних који су остали „распопућени“ између старог и новог животног простора. Верни новом дому, са тешком тугом у срцу за старим и напуштеним огњиштем, ови људи су покушавали целог живота да споје неспојиво, да живе на оба места, да чувају оба огњишта, да буду и „тамо и овамо“. Путовали су лети у стари завичај, одржавали рођачке везе и обнављали старе куће, које су, без живота у њима, полако умирале и зарастале у коров. Посустајали су ти несрећни људи, старили и одустајали, а њихове родне куће у Бањанима, остајале су без прозора, врата, крова.... из огњишта на коме је некад пуцкетала ватра и грејала живот многољудних породица израстале су зове, дивље трешње и зановет.

Тачно онако како је то Елезовић илустровао тужном сликом корице својих „Мртвих долова“. Ова фотографија на насловници Елезовићеве књиге може се схватити као објашњење, као кључ свих пищевих порука: тамо где је умрла кућа, где се само слуте трагови живота, где се уочава да је ту некада бујао живот, да су се рађала деца, да се оплемењивала сурова природа, тамо више нема смисла, ни живота, ни среће. Ову болну истину Елезовић нам најбоље илуструје кроз судбину свог јунака, Луке Ђуричина, који одлази из свог опустелог села у старчки дом у Рисан и заувек оствља родни крај у коме више нема живота: „Замандаљени напуштени домови и забрављене празне појате, пусти торови и псеће кућице остаће у тим брдима док их зуб времена до краја не покрцка...

Остављене ливаде и долине освојиће непокошена трава... Уске, кривудава шумске стазе зарашће непроходним игличастим растињем. Гмизавци и звери ће се одомаћити.“ А о томе, да је на тим просторима одвајкада живеоједан гостољубив свет, сведочиће само ретко посећивана гробља. Из таквог умирућег простора одлази Елезовићев јунак Лука Ђуричин, „човек међу људима“. Одлази заувек у старчки дом у Рисан, одлази тамо одакле ће га упокојеног, можда, неко вратити у оно заборављено гробље, које је зрасло у честар. Али ни на тај свој последњи пут, на то своје исходиште из живота, Лука не одлази као никогвић, као потрошен човек који се отима са животом како би нешто приграбио и искористио. Не - Елезо-

вићев јунак и на тај пут у ништавило иде као човек: уредно избријан и дотеран, усправан и достојанствен и, као сваки прави домаћин, носи својим новим пријтељима у старачком дому скромне поклоне: теглу меда и флашу ракије, спаковане у пластичну кесу, коју брижно чува, као реликвију, док му из очију измичу, заувек, драги и сурови предели којима је посветио цео свој честити живот.

Овај портрет Елезовићевог јунака Луке, један је у низу портрета - судбина којима обилују „Мртви долови“. И сад, кад се пажљив читалац објективно замисли над порукама овог више него упечатљивог штива, кад стави себи у задатак да неким објективним „аршином“ измери квалитет и уметнички домет Елезовићеве нове књиге, кад ову књигу стави у раван пишчевих претходних рукописа, како би извео целовит закључак да ли је ова књига „боља“ или „слабија“ од страница и дела на која нас је Елезовић навикао својим плодним опусом, тада се, без икакве дилеме, намеће следећи заокључак: Слободан Елезовић је „Мртвим доловима“ заокружио једну непрекидну нит свог стваралаштва, коју је тако успешно и горко, и духовито, плео кроз своје драме, романе, приповетке и анегдоте и своје приповедање довео до болне таче. Иза те тачке, у његовим Бањанима више нема живота, отишли су последњи људи, а они који још живе и памте живот у љутом кршу херцеговачком, само су траг живота, само сећање да је ту некада живот бујао и тешка опомена да је то што је још живот, што су последњи људи који у тим пределима трају, заправо антипод свему ономе лепом и узвишеном на чему су се уздизали племенити и достојанствени горштаци. У Мртвим доловима живота више нема, поручује нам Елезовић својом новом књигом која је, можда, последњи крик пред нарастајућим глобализмом и пред претварањем људи у робу за једнократну употребу. Поставља се, на крају, питање: има ли у овом времену општег отуђења икаквог смисла оваква литература и коме су потребне слике Елезовићевог свет? Разуме се да има смисла, јер Елезовић вештом руком плодног писца оставља будућим читаоцима драгоцен мозаик о злом времену које је потирало људске вредности и уништавало живот тамо где је тај живот бујао у свим својим незамисливим противуречностима. Зато ће будући читаоци бити захвални писцу хроничару који им је оставио драгоцен траг о времену о коме они, иначе, не би знали ништа. Јер у Бањанима, у којима су некада живеле хиљаде људи,

ускоро неће бити ни људског живота, а врло брзо ни трагова да су ту некада људи живели. Куће ће зарастати у коров и шикару, гробља ће се потпуно затравити, уске стазе мбиће зарушене шумом и камењаром, а случајни пролазници доживљаваће овај предео као мртву пустињу у којој никада није било ни људи, ни живота. А колико је било, најбоље сведоче цркве и црквине из раног средњег века, остаци римских друмова и насеља из римског доба и грађевине које су настајале током последњих неколико столећа.

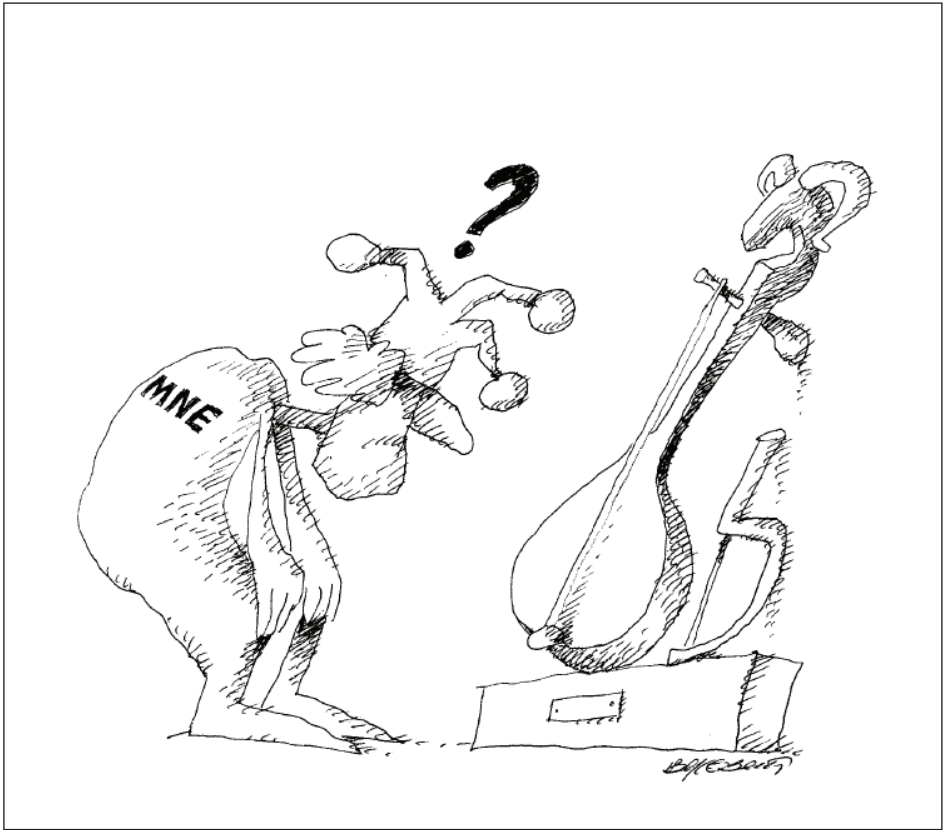
Зато ће Елезовићева књига служити као сведочанство, болно, горко, али драгоцено сведочанство о овом пределу и људима који су нестали. И како време буде пролазило, њене драгоцене, у овом тренутку можда и не приметне и помало фактографске поруке, попут старог вина, добијаће и на значају и на квалитету.

СВЈЕДОЧЕЊА

СВЈЕДОЧЕЊА

Томо ПАПИЋ:
Истинe и неистинe о Херцеговцима

Миро МИКЕТИЋ:
Ловћен са кайелом и Њејошем

Томо ПАПИЋ

ИСТИНЕ И НЕИСТИНЕ О ХЕРЦЕГОВЦИМА

Након још једног рата и још двије сеобе (ратне и поратне), у Херцеговини је остало само 66.000 Срба. Католика на том простору има знатно више: преко 200.000.¹ Они (католици) стотинак година себе сматрају етничким Хрватима, иако знају да десетине њихових братстава имају презимењаке у источној (православној) Херцеговини, иако су свјесни да нам је заједнички добар дио народног стваралаштва и виде на стећцима, у цијелој Херцеговини, брзописну ћирилицу, коју је босански фрањевац Матија Дивковић (1563 – 1631) звао **сербским словима** а кроатизовани Чех Ћиро Трухелка преименовао у **босанчицу**.²

О похрваћивању западних Херцеговаца др Јевто Дедијер 1909. године свједочи овако: „Католици (овдје говоримо о народу, о сељацима) све до најновијег времена нијесу имали ни националне свијести, ни националних тежњи. Припадност католичкој вјери и једна велика љубав према свему ономе што је католичко била су њихова главна осјећања. Због тога није неразумљиво што су они у најновије вријеме прихватили хрватско име, и постали готово безусловни слѣдбеници аустријске државне идеје“.³ Десет година раније др Антун Радић објавио је опширан извјештај о свом једномјесечном путовању по Босни и Херцеговини. Од свега што је саопштено у Радићевом *Извјешћу* најзанимљивија је слѣдећа информација: „(...) на доста мјеста довољно и нехотице увјерио сам се да је име хрватско по Босни и Херцеговини сеоском свијету посве непо-

¹ *Hrvati najmlađa populacija u Hercegovini*, Hrvatska riječ, 29. оžјјак 2012.

² *Bosančica*, hr.wikipedia.org

³ Ј. Дедијер: *Херцеговина*, Београд, 1909, 184.

знато, (...)“.⁴ Дакле, некоме је била довољна само деценија да католике у Херцеговини наведе да приме ново национално име. Могли су то остварити, разумије се, само фрањевци, као тада једини високообразовани људи међу херцеговачким католицима. Неколицина њих, заједно с несвршеним правником и трећеразредним писцем Иваном Милићевићем, покрећу 1898. године, у Мостару, лист *Освић*, у којем су заступљене политичке идеје праваша Јосипа Франка. То србомрзачко гласило излази до 1907. године. Недуго потом постаје јасно уз чију су помоћ братри – праваша однародили и мржњом према Србима испунили своју паству у Херцеговини. Наиме, одмах након аустроугарске анексије Босне и Херцеговине и избијања анексионе кризе (1908), окупациона власт наоружава **новохрвате** и велики број тамошњих муслимана да би испомогли аустроугарску војску уколико Срби дигну устанак. Од тада до данас херцеговачки католици су, као што је познато, три пута покушавали затријети Србе у Херцеговини. Херцеговина је у Другом свјетском рату дала преко 15.000 припадника усташког покрета⁵, који су, са личким усташама, предњачили у злочинима на простору Независне Државе Хрватске (НДХ). Међу двадесет тројицом најзлогласнијих Павелићевих усташа четрнаест их је што из Херцеговине што из Лике⁶, а број Срба убијених у НДХ 750. 000, по њемачким извјештајима.⁷ О овоме геноциду у западним земљама се мало зна, јер је, како рече др Рагислав Петровић, почињен с благословом Ватикана.⁸ Знало би се још мање да велики италијански писац Малапарте, аутор романа *Кајуић* (Поражен), није преживио потоњи свјетски рат, у којем је био ратни дописник. Крајем љета 1941. године Анте Павелић му је, каже, у својој радној соби, смијешећи се показао поклон вјерних усташа: котарицу од врбовог прућа с двадесет килограма људских очију.⁹

О Херцеговцима је доста говорено и писано, најчешће нетачно. Анализа неистина и полуистина о херцеговачким

⁴ *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, sv. IV, JAZU, Zagreb, 1899, 308.

⁵ Dr fra Andrija Nikić: *Franjevačka provincija Uznesenja Marijina – Mostar*, www.carnet.hr

⁶ *Ustaški časnici*, hr.wikipedia.org

⁷ Herman Nojbaheer: *Specijalni zadatak – Balkan*, Beograd, 2005, 203.

⁸ Рагислав Петровић: *Генициг са блајословом Вајшкана: изјаве Срба избељлица*, Београд, 1992.

⁹ Курцио Малапарте: *Kaputt*, Београд, 2004, 388 – 402.

православцима и католицима, односно Ркачима и Шкуторима, како једни друге вијековима ословљавамо, испунила би више стотина страница. Стога ћу овдје размотрити само измишљотине, неосноване тврдње и розенталовски изведене закључке који се не могу отрпјети. А ни таквих није мало, од др Антуна Радића до др Новака Злурадића.

Др Антун Радић, у поменутом *Извјешћу* из 1899. године, на примјеру двојице сељака приказује православне Херцеговце као пучанство без националне свијести: „Кад сам оно по други пут ишао на врело Буне, нађем у грмљу два сељака из Невесиња. Правили су метле од шибља. Сједнем к њи -ма на траву и понудим им, да запалимо. Ови не знаду ни да су 'Срби', ни 'православни'; знаду да нијесу Турци, (...). Знаду да имаду попа, а кад су ми рекли да има браду, онда сам тек био на чисту. Људи су – за чудо – питоми. Како су ме блажено гледали, кад сам их којешта питао и пушио с њима! Старијега сам завао: 'газдо!' А он ће ми мило-тужним гласом: 'А, нијесам ја газда, ја сам сиромах Обрен Ковачевић из Невесиња'.“¹⁰ Свако ко штогод зна о Херцеговцима читајући ове ретке рећи ће: „Ваљда је бар презимењак устаничког војводе Стојана Ковачевића био национално свјестан“.

Знатно прије настанка Радићевог *Извјешћа*, група мостарских муслимана успротивила се покушају преименовања муслиманских Срба у Хрвате. У напису објављеном у задарском *Српском листу*, 19. фебруара 1887, они, између осталог, истичу како се за хрватско име до окупације (1878) „овђе никад чуло није“ и настављају: „(...) дочим смо за српско име одувјек знали и Херцеговце сељаке овако поздрављали: 'Добро дош'о Србу! Како си Србу?' (...)“. Овај навод је извјесно познат др Новаку Злурадићу (Бањани, 1934), бившем никшићком професору, који се представља као свјетски признат научник, иако га ни у Србији, а камоли другдје, одавно нико не помиње, јер позитивисти су готово изумрли. Међутим, он је недавно, у *Историјским паралелама*, „узгред“ рекао да Босанци и Херцеговци „отприлике до половине 19. вијека никад нијесу чули за српско и хрватско име“. Никшићки „бесмртник“ је, иначе, пасионирани причалац полуистина, створ што својим полужнањима кљука редовне гледаоце *Историјских*

¹⁰ Радић: исто, 309.

паралела Хрвоја Црвенчића и *Живе истине* Данка Непоменића.

По недоследности, умишљености, подругивању дијелу „сопственог“ народа, изношењу полуистина и полузнања др Злурадићу је слична само једна особа на брдовитом Балкану: др Давор Периновић, оснивач и први предсједник Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) БиХ, син Србина и Хрватице. Пошто је смијењен са мјеста предсједника ХДЗ-а, др Периновић прелази у Хрватску странку права Анте Ђапића, србомрца што не таји црногорско поријекло¹¹, а онда бјежи у Хајделберг, гдје, од јануара 1993. до маја 1996. године, ради на Ортопедској клиници. У међувремену, 24. децембра 1993, лијечник–праваш пожалио се новинару НИН-а: „Међу Хрватима за мене мјеста нема, по неким правилима која прописаше католичени православци, познати данас као љуте усташе, западни Херцеговци“. Представивши себе као „изврсног познаваоца историје наших простора“, др Периновић је, у разговору за сарајевске *Дане*, 11. фебруара 2000, наведену изјаву допунио овим ријечима: „Знате ли ви како је први пут Фрањо Туђман опјеван? На гуслама, и то онима које они активно купују, набављају (...) из Требиња, из билећког краја и тако. А ви знате чији су национални инструмент гусле. Уствари, одговорит ћу вам једним питањем: нађите неког од наших археолога, нека ми нађе на оном подручју (о.п. западној Херцеговини) једну католичку цркву која је старија од 150 година“.

Као Херцеговац по рођењу примјећујем да је изјава др Периновића о католичким Херцеговцима микстум истине, полуистине и неистине. Да су херцеговачки новохрвати српског поријекла, знају не само „изврсни познаваоци историје наших простора“ него и сви што су имали у руци књигу *Средњовековна српска држава*, објављену у Загребу давне 1959. године а коришћену три деценије, у хрватским и српским школама. На страни 10. те хрестоматије стоји реченица ученог византијског цара Константина ВИИ Порфирогенета (913. – 959.) из дјела *О управљању царством*: „Пошто су тада садашња Србија, Паганија и такозвана земља Захумљана и Тервунја и земља Конављана, биле под влашћу ромејског цара а постале су опустошене због Авара (...) цар насели Србе у те земље“. Слиједи појашњење др Симе Ћирковића: „Паганија је приморска област

¹¹ *Crnogorski glasnik*, Zagreb, god. X, br. 55, januar – februar 2009, 3.

око ушћа Неретве, Захумље је данашња западна Херцеговина, Тервунија или Травунија област око данашњег Требиња, док је земља Конављана садашње Конавле“.

Што се тиче епског пјевања о Туђману, истина је да је опјеван уз гусле, али не уз неке узете у требињском или билећком крају јер тамо нема руке која би на гуслама изгравирала оно што новохрвати воле: ликове усташа и њихове симболе. Уосталом, најбогатији избор гусала није у источној Херцеговини већ у љубушком крају, тачније у Црном и Артуковићевом Клобуку, гдје има и дјецe гуслара (Јосип Барбарић, рецимо).¹²

Др Периновић је сигуран да су гусле само српски национални инструмент, што се не може потврдити. Гусле јесу један од знакова препознавања Срба и бивших Срба на простору нашега четвороименог језика, али не и изван тог простора. Традицију пјевања уз гусле његују и католички Албанци.¹³

Не знам зашто негдашњи предсједник ХДЗ-а помиње само гусларство католика у Херцеговини. Можда зато што је једном приликом извикан у Читлуку као др Злуредић у Билећи.¹⁴ Гусларска традиција постоји и код католика у околини Раме, Томиславграда (Дувна), Ливна, у цијелој Далматинској загори и залеђу Задра (бенковачким и обровачким селима). У Сињу „липо пива уз гусле, *јо влашки*,” као и Матавуљев фра Брне, фратар Стипица Гргат, а у Конгори код Дувна кућаница Ружа Јолић. Судаћи по броју гуслара, традиција о којој је ријеч ишчезава у католичким селима Лике; на Кордуну је готово сасвим ишчезла.¹⁵

За разлику од Марка Вега, бившег професора никшићке гимназије и несудјеног фратра, који тврди да је западна Херцеговина увијек била католичка, др Периновић нас обавјештава да су западни Херцеговци покатоличени мало прије половине 19. вијека. Обје тврдње су далеко од истине. Вега пренебрегава папину изјаву из 1303. године, поменуту на страни 330. његове књиге *Из хисторије средњовјековне Босне и Херцеговине* (Сарајево, 1980). У тој изјави се наводи да су од

¹² *Tri hrvatska graditelja gusala iz Hercegovine*, www.scribd.com

¹³ Податке о гусларској традицији код Малисора дао ми је пријатељ др Марко Цамај, универзитетски професор и бивши амбасадор СЦГ у Албанији.

¹⁴ *Sve moje zablude*, Dani, Sarajevo, br. 141, 11. februar 2000.

¹⁵ *Hrvatski guslari*, hrvatskiguslari.blogspot.com

Угарске до приморја (о.п. од Саве до Јадрана) јеретици. А кога папа зове јеретичима – сувишно је питање за пажљиве читаоце Вегових изабраних научних радова. На страни 323. исте књиге знанственик из Чапљине признаје да католички извори са Запада називају јеретичима не само припаднике цркве босанске него и православце. Расправе Марка Вега сличне су историографским списима фра Доминика Мандића, што ћу овдје и доказати. Један други редовник – Грга Шкарић, мисник са Широког Бријега код Мостара, 1869. године записује: „Народ ерцеговачки вас [сав] то је народ српски без да икаква другога у истоме умишана има.“ Он истиче потребу да се Херцеговцима објасни како су сви њихови преци били православне вјере до 14. вијека и „да су тада дошли францисканци (о.п. фрањевци) који су народ раставили на два дила“. Због ових и сличних исказа, фра Шкарић се морао преселити у Београд.¹⁶

Фрањевачки мисионари су дошли у Хумску земљу након оснивања Босанске викарије/викаријата, то јест после 1340. године.¹⁷ Управо тада је почело католичење становништва данашње Херцеговине, а не знатно касније, како тврде неки српски научници, ваљда да би из херцеговачке повјеснице избрисали Буњевце јер су Анте Старчевић и Анте Павелић били похрваћени лички Буњевци. Херцеговина је, неоспорно, матично подручје Буњеваца: далматинских, личких и бачких.¹⁸ Ове последње угарске власти називале су католичким Рацима (Србима), док су Хрвате означавале етнонимом Хорват.¹⁹ Зато је, веле водећи хрватски ономастичари – Малетић и Шимуновић, презиме Хорват најчешће у Хрвата. То презиме помиње се још 1533. године, скоро девет деценија прије масовног досељења Буњеваца у Бачку.²⁰

Колико су успјеха имали фрањевци у превођењу православних Хумљана у католичку вјеру током друге половине 14. вијека – не може се тачно рећи. Зна се да је међу хумским

¹⁶ Гргур Јакшић: *Из новије српске историје*, Београд, 1953, 65 – 66.

¹⁷ Марко Вега: н. д., 325.

¹⁸ *Bunjevci*, hr.wikipedia.org

¹⁹ Алекса Ивић: *Историја Срба у Угарској (1459 – 1690)*, Загреб, 1914, 270 – 275. Исти: *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања јоштинско-јоморинске границе (1703)*, Нови Сад, 1929, 180.

²⁰ Franjo Maletić, Petar Šimunović: *Hrvatski prezimenik*, knj. 1 – 3, Zagreb, 2008. *Bunjevci*, hr.wikipedia.org.

(херцеговачким) Србима који су се, половином истог вијека, доселили у Далмацију било и нешто католика – Буњеваца.²¹

Босански бан Стефан ИИ Котроманић, католик од 1340. године²², подигао је (око 1350) фрањевачки самостан на периферији Хума – крај града Новог на Неретви. У унутрашњости Хума у 14. вијеку није било католичких манастира.²³ Најстарија манастирска црква у западном Хуму за коју се поуздано може рећи да је католичка саграђена је у првој половини 15. стољећа у Љубушком. Податак о томе самостану пронашла је, у Дубровачком архиву, српска историчарка др Десанка Ковачевић – Којић.²⁴

Далеке 1563. године на подручју између ријеке Буне и Дувна постојале су само двије хришћанске богомоље: православни манастир Житомислић и католичка црква у Рошком Пољу. Све остале цркве и манастире срушили су Турци. Обновљен љета Господњег 1563, манастир Житомислић је претрајао турски земан, вријеме аустроугарске владавине Босном и Херцеговином, оба свјетска рата, али не и наше доба: разорили су га, јуна 1992, сљедбеници Павелићевих усташа, оних који су (1941) поубијали и у Видоњску јаму бацили житомислићке монахе.²⁵ Римокатоличка црква у Рошком Пољу код Дувна сравњена је са земљом још у 17. вијеку.²⁶

У једном писму Православне црквене општине Мостар руској влади, послатом крајем 1860. године, стоји: „У наша четири кадилука који се налазе у (...) Херцеговини, а то су коњички, мостарски, љубушки и дувањски, (...), нигдје ни једне цркве нема, осим ове наше мале мостарске, која је (...) допола у земљи“.²⁷ (Насеље Житомислић с манастиром припадало је тада благајском кадилуку.) Стара православна црква у Мостару изграђена је 1834. године.

²¹ Буњевацци, sr.wikipedia.org. (Видјети карту приложену уз текст.)

²² Епископ Никодим Милаш: *Православна Далмација*, Београд, 1989, 173 – 175.

²³ *Kratka povijest Hercegovacke franjevačke provincije*, www.franjevci.info

²⁴ Десанка Ковачевић – Којић, Годишњак Друштва историчара БиХ, 1976, 31, бил. 13 и 33, бил. 27.

²⁵ *Манастир Житомислић*, eparhija-zahumskohercegovaacka.com

²⁶ *Franjevački samostan Široki Brijeg*, www.franjevci-siroki-brijeg.info

²⁷ Dr Halid Sadiković: *Pravoslavna crkva I škola u Ljubuškom*, www.ljubusaci.com

Поновна изградња више цркава у Босни и Херцеговини почиње за вријеме владавине младог и скрупулотног султана Абдул Мецида (1839 –1861), а наставља се у вријеме управе брата му Абдул Азиза. Од завршетка Бечког рата (1699) до 1848. године, када фрањевци оснивају самостан на Широком Бријегу, херцеговачки католици били су без иједног храма.²⁸

У првome попису самостана Босанске викарије, сачињеном око год. 1380. и сачуваном у дјелу фра Бартоломеја из Пизе о животу св. Фрања, не помињу се самостани у унутрашњости западног Хума, јер тада, као што рекох, нијесу ни постојали. Према расположивим археолошким и историјским подацима, најстарије католичке цркве на том простору саграђене су у наредном стољећу. Једна од њих је црква св. Марије у Раштанима код Мостара, мјесту у којем су се, послије одласка Буњеваца, населили православни Срби и били већина до 1992. године.²⁹

Подаци о старости сакралних грађевина у Хуму и те како су познати професору Марку Вего, али он настоји доказати да је католичких цркава у данашњој западној Херцеговини било у 12, па чак и у раном средњем вијеку. Припадност цркава Вего обично одређује према обради два-три камена, нађена на црквишту, или позивајући се на врло проблематичне и непоуздане изворе, какви су већим дијелом *Љешојис иџа Дукљанина* и *Краљевство Словена* Мавра Орбина.

Је ли нека црква била католичка или православна не може се одредити према обради пар каменова у њеној рушевини. На манастирској цркви Христа Пантократора у Дечанима примјетно је прожимање елемената западног (романског и готског) и источног – византијског стила са већ постојећим традицијама српске умјетности.³⁰ Да је та црква саграђена у Херцеговини и разорена за вријеме Бечког рата, Вего би, видјевши елементе романике и готике на црквици, рекао да је „припадала кршћанима западног обреда“.

Мавро Орбин, који у реченом дјелу каже да је прапостојбина Словена Скандинавија, наводи како је „жупан Захумља Јурко замолио, 1194. године, дубровачког надбискупа да му освешта цркву св. Козме и Дамјана“. Католички папаз, као

²⁸ *Franjevački samostan Široki Brijeg*, www.franjevci-siroki-brijeg.info

²⁹ Цркву св. Марије у Раштанима помиње папа Еуген IV 1446. године. (М. Вего: н. д., 330)

³⁰ Јован Деретић: *Културна историја Срба*, Београд, 2011, 127

што видимо, не зна име тадашњег захумског кнеза, Немањиног брата (звао се Мирослав), а „зна“ кога је исти кнез позвао да освешта цркву код Благаја. Но, на цитираном податку Вего заснива тврдњу да је поменути Мирослављева задужбина била католичка.³¹

Кнез Мирослав је, претпоставља се, подигао и цркву св. Петра у Завали (Попово) за коју шкурторски повјесничар вели да је припадала католицима, иако се као католичка јасно помиње тек након пола миленијума постојања (1652. године), у вријеме кад су православне цркве у Поповом пољу отимане од стране конвертита. Један примјер присвајања православног храма саопштава др Новица Војиновић у књизи *Хиљадугодишњи јеноцид Вајшкана над њправославним народима*, позивајући се на бискупски извјештај упућен 1624. године Конгрегацији за пропаганду вјере: „(...) неки ратоборни фра Блаж из Градца крај Хутова истјерао је из српског манастира у селу Орахову код Требиња православног калуђера, довео католичког свештеника и манастир прогласио католичком црквом“.³²

Основ за претпоставку да је црква св. Петра у Завали отета даје нам Вегов цртеж њеног темеља. На том цртежу се види да је завалска црква имала један улаз, и то на западној страни.

Стотинак година прије оснивања Конгрегације за пропаганду вјере и почетка отимања православних светиња у Херцеговини, Рањина, у својим *Аналима*, оставља први писани траг о Петровданском сабору код цркве у Завали. Дубровачки летописац се 29. јуна 1525. године затекао у Сланом, мјесту удаљеном сат и по хода од Завале, и том приликом записао: „(...) један фрањевац из самостана св. Јеронима (...) пошао је у Попово поље на прославу Петровдана у Завали, гдје се налази црква посвећена св. Петру, (...)“. Овај Рањинин податак Вего је издвојио између још два о истој цркви, како би доказао да је она и тада (у 16. вијеку) била католичка. При писању расправе *Археолошко ископавање у Завали* (ГЗМ, 1959), сину Јозе духанције јавила се помисао: тема је херцеговачка, а ја Херцеговац и човјек од ауторитета, па нико неће провјеравати утемељеност мога навода. „Нажалост“, преварио се. Херцеговина

³¹ Марко Вего: н. д., 78 – 79.

³² Н. Војиновић: *Хиљадугодишњи јеноцид Вајшкана над њправославним народима*, Подгорица, 1999, 231

је земља сумњичавих људи. Уколико и они који се у школи нијесу уморили прочитају Вегову расправу, питаће ме: „На чему се заснива хућум турског суда којим је црквиште у Завали припало тамошњем православном манастиру?“ Зато сам потражио одговор и нашао га у кратком прилогу завалског игумана Христифора Михајловића *Црква св. Петра у Завали* (ГЗМ, II, 1890.): „Код ње (о.п. цркве) има и старијех гробница, а и сад је ту гробље православијех становника из села Завале. До 1867. године овдје су се копали и римокатолици, којијех има у Завали неколико кућа. Због тога су они до поменуте године држали да је ова црквиња њихова. Речене године покушају исти римокатолици себи начињети ову цркву, и тако се поведе оштра парница између православијех и римокатолика око ње. Напошљетку турски суд, пошто комисија све прегледа, облик цркве, куд је окренута, као и по документима, које сам напријед споменуо,³³ констатује и изда хућум (о.п. пресуду) да је црква православна“.³⁴

Укратко речено, црква св. Петра у Завали била је православна од друге половине 12. до прве половине 17. вијека, када су је отели католици. Године 1667. тај храм је срушио земљотрес³⁵, а два стољећа касније (1867.) његови остаци су судском одлуком припали православном манастиру Ваведења св. Марије у Завали. Ово је историјска истина. Међутим, студенти историје у Црној Гори мисле другачије јер још увијек уче из књиге *Средњовјековна Бих*³⁶ Марка Вега.

Сличност између украсних мотива на плочама из рушевина завалске цркве св. Петра и орнамената у *Мирослављевом јеванђељу* давно је примијећена. О томе се може доста сазнати од искусног српског археолога мр Ђорђа Одавића. Он не искључује могућност да је *Мирослављево јеванђеље* писано управо у Завали.³⁷

Далеко од Попова поља, у селу Хумцу крај Љубушког, родном мјесту Вјекослава – Макса Лубурића, нађена је камена

³³ Ријеч је о двама ферманима (први је из 1591, други из 1599. године). Видјети: Хр. Михајловић: наведени прилог, Гласник Земаљског музеја, II, 1890, 272.

³⁴ Исто, 273.

³⁵ Марко Вега: н.д., 82.

³⁶ Скраћени наслов Вегове књиге *Из хисторије средњовјековне Босне и Херцеговине* (Сарајево, 1980).

³⁷ *Мистерија камених ићица из Завале*, Глас Требиња, бр. 964, 29. 09. 2007.

плоча са уклесаним ћириличним натписом (12. в.), најстаријим у Херцеговини: „† У име отца и сина и светаго духа. Асе црки (ово је црква) Арханђела Михајла, а зида ју Кърсмиръ син Бретъ, жупи [у]рунъ, и жена јега Павица“.³⁸

Марко Вего је тачно прочитао ријечи на Хумачкој плочи и дао беспријекоран палеографски опис натписа. Али, дио његове расправе о натпису са Хумца писан је ненаучно. Наиме, он један графички детаљ (употреба два глагољска слова) повезује са измишљотином (помен жупе Вељаци, којој је могао припадати Хумац, у *Љейојису ѿоја Дукљанина*), како би нас навео на закључак да је црква Архангела Михаила, поменута у натпису, била католичка. Шта рећи? Као прво, судећи по мијешању глагољице и ћирилице, клесар хумачког натписа био је католик, но то не значи да се натпис налазио на католичкој цркви. (И неимар манастира Високи Дечани био је католик – фра Вито Которанин.) Друго, Вељаци у *Љейојису ѿоја Дукљанина* нијесу поменути као жупа (католичка парохија) већ као жупанија (кнежина): „Драгославу даде Хумску област (Хум) и ове жупаније: Стон, Попово, Зажабље, Луку (око Габеле), Велику (Вељакe – Т.П.), Имотски, Веченике (...), Дубраву и Дабар“.³⁹

Др Халид Садиковић нас обавјештава да је такорећи на пушкетом од Хумца – у Љубушком, двије године прије почетка градње хумачког самостана, подигнута православна црква посвећена Архангелу Михаилу.⁴⁰ Вего је овај податак изоставио зато што не иде у прилог реченом закључку. Кажем 'изоставио' јер сам сигуран да је као аутор монографије *Љубушки* (Сарајево, 1954) располагао обиљем података о томе и околним мјестима.

Изградњи православне цркве Архангела Михаила у Љубушком (1861 – 1865) претходило је мучно путовање мостарског пароха Прокопија Чокорила по Русији, гдје је, од маја 1858. до зиме 1860. године, прикупљао прилоге за подизање седам храмова у Херцеговини: у Коњицу, на Борцима, у Мостару, мостарском Бијелом Пољу, Старој Габели, Љубушком и Дувну.⁴¹ Он и Јоаникије Памучина знали су имена многих

³⁸ Марко Вего: н. д., 100.

³⁹ *Ljetopis pora Dukljanina*, рг. Eduard Peričić, Ваг, 1999, 63. Цитат скраћен изостављањем страних назива.

⁴⁰ Православна crkva i škola u Ljubuškom, www.ljubusaci.com

⁴¹ Исто, www.ljubusaci.com

уништених цркава у Херцеговини и радили по црквеном пропису, који налаже да се на рушевини цркве или у њеној близини гради нова посвећена истом светитељу (заштитнику старе). Тако су, вјерујем, поступили и у Љубушком.

У неколико расправа Марко Вего цитира др Доминика Мандића, историчара цркве и познатог усташког идеолога. За вријеме његовог ђаковања на Широком Бријегу, др Мандић је био равнатељ (директор) широкобријешке класичне гимназије и, по свој прилици, Вегов професор. А да ли му је омогућио студирање теологије у Фрајбургу – не знам. Ако јесте, није се покајао: обојица су, како би рекао академик Василије Крестић, „засукали рукаве да докажу“ да су међу православцима у Херцег – Босни етнички Срби мањина, односно посрбљени Власи већина, иако чак и поп Дукљанин (Гргур Гризогони), у деветом одјељку *Љетописа*, помиње Босну као српску покрајину: „Србију пак, (...) подијели на двије покрајине: једну од велике ријеке Дрине у правцу запада све до планине Бораве (*Борја* – Т.П.), коју још назва Босном, другу пак од исте ријеке Дрине у правцу истока све до Лаба (...), коју назва Рашком“.⁴²

У Веговим изабраним расправама (*Средњовјековна БиХ*) скоро досљедно се избјегава употреба ријечи Србин, а у његовој књизи *Насеља босанске средњевјековне државе* (Сарајево, 1957) безмало сви херцеговачки православци представљени су као Власи (славизирани Илиро-Романи)⁴³. Занимљиво, али не и оригинално. Слично је писао о динарским Србима др Антун – Анте Старчевић, утемељивач усташке идеологије кога је Крлежа трипут хвалио: у *Предјовору Хеједушићевим Подравским мојивима*, *Баладама Пејрице Керемџуха* и есеју *Прије шездесет година*.⁴⁴

Оспоравање српског поријекла Херцеговаца и осталих православних динараца подстиче ме да одговорим истом мјером. Најкраћи одговор је у *Хрватском њрезименику* (Загреб, 2008). Из тог оби -мног дјела сазнајемо да су „најчешћа презимена у Хрвата“: Хорват, **Ковачевић**, **Бабић**, **Марић**, Новак, Јурић, **Ковачић**, **Вуковић**, **Кнежевић**, **Марковић**, **Петровић**,

⁴² *Ljetopis popa Dukljanina*, Var, 1999, 50 – 51. Упоредити са Калетићевим преписом (из 1546.) старог хрватског превода.

⁴³ Марко Вего: н. д., 127 – 129. Упоредити: Dr Dominik Mandić: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967, 450 i 495.

⁴⁴ Vaso Bogdanov: *Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu južnoslavenskih naroda*, Zagreb, 1951, str. 7.

Матић, Томић, Ковач, Павловић, Божић, Блажевић, Гргић, Павић, Радић, Перић, Филиповић, Шарић, Ловрић, Видовић, Перковић, Поповић, Бошњак, Јукић, Баришић. Од 30 наведених презимена чак 23 постоје и код Срба (свако које сам болдовао). „Машала(х)!“, рекли би Сијарићеви Бихорци.

Док приводим крају ову расправу поглед ми пада на полицу с књигама Херцеговаца. Читам имена: Јован Дучић, Алекса Шантић, Ћоровићи (Светозар и Владимир), Васиљ Поповић, Јевто Дедијер, Радован Самарџић, Слијепчевићи (Перо и Ђоко), Милорад Екмечић, Јован Деретић, Славко Леовац, Славко Гордић, Жарко Ружић, Рајко Петров Ного, Радослав Братић, Гојко Ђого, Мирослав Тохољ, Кустурице (Емир и Назиф), Фадил Хацић, Митар Папић, Хамдија Капиџић, Саво Скоко, Милош Ковачевић, Ђорђе Сладоје, Милослав Шутић, Горан Максимовић ... Питате ли се гдје су умотворине католика из западне Херцеговине? Ако питате, ево одговора: Антун – Бранко Шимић је једини њихов надалеко познат писац, а значајних научника имали су неколико. Зашто тако мало? Зато што су фрањевци тај пук вијековима оптерећивали мржњом према припадницима друге вјере, а мржња спутава.

Чим неко помене Херцеговце, сјетим се професора Јована Деретића. Био је мој ментор на Београдском универзитету. Тешко болестан, Деретић је, 2001. године, припремао за штампу коначну верзију своје *Историје српске књижевности*, издање обимније од претходног за скоро 700 страна. Он је „крив“ што у *Слову* или „Сербској пчелици“, како овај часопис од милоште зovem, запрашујем школоване ниткове. Незаборавао професору се чинило да знам све људе у земљи Стефана Косаче, посмртно похрваћеног херцега од светога Саве⁴⁵, и да о њима могу написати замашну књигу.

⁴⁵ Изнад улаза једне установе у Мостару од 1994. г. стоји табла с натписом: *Hrvatski dom herceg Stjepan Kosača*

Прилози

Јуре Милош, „хрватски“ народни гуслар из Груда⁴⁶:

„На бранику Херцег – Босне
шест в’јекова фратар стражи.
Повијест рећ’ ће, тко то не зна,
шта тај стражар роду важи“.

(*стихови Мирослава Џаје*)

Ђоко Копривица из Бањана,
српски гуслар са највише награда:

„Ој Србине мучениче прави,
ти измисли гусле и направи.
Од муке их измислио јеси,
поносно их у кућу објеси“.

(*стихови Радована Бећировића*)

На обојници гуслара је мушка јечерма од црвене чохе, извезена концем златне боје. И Копривици и Милошу позната је пјесма *Цар Душан и њосесирима вила*, коју су у Херцеговину, тачније у Бањане могли донијети, крајем 14. вијека, досељеници са Косова. Једну њену ијекавизирану варијанту, записану на Широком Бријегу, објавио је др Марко Драгић у факултетском уџбенику *Поетика и њовијест хрвајске усмене књижевности* (Сплит, 2007, 315 – 316).⁴⁷ Коментар овога поступка је сувишан, јер источно од Неретве мало ко зна да се Драгић, ратни пуковник ХВО-а (новоушашке војнице), сада бави изучавањем фолклора.

У Никшићу, на Видовдан, 2012.

⁴⁶ Груде су варош у Бекији (западна Херцеговина). Из Бекије су били родом **Ранко Бобан** – заповједник Црне легије, **Петар Брзица** – побједник јасеновачког такмичења у клању („краљ србоклања“) и отац **Љуба Милоша** – замјеника управника усташког логора Јасеновац. Концлогором Јасеновац управљали су, као што знамо, двојица Херцеговаца (Макс Лубурић и фра Мирослав /Томислав Филипковић), а потом Динко Шакић из Студенаца код Имотског.

⁴⁷ Др Драгић је исту пјесму унио и у антологију *Хрвајска усмена књижевност Босне и Херцеговине: лирика, епика, рејторика* (Сарајево, 2006, 60).

Миро МИКЕТИЋ

ЛОВЋЕН СА КАПЕЛОМ И ЊЕГОШЕМ

„Слава тебје покажавшему нам свијетї!

Хвала ти Госїоди, јер си ме на бријету једної твојеїа свијетїа удостоїо извесїи из зраках једноїа твојеїа дивноїа сунца блаїоволио најоїиї. Хвала ти Госїоди, јер си ме на земљу над милионима и душом и тијелом украсио; колико ме од моїа дјетїињствїа твоје неїосїизимо величанствїо поїило у химне боженствене, радостї удивљенија и велељейоше твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом расмаїрао и оїлакивао – твоје је слово све из нишїа саїворило, твоме је закону све їокорно, човјек је смрїан и мора умрїеїи.

Ја са надеждом сїуїам к твојему свейїлишїу Боженственоме, којеїа сам свијетїлу сјенку назрио, јошїе с бријеїа којеїа су мої смрїни кораци мјерили – ја на твој їозив идем или їод твојим лоном да вјечни сан боравим, или хорова бесмрїне да те вјечно славим.”

Почетїак Њеїошевої шестїамениїа, 1850.

„Ја хоћу да ме сахраните у ону Цркву на Ловћену... То је моја потоња жеља, коју у вас иштем, да је испуните, и ако ми не задате Божју вјеру, да ћете тако учинити, како ја хоћу, онда ћу ве оставити под проклетством, а мој последњи час биће ми најжалоснији и ту моју жалост стављам вама на душу.”

Њеїошев аманетї Црноїорцима, 1851.

„Када се мртав, болан, изнемогао, али на ногама и свечано обучен, враћао из Италије на Цетиње, угледао је врх Лов-

ћена, подигао капу и рекао: „Нећемо се више никада раставити.”

„Ову је цркву саградио владика”, како нам прича Медаковић, „у тој намјери, да он буде сарањен у њој, на овој висини, која је највиша у Црној Гори и од куд се виде понајвише само српске земље и сиње море”.

Милорад Медаковић, Цетиње, 1895. (из државној архива у Загру)

„Ти уздисаји били су за њега тешки, тиме више што је знава, да српска држава, српска величина и слава није пропала слабомоћном мишицом већ домаћим раздором славољубљивије великаша, које је клео Владика у свему животу својему. Он ће их клети и на ономе свијету, јер га косовска пропаст и издајство неваљалије синова тиштијаше јако.”

„Ту цркву коју је подигао 1846. г. намијенио је Владика Раде за своје вјечно покојиште, од куд духом својим да облијеће Србе, да благосиља добре и куне зле”.

Милорад Медаковић, Цетиње, 1895.

Драги дједови,

О Ловћену и Његошу или о Његошу на Ловћену, или о Његошевом Ловћену или о Српском Пијемонту требало је да вам пишем много раније. Видио сам их давних година, како поносни Ловћен држи на себи, као на длану, капелу у чијим њедрима се одмара најмудрија српска глава. Његош је уплео у себи владарство, владичанство и пјесништво. То је такав руковат ловћенске мишице, одисај величине њих двојице, да нам свијет завиди. Ловћен је прихватио капелу на свом врху, а Господ је обдарио својом свјетлошћу, тако да ова два српска великана држе посљедњи дохват највишег брда у Црној Гори и најузвишенијег Србина којег мајка роди. Има по свијету и брда и планина и камења и споменика од камења, од мермера, од бетона. Има их који се виде далеко. Али нико нема Ловћен, а поготову нико нема оно на Ловћену. Малу капелу, гдје наш Раде пободе свој световни штап и својим перјаницима саопштити: „*Каг умрем, овјје ћеће ме сахрании*”. Ту да се сахрани, ту да му почивају кости, да се душа одмара и да гледа своје Српство. Јер са тога мјеста га је у небеса уздизао и хвалио, са истог мјеста га проклињао, а за њим увијек плакао. Свијет је обишао Његоша на Ловћену и Ловћен са Његошем. Људи су

писали о та два горостаса: о Ловћену и о Његошу. Захваљујући „Горском вијенцу” и његовом ствараоцу, свијет се чудило и писао, на разним језицима, изузетно похвалне текстове, на hiljade страница, покушавајући да опишу Ловћен и Његоша, да дочарају својим читаоцима како се то светско чудо, тај склоп љепоте, уплетен у све оно што може само Господ подарити, могао скупити на том мјесту и натом врху.

„Већега и постојанијега споменика нема; пирамиде, гробови египатских краљева шта су друго нег’ мале гомиле камења прем Ловћенском врху, према томе Владичином споменику!? **И кад на овом свету нестане брегова и људи, мени се чини, још ће трајати два црногорска колоса: Ловћен и Владика”.**

Љубомир Ненадовић, „О Црногорцима”, 1881.

Моји драги дједови, причали сте ми о Српском Пијемонту, али нијесам довољно схватио како то изгледа, шта то значи и колико је то вриједно. Колико су нам завидјели људи кад им се та љепота појави пред очима, та висина снаге и симбол српства им се заледи у плавом оку које нема толико боја да опише љепоту, мјесто, висину, поглед. То је само могао Господ драги да споји у једно ове двије величине – Његоша и Ловћен па кад се то ујединило, онда је само могла Божја рука да награди Црну Гору и свеколико српство том узвишеношћу, које са три стране чувају Орјен, Румија, Дурмитор и Комови, а са западне стране плаво море, које својим таласима заплъскује љепоте падина Ловћена. Ловћен је изронио из Јадрана, а Његоша је родила Црна Гора под Ловћеном, да би се на Језерском врху срели Његош и Ловћен и украсили српску земљу.

Но, Ловћен и капела, па и сама Црна Гора и свеколико српство имали су много непријатеља а највише међу „браћом” Хрватима.

Ево шта су писали Хрвати за Ловћен и капелу:

„Ловћен нити је бријег нити гора, или какво мјесто, већ је то најимпозантија и најстрмија планина **домовине**” (подвукао М. М).

„*Хрвајска*” (гласило *Сиранке права за све хрвајске земље*), Зајреб, 11. IX 1914.

„Ниједан догађај, овог у успјесима плодносног рата за централне власти, није нас испунио таквом радошћу, као овај

заиста хисториски риједак догађај. Пробијање руског фронта на Дунајцу, који је имао за последицу руске поразе и повлачење из Галиције, ни пад свију руских тврђава, које су подигнуте са толико милијарди француског новца, ни подпуно уништење владавине Петра Карађорђевића, **није нас тако задовољило, као пад Ловћена**”.

„Београдске новине” (пог окупиацијом Аустро-Угарске уредник К. Хорманн), 13. I 1916.

„Ловћен је пркосио као огромни барјак забоден у стену Краљевине Црне Горе, која је изазивала нашу монархију, баш као неко посланство силног руског царства, кад би год за то дошао миг из Петрограда. Сад је барјак оборен и са свих страна ближе се борци да **истребе хајдучко гнездо**”

„*Neue Freie Presse*”, 12. I 1916.

„Пишу нам из Котора, по областима цензурисања, пола године је минуло, да нам се свалила са прса тешка мора, која нас је морила за пуних осамнајест мјесеци. **Пола године је, да су наше чете развиле свој барјак на гордом Ловћену. Сванули су бољи дани и Боки и Которској**”

„Обзор”, Зајреб, 26. VIII 1916.

Надам се, драги моји, да горе неколико наведених новинских извјештаја „браће” Хрвата и њихове праве браће Шваба, доста добро илуструју њихову „љубав” према гордом Ловћену и његовом вољеном владици, владару и пјеснику Његошу. Илуструју „љубав” према Орловом гнијезду српског племена. Знам да о томе нијесте знали, али тачно је. Крило се за љубав нове државе и јединства свих јужних Словена. Сва недјела те наше небраће ће нас пратити до мојих данашњих дана.

Драги моји, вјерујем вам у оне приче које сте нама дјецци причали негдје у босанским снијежним наметима под јеларима. Да вас подсетим: причали сте о тој љепоти Божјег дара Ловћена и Његоша, о том симболу и јединству природе и капеле, о том стожеру који уздиже у небеске висине то мало племе Србиново. Али вјерујем да нијесте знали шта се десило 1916. године, по окупиацији Ловћена, док сте ви још крварили на Мојковцу. На Ловћен су стигли освајачи, аустроугарски генерали Стјепан Саркотић Хрват и Игнац Тролман Аустрија-

нац. Попели се на Ловћен, погледали су околу и записали у свом официјерском дневнику:

„Овакве љепоте нигдје на свијету и бољег мјеста за споменик нашем цару (аустроугарском Фрањи). Нема бољег, љепшег и узвишенијег стожера на којем ће почивати Цар од пола Европе. Италија и Рим ће бити под царским ногама. Цео свијет ће гледати царски споменик на врху Ловћена, а споменик ће чувати обале Јадрана”.

Колико су се генерали заљубили у црногорске висине, у Ловћен, у ту вјечну капу под небесима, која грли и капелу и Његоша, да су и споменик свом цару замислили, само са тим да Његош више ту не може остати. Његова величина и српска љубав према Његошу и Ловћену мора се склонити одатле да се „каури” више не поносе њиме. Наравна ствар, одушевљени својим планом, генерали замолише цара Фрању да им додијели баронска звања, Хрвату Саркотићу фон Ловћен, а Аустријанцу Тролману фон Ловћенберг.⁴⁸

Допали смо ропства. Војници-витези изгинули. Црну Гору су харали швапски зулумћари, палили, рушили споменике. Народ је гладовао, народ је патио, народ је, у тешким мукама, сахрањивао и преосталу децу поумиралу од глади. И у том јадовању дошао и моменат рушења оног најсветијег, рушење Ловћена и капеле на Ловћену. Крвник је ријешо да оскрнави српско светилиште и растави Његоша и Ловћен:

„Осамнајестог августа године 1916. Аустрија је хтела пошто-пото да прослави дан свога ћесара, величанствено, у поробљеној Србији и Црној Гори. Гувернер са Цетиња био је наредио да се на Ловћену запале велике ватре... Уочи царског дана велике ломаче обасјале су са висова Ловћена Јадранско море. Али је звијер, у аустриској униформи, желела још више. Хтела је да уништи ону гробницу, муњама бијену, што је као неки анђео од камена клецала под небом, у облацима на врху Ловћена...

Ноћ је спремала се тиха, без ветра, Ловћен је и сам постао непрегледан, као неко каменито, сиво, страшно небо. Море и урвине негде доле хучали су, као што пси завијају када осете вампира. Код Иванових Корита зауставио се један ауто-

⁴⁸ За ове историјске податке погледајте књигу „Борба за Ловћен Њеџошев” Комнена Бећировића, страна 141.

² Све назначене ријечи или реченице јеподвукао писац.

мобил, на раскршћу к Малом Бостуру. Изађе рпа официра те војске, што је увијек заударала гробарски... па се упути с неким поповима на Језерски врх...

Вратили су се у полумрак и пролазили кришом као ловови. Један војник носио је неки сандук од дасака, у којему су можда биле кости Његошеве. Други је носио једно шаторско крило и у њему неке изтрулеле свилене одежде. Можда то нико данас не би ни знао да то вече није седео, под оном осамљеном старом буквом, код колибе Маркове, очевидац свега тога, Лазар Матковић, тада аустриски официр, доцније срески поглавар у Дувну. Сутрадан се по аустриским логорима причало са церекањем колико су кости биле тешке, каквих је све свилених одежда нађено, да су читавог владику претресли...

У недељу, сутрадан, тај исти очевидац узео је свога писара и једног заставника, Врбу, обојицу Чеха и замолио их да се попну на Језерски врх и виде како је разрушен гроб владике Рада. Аустријанци су на разрушеном гробу спремали ломачу да одатле нарочито засветле Црној Гори и да гробу нестане и трага, а камење растуре. Око гроба разрушеног нашли су трескотине иструлелог дрвета од мртвачког одра. У сами гроб биле су срушене и преломљене плоче. Црни гњилаци дрвета, одпаци рубља, зарђани ексери били су испремесани са црном земљом. Рака је била дубока. Чим је Матковић скочио унутра, нашао је један краљешак, који је вирео из земље. Костур Владике Рада био је расут. Прекопавши гњилу земљу, ти људи нађоше са отпацима дрвета – пету и затиљак владике песника и владара. Три кости понијели су из гроба. Три кости које би биле остале тамо расуте и оскрнављене, увређене и изгубљене. Ваљало је ћутати и тај Србин Матковић и два Чеха ћутали су и умели су да ћуте све до ослобођења... Кости су враћене на Цетиње и мошти владике Рада, у пуном саставу, 1925. године враћене свом Ловћену.”

Милош Црњански, 1925.

Захваљујући Господу, који је надгледао Његошево Српство, генерали нијесу успјели да заврше своју мисију и до краја испуне своје жеље. Такође ни Хрвати нијесу имали снаге да сачувају Орлово гнијездо у њиховим рукама. Пропаде аустроугарско и њемачко царство. Ловћену и Његошу грану сунце, јер српски народ, српска црква, српска круна нијесу забо-

равили Његошев аманет те 1925. године вратише Његоша Ловћену. Ловћен доби свој ореол славе, а Његош мјесто вјечног починка. Ловћен и нова капела засијаше у блијеску сунца које се опет врати Ловћену да милује љепоту којом Господ обдари Црногорце и свеколико српство.

Доље са капелом, доље са Његошем, доље са Ловћеном.

Е, моји драги дједови, ја вам завидим и пресрећан сам што нијесте живи. А за то има доста разлога. Ови нови „*їрдни лавари*” заборавише и на Његоша, и на његов аманет и на српство. Као што сам вам раније писао, „*Великаши, їраї им се уїтро, расїре сјеме їосијаше їрко, ше са њиме їлеме срїско оїшроваше*”. Комунизмом ујарљмено српство је преживљавало бол и невјероватна понижења. Напомињем вам, српство се нашло у таквом ропству да се не памти. Озна, Удба, војна полиција и којекакве друге државне силе које чувају и бране српског крвника Броза. По његовој жељи, српски народ је пролазио кроз тежа искушења него у доба турског освајача. Као што сам вам писао у првим писмима, народу је утјеран страх тако да више није било ни људскости, ни поштења, ни узвишености, ни црногорске части, ни заклетве „*бркова ми*” ни „*образа ми*”.

Као што знате, Црна Гора је добила своју црногорску нацију још 1946. године, баш ту под Ловћеном и Његошем на Ивановим Коритима. Ћилас је прогласио или подарио Његошевим Србима нову – црногорску нацију. Задрхтао је Ловћен од бола. У својој гробници, Његошеве кости су се превртале. Небеса се затворила а громови својим муњама се укрестили са Ловћена, преко Дурмитора, ударили у врхове Комова да би нестали у дубинама Јадрана. Одвојише нас од Његоша и његовог српства. Ловћенски врх са капелом постао је симбол црногорске нације. Врх Ловћена, са Његошем, обмотан је ловоровим гранама и уклесан у свим државним установама и свуда гдје треба бити државни грб те нове нације.

Почела је прљава пропаганда против капеле на Ловћену, односно против Његоша и Његовог србовања. Пишу Титови писци да је прву капелу срушила „окупаторска србијанска војска”, која је баш те 1916. године пролазила најтежу људску голготу а ви сте, моји драги дједови, давали и своју последњу кап крви на Мојковцу да бисте омогућили браћи из Србије да

прођу Чакор, Вјетерник како би се докопали Јадрана и Грчке и сачували своје тотално истребљење.

Онда ти Бровози историчари кажу да је 1925. године краљ Александар Карађорђевић подигао нову капелу за рођендан свом сину првјенцу Петру и себи, а не свом даљем рођаку и српском генију Његошу. О рушењу капеле 1916. године наведох горе, у овом писму вама, читаву истину и ко је оскрнавио гроб, и ко је ископао Његошеве посмртне остатке, расуо их и пребацио доље на Цетиње.

Но, нажалост, није ту крај. Тито са својом партијом и слуганима и даље размишља како да до краја понизи српску нацију, о чему је почела Коминтерна да размишља још 1924. године. Ловћен са Његошем, као последњи симбол величине српског народа, коначно је дошао на дневни ред. По наређењу диктатора, маршала, адмирала, врховног команданта, кољача, зликовца, вође комунистичке партије, предсједника ФНРЈ и још којекаквих положаја и звања „вољеног” и „обожаваног” од стране српских и црногорских комуниста пробисвијета Тита пробуђена је вјековна ватиканска и бечка идеја да се са врха Ловћена склоне Његошеви земни остаци, а са њима и капела Светог Петра Цетињског. Да се Ловћену скине глава. Да се земни остаци владара, владике и највећег српског пјесника врате на Цетиње, гдје га је једном недавно разгробила аустроугарска солдатека. А да се на мјесту гдје су се одмарале Његошеве кости подигне споменик Хрвату Мештровићу, са чудовишним маузолејом. Мештровић је већ 1924. године имао нацрт за Његошев споменик. Али српски народ, српска црква, на челу са патријархом Димитријем и митрополитом Германом, није дозволила. Прихваћена је идеја да се на Ловћену може подићи само капела као што је и била још за Његошева живота. То је био склоп капеле и Ловћена и само таква капела са Његошем мора остати да вјекује на Језерском врху.

Не смијемо заборавити истину да је Јоже (Тито) био војник аустријскога цара, а идеја је била окупаторских генерала из 1916. да се Јожином цару подигне споменик на врху Ловћена. Но, пошто то није успјело, Јожек је донио одлуку да оно што нису урадили аустријски генерали, уради он, бивши аустријски каплар, а сада југословенски комунистички маршал: да српског Његоша стропошта опет доље на Цетиње, а попне на врх Ловћена Хрвата Мештровића и његово бетонско чудовиште.

Глас о рушењу капеле пролетио је свијетом. Умни људи су се згражавали над овим дрским поступком једног диктатора и његовом замисли да силом примора црногорски и свеколики српски народ да погазе Његошеву жељу и аманет.

Устало оно мало преосталих Срба који су се осјећали Србима и културни свијет земаља у којима су Његош, велики писац са Ловћеном, као и Ловћен са Његошевом капелом, били врло познати писменом свијету. Настала је борба Давида и Голијата да се то знамење сачува.

Драги дједови, ево неколико странаца шта су некада говорили о Ловћену и Његошу, о том чудовишном склопу Божјег дара на земљи:

„Исто као што је Шатобријан хтео да почива на обали Океана на једној дивљој стијени у заливу Сен-Мало, Петар II изабрао је за свој вјечни починак највиши врх Ловћена, који надвисује земљу којом је владао, и који, сваког јутра, блиста на излазећем сунцу.”

Француски путописац катеџан Де Пимоан, 1893.

„Једна историјска успомена допринијела је да Ловћен учини светим за сваког Црногорца. **Јер ту спава вјечним сном владика Петар II. Велики песник, који је наслутио, као нови Мојсије, велику судбину намијењену српском роду**), хтео је да буде сахрањен у том дивном предјелу одакле задивљени поглед обухвата један од најчаробнијих простора који је дат људском оку да посматра: с једне стране плаво море у свом бескрају, а с друге тамни црногорски масив начичкан окомитим хридинама.

Француски историчар Луј Брес, 1920.

А ево шта каже и један српски путописац из тог времена:

„А шта је тај лепи врх Ловћена него највећа и најчуднија гробница на целој овој земљи. Ту је гроб песника неувелога ‚Горског Венца‘. Ту на тој висини, у тој страховитој самоћи, сарањен је Раде (Петар Други), владика и господар Црне Горе. Громови и морски ветрови једини су који ту тишину потресају. **Он је гробом својим надвисио друге. Ловћен уздигао је његов гроб више свих гробова на овом свету, а ње-**

гов гроб уздигао је Ловћен више од свих славенских брегова: претворио га у Олимп, у храм, где се српске виле скупљају. На дну Ловћена он је угледао овај свет, на врху Ловћена гледа га овај свет. То је планина његовог детињства, његове младости, његове поезије”.

Љубомир Ненадовић, 1889.⁴⁹

Звонила су звона са цетињског манастира, са светих Дечана, са Пећке Патриаршије, са Саборне цркве. Звонила звона са Острошких греда, с Манастира Ђурђевих Ступова, са Хиландара. Звоне звона данас са Храма Светог Саве, оца српске вјере, оца српске писмености, оца нашег знања и наше културе. Звона српских срца. Звона бола и жалости. Устао културни свијет да брани капелу и Ловћен, да брани симбол величине и вриједности српске нације. Поново је заплакао српски народ. Поново се нашао на путу понижења јер му се руши славна прошлост скидају Његоша са Ловћена! Насилно растављају Његоша и Ловћен да би до краја понизили српски народ, његову културу и уништили највеће знамење српско: Ловћен и Његоша, укованих у небеса, чији аманет Божја сила чуваше у њедрима духовног српства.

Стизале су молбе и писма са свих страна свијета замишлитељу овог страшног недјела, маршалу Титу, са молбама да заустави скрнављење ловћенског светилишта.

Драги моји дједови, навешћу вам пар писама и молби, с болом до суза, страних хуманиста, познавалаца Ловћена и Његоша:

„Величанственост предјела је та која оставља снажан утисак на ходочасника, а капела не нарушава тај склад, већ га крунише без гломазности и даје му његов истински значај... **Ту величанственост на извјесним повлашћеним мјестима, као што је управо Ловћен, природа испољава још више него људска дјела.”**

Пјер Емануел, католички ијесник, члан Француске академије наука, и предсједник Међународног ПЕН клуба (из његовог писма упућеног Јосипу Броз у Титију 24. априла 1970).

⁴⁹ Цитати Пимодана, Луј Бреса и Ненадовића преузети су из књиге „Борба за Ловћен Његошев” Комнена Бећировића.

„Његош је једини у модерним временима који је у току свог кратког живота сјединио у себи тројство владара, владике и пјесника. Он је, прије свега, творац два велика дјела: „Горског вијенца” и „Луче микрокозма”, **која су истовремено прожета националним, хришћанским и васељенским духом.** Нека буде дозвољено нама Французима да се обратимо југословенској влади, тачније самом предсједнику Титу, изражавајући наду да ће се он супротставити са неоспорним ауторитетом којим располаже, једној накани која представља право скрнављење.”

Габријел Марсел, хришћански филозоф, члан француској Инститиути за филозофију (из чланка „Насрђај на светињу”, објављеној у „Фигару” од 12. јуна 1970)

„Управо као стари пријатељ Југославије, а на молбу многих југословенских пријатеља, дозвољавам себи да се заузнем код вас и пренесем вам осјећање изазвано код свих оних који су одани најзначајнијим духовним вриједностима Југославије, по питању споменика који се намјерава подићи (подвукао писац). Познајем то дивно мјесто гдје се уздиже мали једноставан храм **на мјесто скромне, али тако дирљиве и славне капеле владике Његоша** који је светилиште историје Црне Горе. и схватам сву цијену коју та земља, по простору мала али по срцу велика, може да придаје том спомену.”

Жан Касу, пјесник и романијер, социјалиста, учесник покрета отпора против Хитлерове Њемачке (из писма Блажу Јовановићу, предсједнику Врховној суда Југославије пред којим се решавала судбина Његошеве капеле, упућеној 7. децембра 1970)⁵⁰

Ето, драги дједови, шта рекоше културни великани Француске у вези са Његошем и Ловћеном. Стизала су писма и молбе са свих страна свијета, са жељом да се Ловћен и Његош оставе на миру тамо гдје им је Господ одредио, мјесто, висину и љепоту, гдје је владика Раде куцнуо светим штапом и пока-

⁵⁰ И ови дјелови писама Пјера Емануела, Габријела Марсела и Жан Касуа наведени су према књизи „Борба за Ловћен Његошев” Комнена Бећировића, стр. 13 и 14.

зао мјесто за починак његових земних остатака. Но, као што видите, молбе Титу и његовом полтрону Блажу Јовановићу, некадашњем предсједнику Црне Горе, као и многим другим бившим Србима, нијесу успјеле, јер што је крвник замислио, то су слугани пристајали и све чинили по његовој жељи.

Услиједио је подмукли маневар Тита и његових присталица да се дозволи писмена расправа по комунистичким новинама, тако да су штампани чланци оних који су жељно тражили да се Ловћен скрнави и на њему постави чудовиште неограничених бетонских размјера. А такође је дозвољено и противницима тог чудовишта, са жељом да се сачува Ловћен, Његошева капела и Његош.

Наводим вам ријечи и једних и других:

„Кад би се поједини културни народи позвали да само једним именом великана исказу понос на своју прошлост, да се представе само једном ријечју, свако би изустео име свога највећег пјесника. Грци би рекли: Хомер (а не Фидија). Италијани: Данте (а не Микеланђело), Енглези: Шекспир (а не Њутн), Нијемци: Гете (а не Бетовен), Пољаци: Мицкијевич (а не Шопен) итд; **наш народ би рекао: Његош... најомиљенији великан – умјетник у народу.** Његош је за живота подигао себи споменик – капелу на врху Ловћена, да ниуколико измијени његов природни изглед. **Слику Ловћена са капелом, у којој ће вјековати, понио је у гроб у свом срцу и у зеници свога ока, дубоко увјерен да је нараштаји неће разарати. Ловћен нам је олтар свети.**’

Ристио Ковијанић, „Побјега” 20. III 1966.

Љуба Ненадовић пише: „*Ловћен је особини. То је јоларна звезда за Црногорце..., њихов Кремаљ, њихов Синај, њихова свейиња.*”

Исидора Секулић каже: „*Ловћен је облик лејоше... Врх Ловћена је од увијек сабирао мисли и жеље Црногораца*”.

Ево и стихова вајара Мештровића, када је видио слику Ловћена и прве капеле, прије швапског скрнављења, дубоко је уздахнуо одушевљен љепотом и склопом Божјег дара Ловћена и капеле на Ловћену, па каже:

„*Ах да виде свјетиа љуци остали крсти ов’ славни, нејобјећен иџа, / врх Ловћена шио се к небу диже*”.

Да ли постоји такав човјек који се смије одлучити, без велике одговорности пред прошлoшћу, народом и српском историјом, да разори Ловћен, да му потресе Божје темеље, да му промијени облик, да га комада и у комадима разбацује доље низ Његове прси, доље пут његових темеља. Да сруши и разбаца камење од којег је капела зидана. Ко смије да растави Његоша од Ловћена, да Ловћену оскрнави Божју љепоту по којој нас свијет препознаје. Да изобличи поглед људском оку, а поготову Црнорорцима, том слободарском српском народу.

И ево појавили су се изроди српски да својим слуганским пером одобре ту пропаст рашчеречења Ловћена и Његоша. Међу њима је био и извјесни Владо Алексић који тврди да је маузолеју мјесто на Ловћену. Без икаквих аргумената, послужио се лексиконом страних ријечи Милана Вујаклије, из које наводи одредницу за туђицу „маузолеј“: „... *диван надгробни сѿоменик, раскошно украшена гробница, владарска гробница, ... умјетнички израђен предмет који нейосредно и симболично служи као усѿомена на која и шио*”.

Тај партијски апаратчик Алексић закључује: „*Извјесно је да би Ловћен без Њеѿоша био за коље мањи, да је са Њеѿошем за коље виши, а са маузолејом био би још виши*”.

Знао је Његош за сва таква скудоумна објашњења, знао је Његош шта значи маузолеј, знао је шта значе пирамиде, знао је шта значе фараонски споменици, подизани од камена, касније од бетона, од мермера и којекаквих других материјала, само да би себе уздигли над осталима. Знао је Његош, али се ипак одлучио да подигне скромну капелу на Ловћену свом стрицу Светом Петру Цетињском и изабрао ту капелу за свој вјечни починак који се брзо примицао. Ловћен је Господ поставио гдје је. Господ је научио Његоша или је Његош схватио Божју вољу да Ловћену не требају никакви додаци у мјери копча јер, са досељењем великога Његоша на Ловћен, те двије величине и та два великана, уједињени, уједирили су се у небеске висине, да већег, вишег, љепшег и узвишенијег споменика нема на свијету. А та величина се не мјери копчама ни педљима, јер Језерски врх је изнад свих врхова, а његова висина се мјери само сунчевим вјетровима, мећавама, сњеговима. Та висина је измјерења Ловћеном и Његошевим „Горским вијенцем” и „Лучом микрокозма”.

Све те, диктатором дозвољене и дириговане преписке, објашњења у новинама, сва залагања за рушење капеле и про-

тив рушења капеле, била су само политичка игра врха власти Ложине владе. Они који су за Ловћен и капелу су искрено објашњавали величину и вриједност склопа Ловћена, капеле и Његоша, укључујући и странце који су умољавали диктатора и његову владу да се окане тога скрнављења и да оставе на миру Ловћен, капелу и Његоша тамо гдје је велики пјесник оставио аманет да буде покопан.

Они који су били за маузолеј извршавали су партијски налог и полтронски се утркивали, како су умијели и знали, да одбране идеју свог вође о доласку маузолеја на врх Ловћена.

Првима је све било узалудно, јер су Јожек и његова ложа такву одлуку донели још давних година, још када је као каплар служио Фрањи Хабсбуршком. А у масонској све је било верификовано и запечаћено. Смрт Ловћену и Његошу по други пут од аустроугарске монархије ће бити остварена по ватиканско-хабсбуршком плану.

Стихови Мештровића из 1913. године искрен су уздах уметника. Његови су стихови изронили из слика Ловћена и капеле које је велики вајар видео и надахнуто уметнички исказао. Одушевио се љепотом. Али, пошто Мештровић никада није био на Цетињу нити видио Ловћен уживо, по диктату из ложе, олако се послуже усудио да промијени своје мишљење и пристане да својим дјелом тај врх врхова уништи, да га раздоби, да га угроби за сва времена. Поразно је да тако велики вајар није хтио или можда није смио да заштити љепоту Ловћена са капелом. Ставио је своју умјетност, своју креацију у службу зла, у злочинење рушења Ловћена и Његоша. А можда је и њега захватила шовинистичка мржња, посејана по свим хрватским новинама као арија јасеновачког система хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома 1941. – 1945.

Драги дједови, покушајте да се сјетите говора заленаша Дрљевића у казаматима Марије Терезије у Старој Градишци, како нам је читао буквицу, образложио своје идеје о некој црногорској држави. Е сада је таквима Црна Гора препуњена и све се заснива на тим идејама које смо чули крајем априла 1945. године.

Нијесмо тада знали за уговор и склапање пакленог пријатељства између хрватских усташа и југословенских комуниста који је ступио на снагу потписивањем њихових вођа који су тада тамновали у Сремској Митровици: за комунистичку странку потписао је Моша Пијаде с.р, београдски новинар, а

за Хрватски усташки ослободилачки покрет др Миле Будак с.р, загребачки адвокат. Из тог уговора навешћу само његов последњи дио, под насловом „Циљ“:

„Југословенска комунистичка странка, којој је законом о заштити државе од 1922. године онемогућена акција слободног кретања и рада, с једне стране, и вођство Хрватског ослободилачког усташког покрета, с друге стране, примају на себе заједнички и споразумно дужност заједничке борбе и међусобно помагање у сваком случају потребе до постигнутог циља: РАСПАДАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И СВЕГА ШТО ЈЕ СРПСКО И ПРАВОСЛАВНО.“

Миро Микешић, „Кроз њакао и наџраи“, Беоштампа, Београд, 2010, сџр....

То се догодило у затвору Сремске Митровице гдје су робовали као рушитељи Југославије, државе јужних Словена. У том уговору је најављен почетак разбијања српске нације. А то разбијање је настављено кроз читави II светски рат гдје смо и ми били жртве. Значи тај уговор траје и данашњих дана, јер идеје комунистичке партије нијесу ништа до идеје и Дрљевића и његових зеленаша. То комунистичко-зеленашко разарање српства је било незаустављиво и још траје. Као што већ напоменух, српски народ у Црној Гори доживљава трагичну судбину коју им скројише хрватски клеро-фашисти и југословенски комунисти. Рушење Ловћена, капеле и Његоша није ништа друго него наставак уништења и последњих споменика великог, јуначког и никада физички пораженог Савиног племена српског народа. Његош остаје вјечно у нашим срцима, у нашим душама, у нашој култури, у нашој писмености у нашем ћириличном слову. Остаће вјечан и бити сачуван у културном свијету зналаца који су давно сазнали и читали „Горски вијенац“, „Лучу микрокозма“ и остала дјела овог великана духа. Његош је вјечан, вјечно је и српство са њим. Он је и даље на врху Ловћена, на врху Комова, на врху Дурмитора, он је на врху Орјена, на врху Румије. Његов лик сјаји са небеса, а одејаји тог лика са Јадрана крстаре свијетом.

Стигле су машинерије, чупале су комад по комад ловћенског камења док нијесу стигли до капеле. Његошеви остаци су ископани као и оне 1916. године. Пренесене су на Цетиње, гдје су једном од стране аусријског окупатора биле смјештене.

Хеликоптерима су растурали капелу. Ловћенско камење, које је било узидано у капели, пребачено је доље на Иванова Корита и ту остало да чами у болу своме, у корову и срамоти свих грађана Црне Горе и свеколиког српства. Када је капела доживјела по други пут своје распеће, целати су се ухватили срамног дјела и почели да руше Ловћен. Ловћену је скинута глава за неких 11 метара. Правили су равну површину да би намјестили Мештровићев маузолеј, грдилиште којем то мјесто не припада.

Лавиринт је изграђен. Стигла бетонска тврђава, која ме подсећа на казамате Марије Терезије из 1945. године, у вријеме нашег заједничког мучеништва у хрватском, усташком логору у Старој Градишци. Великог Његоша, не само као владика, као владара, него и као пјесника, Мештровић је уковао у мермер од преко 28 хиљада тона. Скучен, пресавијен, прекрштених ногу, тужна погледа, а прикљештен са неком птичурином која му прекрива главу и рамена. Његош покушава рукама да брани своје њежно, младалачко лице. Његошеве ведре очи, иако су носиле бол у себи, исијавале су светлост и визије филозофа и пјесника. Бркови су били понос Црногорцу, а Његошеви су бркови одавали снагу пјесника мислиоца, иако је у себи умирао. Очи, као пламен ловћенског огњишта, гореле су метафизичком осјећајношћу и одавале су свјезину мислиоца. Све вриједности људске једог скромног, али узвишеног пјесника недостају на бисти Мештровићевој. На тој бисти Његош више ми личи на неког суровог, незајажљивог, дрског султана под, нажалост, црногорском капом.

Просто речено, такво ругло намјештено је на Ловћену да би се Његош постидио када би то видео. „*Његош, не само што је био велики владика, владар и пјесник, него је био изузетне љепоше, високој раси, предивних руку и прстију*”, каже ми ташта Петронела (Нела), која је потрошила доста свог умјетничког дара и времена само да наслика те „предивне руке и прсте”. Њен портрет у бојама и дан данас краси моју кућу у Канади. Предиван је то портрет који ме свакодневно приближава Његошевом животном лику, његовој људској љепоти, дјелу и величини.

Овај Мештровићев маузолеј није био за Ловћен. Рад Мештровића, сам за себе, изван овог маузолејског несклада на Ловћену, изузетне је вриједности. Требало га је намјестити негдје доље на Цетињу, у некој од југословенских метропола,

на великом тргу или парку, како би се боље видио, како би се свијет дивио том умјетничком раду и самом вајару Мештровићу. И сам Мештровић је требало да предложи маршалу да капела остане на Ловћену, где је више од једног вијека била и срасла с Ловћеном, а његов маузолеј, још једно свјетско чудо да се постави негдје гдје одговара, као на примјер у Загребу или Сарајеву, да помогне и тим народима да изађу из своје вјерске и националне ускогрудости. Тако би и ти народи омогућити свијету да се диви ствараоцу „Горског вијенца”. Но, нажалост, Мештровић никада није видео амбијент јединства Ловћена и капеле, можда само у слици, као што подаци говоре. Али и њему и маршалу било је врло важно да се на Ловћену, ако не Титу лично, а оно бар Фрањи, Јожековом (Титовом) команданту, или Мештровићу, југословенском уметнику, подигне споменик. По жељи диктатора маршала, на врху Ловћена забетонираше српску историју, културу, љепоту, величину, језик и ћирилицу. Од тог дана скрнављења Ловћена и Његоша почиње историја црногорске или дукљанске нације.

Драги дједови, нема више капеле Његошеве на Ловћену. Нема више српског узвишеног симбола на горостасном Ловћену. Пијемонт је нестао. Тунел је пробијен кроз Ловћен да би се стигло до тог маузолеја који је и сам изгубио своју величину постављањем на Ловћену. Ловћен је нагрђен. Ловћену је скраћена висина. Ловћену су скинути глава и рамена. Ловћен је оскрнављен, а љепота nestала. Гледајући са свих страна, тамо се види бетонска тврђава која не представља ништа друго него најстрашнију срамоту српских комуниста, са њиховим вољеним Титом на челу. Чак су саградили при самом врху кафану до које се може доћи чак и лимузинама у којима се могу „великаши *їрдне кукавице*” одмарати и пити рујно вино, размишљати „*како ће Србе биџи и мучиџи и на какве муке стављаџи*”, прије него продуже кроз тунел да би стигли до маузолеја и Мешторвића.

Ућутало се море, понижени Ловћен упао у болу своме. Орлови nestали, не чује се њихов зов. Кошуте изгубиле оријентацију, уплашиле се бетона, тунела, степеница, кафане и пића. Мјесто ластва лете пивске флаше доле низ ловћенска прса.

Ловћен и Његош, маузолеј и Мештровић су губитници своје величине, своје вриједности и свог постојања. Ловћен је изгубио Његоша и пола себе силом злочинаца. Маузолеј је

постављен на мјесту које му не припада, а умјетност Мажура-нића, тамо гдје је на силу помета, потамњела је на Ловћену и са Ловћеном. Господ их није прихватио а муње небеске цопле са свих страна бетонско чудовиште да ће скоро нестати и обурдати се доле низ ловћенске стијене. Ловћен није за бетонске и фараонске гробнице. Ловћен ће поново дочекати своју славу и заблистати са капелом под ведрим небом и горућим сунцем.

Драги моји дједови, Ловћен и Његош за једно вријеме остали су да вјекују на српским гуслама, на којима гуслари, дрхтајем струна и својим гласом, држе у небеским висинама Ловћен на којем почива Раде Томов у својој капели.

Ловћен и Његош живе у Републици Српској као највише одликовање – Орден Његоша:

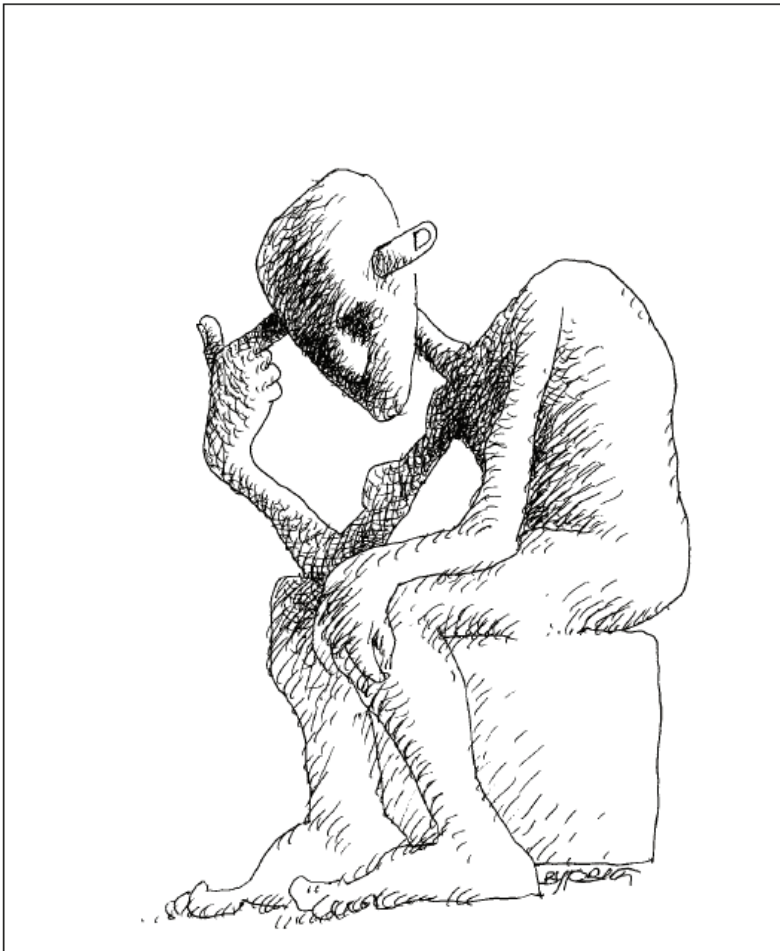
„Као симбол свих данашњих огрешења против свих аманета, пред нашим очима се уздиже опомена оскрнављени храм Светог Петра Цетињског на Ловћену. Без милости је погажено завјештање његовог наследника, митрополита Петра II Петровића Његоша. Рушење ловћенске капеле и подизање фараонског маузолеја представља четвороструки грех: грех противу природе, грех противу песника, грех противу истинске лепоте и грех против Косовског завета самог народа, односно противу његовог духовног и културног предања. Борба око ловћенске капеле, јесте борба око људског достојанства и народне душе. Тек кад се на Ловћен врати црквица нашег највећег песника, а самом Ловћену његов првобитни изглед, и када Његошеви земни остаци поново нађу покоја у капели на Језерском врху, тек тада ћемо тај четвороструки грех спрати са савести послератних покољења”.

Патријарх Павле

Нас и наша будућа покољења Његош проклиње: *„Ако ме не сахранише јаје сам одредио, онда ћу ве оставиши јод њроклейсјивом, а мој њоследњи час биће ми најжалоснији и њу моју жалосиј сјављам вама на душу”*.

Такође, и анатема патријарха Павла оста да виси над нама, ако не исправимо сагрешенија, учињена скрнављењем и поништењем завјештања нашег владике, владара и пјесника Његоша. Анатема је нешто што прати човјека или нацију све до последњег часа живљења. Шта су учинили несрби (комуни-

сти, зеленаши, усташе) са својим маршалом испаштаћемо вјеровима, све док нам на Ловћену поново не засија сунце и проспе се, као некада, по том врху свих врхова, по капели, Његошевом вјечном починку.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан КОМАР:

*Ђирилични нађиђиси
Истђочне Херцеђовине (од Бођуна до Заслађа)*

Александар Б. ЛАКОВИЋ:

Кодеров онирички митђолошки светђ

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ:

Њеђошево доба у новели Мариђе Турнберђ

Горан Ж. КОМАР

ЋИРИЛИЧНИ НАТПИСИ ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

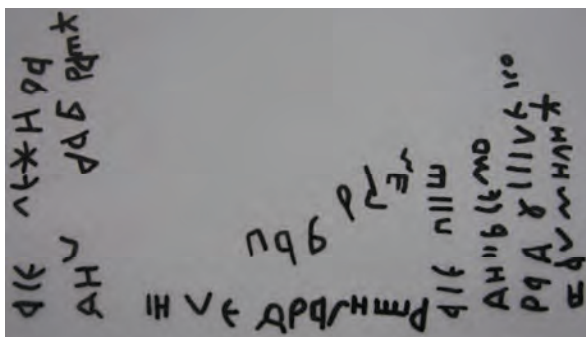
(Од Бољуна до Заслапа)

И овом приликом пружам одређени број средњовјековних ћириличних натписа из источне Херцеговине. Један број је објављиван од стране уваженог Марка Вега, док је одређени број непознат науци. Натписи које изнова објављујем, пружају се због прецизнијег маркирања словних знакова, а каткад и другачијег читања. Подручје које је обухваћено простире се од села Бољуна код Стоца, преко Љубиња, Невесиња, до Заслапа који се данас налази на територији Црне Горе.

Натпис бр. 1: Бољуни (Столац)

Бољуни су село у подручју Бјелојевића код Стоца, данас на територији Босне и Херцеговине. Посједује велику некрополу стећака, раздвојену на два средњовјековна гробља. Највећи број натписа налази се на горњем гробљу, у којем, иначе, постоје три већа крста, од којих је један са натписом Влатка Вуковића. Некропола у Бољунима чува деветнаест ћириличних натписа са концентрацијом у њеном сјеверном дијелу.

Натпис који овдје пружам објавио је Марко Вего. Овдје доносим другачије тумачење, захваљујући препознавању слова „Ћ“ ван уоквиреног натписног поља, као и детаљнију морфолошку анализу. Натпис је садржински веома замршен и овдје се пружа једно могуће читање. М. Вего је предложио сљедеће читање: „А се лежи Радића Абраг (Обрат) (?), сиће Драгиша пабраг (побрат). А се пише диѢ Семораг, усиће коваѢ МилиѢ“.

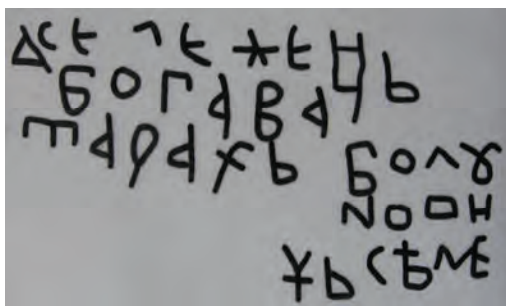

Бољуни, горња некропола

„А СЕ ЛЕЖИ РАДИЧА БРАТ(И)Ћ ПАБРАТ. А СЕ ПИШЕ
ДИК СЕМОРАД. УСИЧЕ КОВАЧ МИЛИЋ. СИЧЕ ДРАГИ-
ША.“

Натпис бр. 2: Бољуни

Познати натпис Тараха и Богавца Бољуновића, који је први, посве исправно, расчитао М. Вего. Овдје га доносим из разлога детаљније морфолошке анализе којом се показује „И“ као последње слово првог реда везано са „Ц“, последњим словом другог реда. Пружа се само први дио натписа урезан на западном лицу стећка.

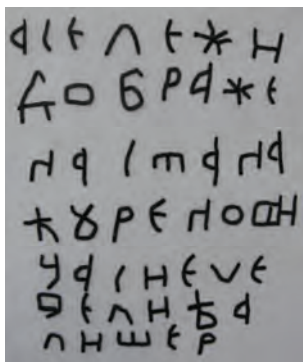

Бољуни, доња некропола

Читање, према М. Вегу, гласи: „А СЕ ЛЕЖЕ БОГАВАЦ И
ТАРАХЪ БОЉУНОВИЧЪ С ЈАМЕ“

Натпис бр. 3: Бољуни

Натпис се налази на плочи у саставу горње некрополе у Бољунима.

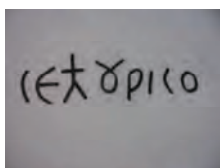

Главни дио натписа

Најпажљивијом анализом слова, на лицу мјеста, утврдио сам да је могуће, прво слово петог реда (име клесара) препознати као „З“, како ти чини М. Вега, исправљајући претходнике и подсјећајући на презиме Зелић из столачког краја, али, такође, да овдје може стојати урезано и слово „В“, па би, према томе, име клесара могло бити „Велија“, онако како је налазио Љуба Стојановић. Према М. Вегу, а то је свакако вјероватније, натпис гласи: „А СЕ ЛЕЖИ ДОБРА ЖЕНА СТАНА ЂУРЕНОВИЦА. СЈЕЧЕ ЗЕЛИЈА, А ПИШЕ РАТО“. Код М. Вега: „A se leži dobra žena Stana Ćurenovica (Đurenovica). Siječe Zelija, a piše Rato“.

Натпис бр. 4: Село Хум (Требињска Шума)

Натпис лежи на великом блоку тесаника на локви у Хуму у близини кућа Јовановића. Представља дио већег споменика и окренут је наопако. Почиње урезаним знаком крста.

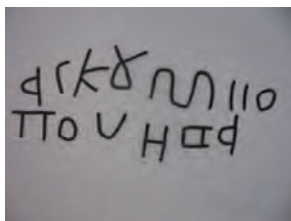

Село Хум

Читање, према М. Вегу, гласи: „СЕ ЂУРКО“. У близини, на кршевитој главици, углављен је међу стијене мањи крст без натписа, а у одломку Колаци, већи крст са вишередним натписом објављеним код М. Вега.

Натпис бр. 5: Село Хум

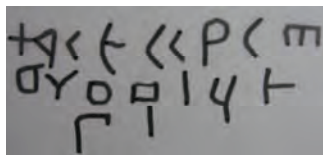
Натпис је урезан на источној страни крста у селу Хум. Крст се налази иза апсиде сеоске цркве.

Село Хум

Читање, према М. Вегу, гласи: „А СЕ УМКО ПОЧИВА“.

Натпис бр. 6: Горња Трусина (Невесиње)

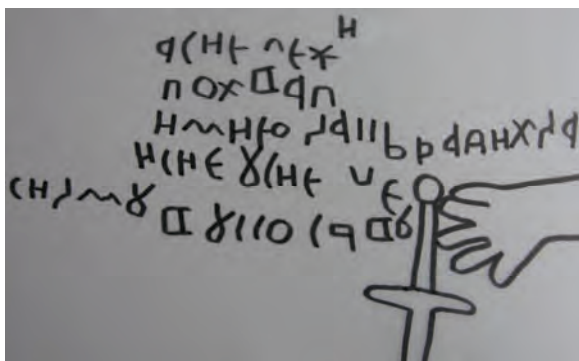

Крст на Горњој Трусини

Читање: „А СЕ КРСТ ВУ(Ј)ОВИЦЕ ПИ...“.

Натпис бр. 7: Село Обзир (Љубиње)

Натпис је урезан на западном лицу великог крста у подручју села Обзир у Љубињу. Крст се налази у кршу, преко пута муслиманског села Миљановићи. Исправно читање пружио је М. Вега.

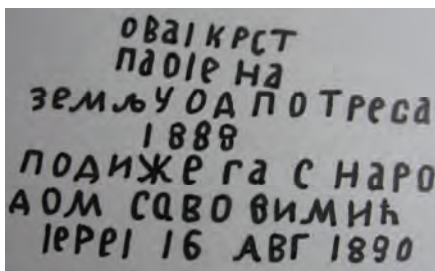

Крст код Миљановића

Читање М. Вега: „А СІЕ ЛЕЖИ ПОХВАЛ И МИ ЈУНАКЪ РАДИХНА. И СІЕ УСЈЕЧЕ СІН МУ ВУКОСАВЪ“.

Натпис бр. 8: Село Обзир (Љубиње) западна страна крста

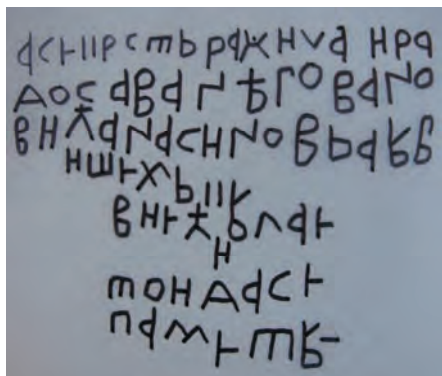
На истом крсту, са источне стране, постоји натпис Вуковом азбуком: „Овај крст пао је на земљу од потреса 1888. Подиже га с народом Саво Вимић јереј 16 августа 1890“.

Крст код Миљановића

Натпис бр. 9: Село Заслап

Натпис је урезан на источној страни великог крста крај порте цркве Пресвете Богородице у Заслапу.

Заслап, 1,29 x 1 x 024 м

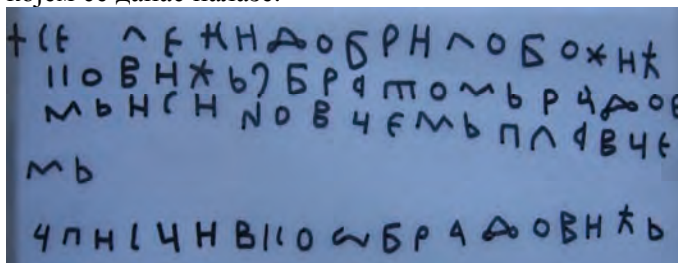
У селу Заслап, крај порте цркве Пресвете Богородице, источно, подигнут је крст који на источном лицу носи натпис у осам редова. Натпис одређује првој половини 15. вијека, када је настао и натпис жупана Медулина, а аналогije у облику слова, поред Медулина, налазим у натписима у Коњском (Вукашин) и Врпољу у Љубомиру (Оливер). Натписом је казано да су ту сахрањена браћа Ражић и Радосав Његовановић убијени од Куљавића: А СЕ КРСТ РАЖИЧА И РАДОСАВА ЊЕГОВАНОВИЋА НА СИНОВ(Е). А УБИШЕ (И)Х КУЉА[Е]ВИ[Е]ЋИ. ТОЈ ДА СЕ ПАМ[Е]ТУ.

Читање натписа би гласило: Ово је крст Ражича и Радосава Његовановића на синов(е). А убише их Куљавићи. Тој да се памту!

И овај крст у прилично забаченом корјенићком селу Заслапу, смјештеном по ободу једне крашке увале под Клобуком, са црквом Пресвете Богородице, придружује се низу споменика 15. вијека, вијека Косача, када је могуће утврдити велики број писаних споменика у Херцеговини. Осим тога, поред овог крста, на овом мјесту је постојао и други, уништени. Источно од цркве, на кршевитој пречаги која обухвата сеоски предии око цркве, лежала је у прошлости мала капела саграђена од стећака – плоча (Грчко гробље). Овдје се данас налазе четири стећка која су очигледно помјерана, а мјештани казују да су до недавно стајали окомито, постарнице, као темељни вијенац црквеног зида. Види се и сада греда довратника.

Натпис бр. 10: Старо Слано

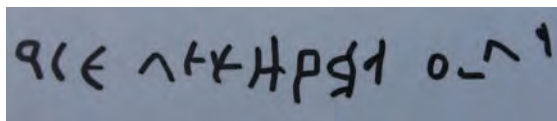
Натпис је урезан на стећку који лежи тик уз Требишњицу, на њеној лијевој обали. Правилно читање је пружио М. Вего, но овдје доносим прецизније анализе словних знакова у стању у којем се данас налазе.

Читање гласи: „А СЕ ЛЕЖИ ДОБРИЛО БОЖИЋКОВИЋЪ З БРАТОМЪ РАДОЈЕМЪ И СИНОВЦЕМЪ ПЛАВЦЕМЪ, А ПИСА ИВКО ОБРАДОВИЋЪ“.

Натпис бр. 11: Ченић

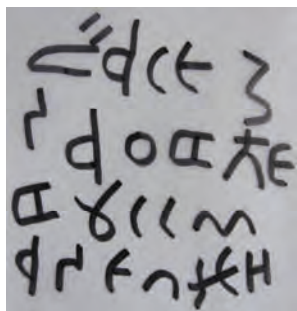
Налази се на јужној страни стећка – сандука у порти цркве Св. Ђорђа у херцеговском, суторинском селу Ченић.

Читање гласи: „А СЕ ЛЕЖИ РАДО(С)ЛА(В)“.

Натпис бр. 12. Доњи Давидовићи

Натпис је урезан на крсту који је постављен на гомилу под кућом Здравка Илића

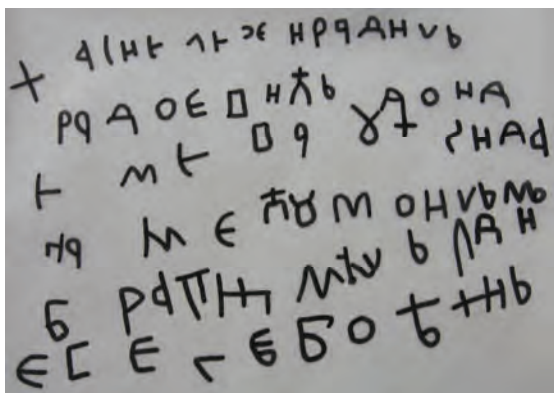

1,30 x 0,88 x 027 м

Читање гласи: „ДА СЕ ЗНА ОВЂЕ ВУКМАН ЛЕЖИ“

Натпи бр 13: Доњи Давидовићи

Натпис лежи на читавој горњој површини стећка-плоче у Гаљиповом долу у Доњим Давидовићима под кућом Влада Ј. Милошевића. М. Вего није успио у маркирању словних знакова, па онда, ни тумачењу натписа изузев препознавању имена и презимена покојника и имена Ђумоич. Натпис спада међу најтеже за расчитавање и није необично да уважени претходници нису отишли даље од имена. Слова су јако велика и натпис покрива читаву горњу површину стећка у шест основних редова. Велике тешкоће наметнуло је Вегово логично разрешење скраћене ријечи у средини трећег реда као „КРАЈУ“. Најпажљивијим прегледавањем овог сегмента у три наврата, једном код идеалног јутарњег свијетла, нисам уочио слова „Р“ и „И“ да би се могло читати „КРАЈУ“, то јест у контексту: „...ДОЈДЕ МЕ КРАЈУ...“. Отпада могућност да је у међувремену дошло до оштећења натписа. Читање натписа је, ипак, пуно сложеније и овдје се сусрећемо са скраћеном сакралном ријечи која је ријетко или уопште није урезивана на стећке: „В(ИШЊЕГ)А“, као када се скрађује ријеч Б(О)Г, Б(ОГ)А. Чињеница страшног суда потенцирана је неуобичајеним знаком крста на завршетку мисли.

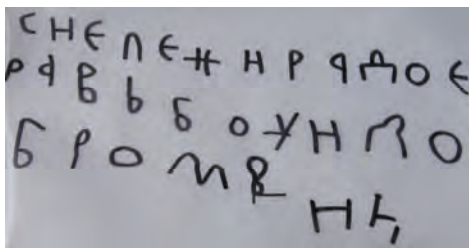

+ А СІЕ ЛЕЖИ РАДИЧЪ
РАДОЕВИТЬ ДОИД
Е МЕ В(ИШНЕГ)А (С)УД+ ЗИДА
НА МЕ ЋУМОИЧЪ МОИ
БРАТ П(О)М(О)ЋУ Л(У)ДИ
Е (!) СЕЧЕ БОЈАТЬ

Читање би гласило: „+ Овдје лежи Радич Радојевић. Дојде ме Вишњега суд+. Зида на ме Ћумоич, мој брат, помоћу људи. Сјече Бојат“.

Натпис бр. 13: Доњи Давидовићи

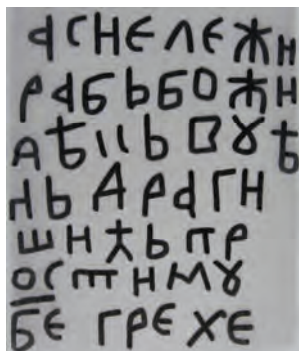
Натпис је урезан на стећку – плочи у источном дијелу средње-вјековне некрополе у селу Доњи Давидовићи у опсегу Билеће. Натпис је правилно и у потпуности прочитао М. Вего. Величина слова „Б“ на почетку трећег реда је 18 цм.

Читање: СІЕ ЛЕЖИ РАДОЈЕ РАВЪ БОЖИ ДОБРОМВИТЬ

Натпис бр. 14: Његановићи

Натпис лежи на великом крсту источно од кућа Милошевића у селу Његановићи (Билећа)

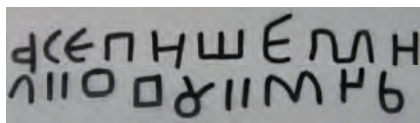

2,2 x 0,81 x 026 м

Натпис бр. 15: Његановићи

Натпис лежи на крсту код куће Хасана Ђапа у селу Његановићи код Билеће

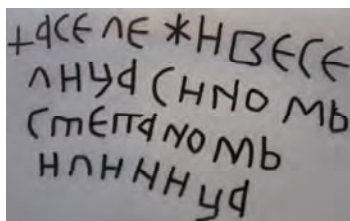
Читање гласи: А С И Е Л Е Ж И Р А В Б О Ж И Д И К В У И Н Д Р А Г И Ш И Ћ . П Р О С Т И М У Б (О Ж) Е Г Р Е Х Е .

1,58 x 073 x 0,17 м

Натпис бр. 16: Богдашићи

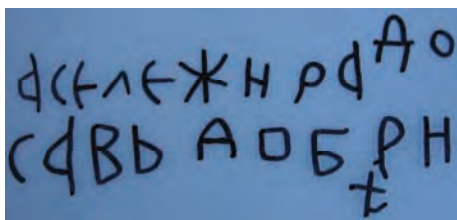
Натпис лежи на стећку – плочи изнад кућа Милошевића у селу Богдашићи код Билеће. У близини ове локације лежи пали крст висине 4,32 м који сматрам највишим у Херцеговини.

Читање гласи: „+ А СЕ ЛЕЖИ ВЕСЕЛИЦА (СА) СИНОМЪ
СТЈЕПАНОМЪ ИЛИНИЦА“

Натпис бр. 17: Лађевићи

Натпис је урезан у западном, надглавном дијелу плоче која лежи под високим крстом у билећком селу Лађевићи (код куће Миша Самарџића).

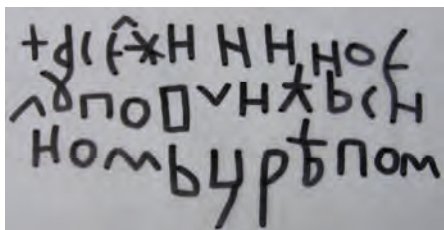

2,75 x 1,03 x 0,15 m

Читање гласи: „А СЕ ЛЕЖИ РАДОСАВЪ ДОБРИЋ“

Натпис бр. 18: Горње Храсно

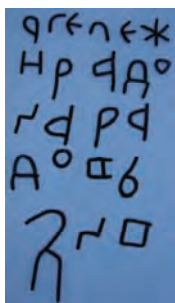
Натпис је урезан на западној страни сљеменака у порти разорене цркве Св. Јована у Горњем Храсном (општина Неум). Натпис је правилно прочитао М. Вего, но овдје пружам јасан цртеж.

Читање гласи: „+ А СЕ ЛЕЖИ НИНОЈЕ ЛУПОВЧИЋ (СА)
СИНОМ ЦРИЈЕПОМ“

Натпис бр. 19: Пољице, Убоско

Натпис је урезан на западном лицу крста у селу Пољице код
Убоска у Медановом гробљу.

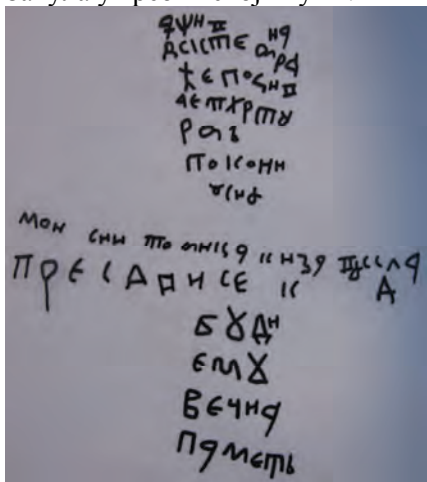

1,67 x 0,79 x 0,21 m

Читање гласи: „А СЕ ЛЕЖИ РАДОЊА РАДОВЋ ЗНВ“
[7052=1544]

Натпис бр. 20: Зачула

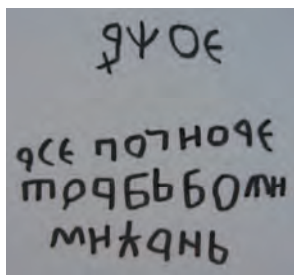
Натпис је урезан на источном лецу малог крста у гробљу села
Зачула у требињској Шуми.

Читање:
 1752 НА
 4 С(Е)КТЕБРА
 ЂЕ ПОЧИВ
 АЕТ ХР(ИС)ТУ
 Р(А)Б
 ПОКО(Ј)НИ
 (У)СНУ
 МОЈ СИН ТОМИЦА КНЕЗА ВУК(О)ЛА
 ПРЕСД(А)ВИ СЕ К(УРТОВИЋ) Д(...)
 БУДИ
 ЈЕМУ ВЈЕЧНА
 ПАМЕТЪ

Натпис бр. 21: Прераца

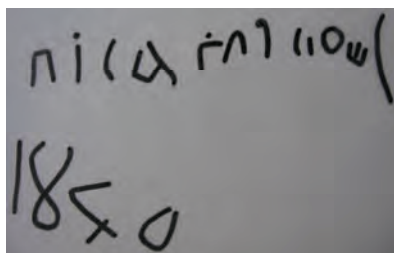
Натпис се налази на источној страни великог крста у порти цркве Св. Трифона код билећког села Прераца. У овоме гробљу уповавају се житељи села Прераца, Голобрђе и Ковачи.

Читање гласи: „1775. А СЕ ПОЧИВАЕТ РАБЪ БОЖИ МИХАНЪ“.

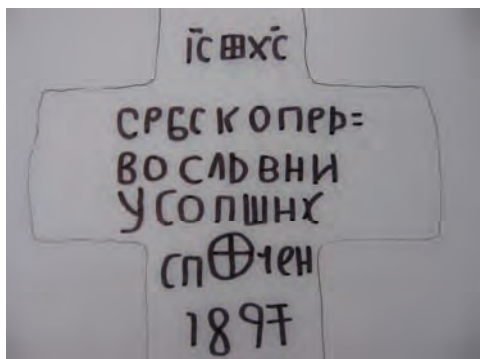
Натпис бр. 22

Натпис је урезан на горњој површини средњовјековне надгробне плоче 1840. године. Плоча лежи иза апсиде цркве у билећком селу Мириловићи. „Длакош“ се јавља као лично име, иначе су Длакоши село у билећком крају. Натпис је урезан врло неспретно и плитко.

Натпис бр. 23

Натпис је урезан Вуковом ћирилицом на западном лицу великог раскошно декорисаног крста у ували Вртине у подручју села Жрвањ (Љубиње). Поменут од Шефика Бешлагића као нечитљив. Крст је монументални споменик висок 3,02 м и израђен је у средњем вијеку, али жрвањски Срби 1897. године урезали су натпис којим свједоче српско-православну припадност њихових старих упоклаваних под овакве споменике.

Читање: „СРБСКО ПРАВОСЛАВНИ УСОПШИХ СПОМЕН 1897“

ЛИТЕРАТУРА:

Marko Vego, Zbornik srednjovjekovnih ćiriličnih natpisa II, Sarajevo, 1964, 18, 19; 24, 25; 30, 31; 46, 47; 54, 55.
M. Vego, Zbornik..., knj. III, 1964, 6-9

Александар Б. ЛАКОВИЋ

КОДЕРОВ ОНИРИЧКИ МИТОЛОШКИ СВЕТ

Мом се делу придружио Анђо
 Од Подбела, што зору отвара.
 Кој је слатким сном Њу опојио,
 И у срце сладац Неба слио.
 Да ту тајну обумере сведе
 И основку кроз Котлац промине
 И срдачком Санарицу нити.
 Да тим тројем, дигне у поборе,
 Што ј` у Небу досад превечило.

Ђорђе Марковић Кодер, *Сила, Миџолоџије*

Традиција дугих песничких форми, почев од Махабхарате и Рамајане, од Хомера и Вергилија, имала је и још увек има значајан уплив на европску књижевност. За разлику од средњовековних епова који су били углавном јуначки и религијски, нововековне спевове можемо класификовати као историјске, религиозно-филозофске, а касније и грађанске. Милтон је са *Изјубљеним рајом* (1667) продужио доминацију религијско-филозофских спевова. У осамнаестом и деветнаестом веку, када се еп прелива у роман, европску поезију, ипак, карактеришу квалитетна песничка дела дуге форме. И српску предромантичарску и романтичарску књижевност обележили су спевови Симе Милутиновића Сарајлије и Његоша, пре њих и Милована Видаковића и Јефтимија Поповића. Битно је овог трена напоменути да је на садржај Кодерових атипичних десетераца могао утицати и факат да је, на самом крају осамнаес-

тог века, Јован Рајић, ослањајући се на барокне изворе (Орбина и Ђорђа Бранковића), усмерио пажњу тадашњих песника (Соларића и Трлајића, пре свих) ка словенској митологији и прехришћанским словенским веровањима и предрасудама, и посредно обновио “барокни славизам”¹.

Ђорђе Марковић Кодер (1806 – 1891), песник полиглота и глобтротер, упознат са токовима савремене европске књижевности определио се за дугу песничку форму. За живота је објавио само *Роморанке* (1862), као део већег спева *Сан мајере српске*, док су читав век касније, захваљујући труду Божа Вукадиновића, објављени Кодерови спевови из заоставштине: *Сан мајере српске*, *Девесиље*, *Митологије* и *Искони*².

Но, како је деветнаести век у европској књижевности - век песничког језикотвораштва, век песничког безрезервног веровања у језик и убеђења да само језик поседује моћ да наслути и досегне својство божанског и универзалног³, то се Кодер одлучио за прави и јединствени песнички и језички подвиг. Јединствен, јер је Кодер први од српских песника промислио да митолошки оквир спевова не мора увек бити конвенционалан и унапред задат и са формираном архитектуром, како би му се песнички вокабулар прилагођавао. Наиме, Кодер је, слутећи да се аутентична прволикост и ипостас могу очекивати у архаичним гласовним дисфракцијама, кренуо управо из тих наслага или темеља народног језика, али под условом да формирајући свој оригиналан песнички језик, формира и свој митолошки свет. Коначна визија песничке уобразиље условљена је речима које је појашњавају. Стога је Љубомир Симовић закључио да та Кодрова нова митологија и није митологија, већ једна литерарна форма⁴.

Кодеров вилински свет, иначе је био предмет интересовања свих критичара, неусаглашених свакако. Већ сам цитирао закључак песника Љубомира Симовића. Миодраг Поповић је препознао преплетај и укрштање више слојева раз-

¹ Милорад Павић, *Прегромантизам*, (*Историја српске књижевности*, 4), Научна књига: Досије, Београд, 1991, стр. 42

² Ђорђе Марковић Кодер, *Спевови*, (приредио и превео Божа Вукадиновић), Издавачко предузеће “Вук Караџић”, Посебно издање часописа *Књижевна историја*, Београд, 1979

³ Небојша Васовић, *Поезија као изван-умишће*, РАД, Београд, 19, стр. 21

⁴ Љубомир Симовић, *Дуило дно*, Стубови културе, Београд, 19, стр. 85

личитих митова (фолклорно-паганских, источњачких, античких, хришћанских), на основу којих је песник изградио властиту митологију, условљену његовом представом о свету уопште. Небојша Васовић тврди да у Кодеровој поезији доминирају његови оригинални митови, а да легенде и личности преузете из других религија и наслеђа, ипак остају на нивоу почетних и инспиративних. У покушају равном подвигу да допре до изворне ситуације првоименовања и непосредних веза између знака и означенога, Кодер је, по речима Душана Иванића, подлегао несталности и недоследности, зависно од тренутка именована. Из чега следи претпоставка да Кодер није достигао нужну симболичност и тако или није успео да оформи оригиналан митолошки космос или га је учинио конфузним и недоступним. Међутим, Божо Вукадиновића (иначе опседнутог Кодеровом поезијом и «разјасницама») био је убеђен у аутономност и опстанак Кодеровог концепта једног религиозног спева и космогоније, јединствене и у језику и у визији, која се бавила проблемом како да божански дух пређе «из себе у себе» и да је тежу духа враћала из спољне сфере ка себи унутра, што доказује да је ипак, реч о митологији, а не бајци.

„Плој, украшен овај свод, Свед, Свет“. Кодер у речнику који прати спев *Митологије* јасно дефинише и именује свој замишљени митолошки cosmos. Но, пошто се Кодер определио за синонимичност односно «местоименија» или «уместоименија», присутна је заиста јединствена мрежа речи-супститујената, као што су *Зайлава*, *Видина*, *Сели(ј)ум*, *Осунџије*, *Вилово*, *Алвасанна*, *Дворана*, *Целберанна*, *Алдов го*, *Плосад Срема*, *Раваница* (нпр. «Вилово, овај цео украшени свет, Плој (Cosmos), или Целберана, или Алвасана» бележи песник у “толковнику” уз *Митологије*). Али, *Плој* је и «гмижоплој, живо населеније» у којем «нема одмора, нема сталности, нема празнине (vacum). Све се окреће, обрће, једно другом смеће да не стоји, трули, пак се кресави (устаје из Трулога у Новир, или възкресава)».

Још на почетку *Роморанке* Кодер следеће стихове:

Из подена прелив плоја Света
У утроби Јас семенца рицу.
Изнурицом никну нам изданци
Да н` угину ваша семеришта

објашњава у *Разјасници* на овај начин: «Плој, њлоја, - мундус, космос, озрачен бели свет, цвет, сунце, звезде, Месец, мора и долине, брегови, дубраве, изливија мириса у Осунтију Пучинах, и предружена идеја, да осведице од промисли Божје ви-се»; *Јас*, - она сила потребна, у Семену и уму; *изнурица*, - изда-нак силе, покренут живот, заастане Мртвица која труни зем-љу».

У наставку истог пева у дијалогу *Девесиље* подсећа природу: «Ја сам вила... У мојој је руци тизина и птице и цве-та, мој је плој, и пучинах разпој. Мени сунце удворицу (дво-риље – прим. *А. Б. Л.*) шаље; росе пруж, и сунчани струј», што је Кодер илустровао стиховима:

Њена влада, селене помлаћа
Из Ништине возкресла је млаћу.
Заданком је росу пропучила
А огранком Стиндир Раваницу
И развитке сма једанпуд дола
Дивна слоја, - препој Света плоја

уз појашњење да су: «*Заданак*, - благослов виле, Ладе», док «*Препој*, - `веже Раваницу за небо».

Доминантно је, у Кодеровом песништву, свеприсуство и манихејски дуалитет Неба и Земље, Светла и Мрака, “Плавине” и “Варакаљке”, «подена» и «прелива», “Примака” и “Не-прима”, али и сва три позната времена (“Он је сила што саставља *Сад* са *Будућим*, и раставља обоје од *Прошлоја*”), уз не-обичну и обавезну узајамност и међупрожетост рађања и уми-рања и васкрсавања, и њихове истовремености и учесталости и репетиције:

За уморне приземниках уме
Који мвре лију по преливу,
У тој смици пирле до Звездицах.
Сунотемчи досетија жица,
Који шиша преко Плоја снара,
Риалдише срце по горици,
Наше друге Санарицом муте,
Кад капљицу у утробу приме

И овде је нужна помоћ из *Разјаснице* (*Мвре лију*, - сми-шљају слоге за пологе, тј. слабим оком гледе, и следе, граде и

разграђују то је по преливу; *ѿрелив*, - замицак, залазак; *Смица*, - што вид и очи вара, видоблеск, варачка; *Суноштемчи*, - на прецац пропада; *Жица*, - севац, свест; *ишиша*, - прелази; *ѿреко Плоја*, - разпучимице силасија Осунтија и Господства селенских красотах; *ѿреко шнура*, - преко свију усвећени и закупних пучинах силах, и моћи, тј. Приземниках ломивек; *ријалдише*, - јечи, виче, прогалкује).

У спевовима из заоставштине Кодер ређе користи термин *Плој*, али зато врви од неологизама, сложеница и изведеница од Кодеровог замишљеног митолошког простора. Ево неколико егземплара: *Плојка*, море; *ѿлоноѿлојка*, тела целокупка; *ѿлојсага*, вила лекарица; *ѿлојана* је сложеница од плоја и дворане; *ѿлоноѿлојка*, видна Опоница. Од именица још су *сливоѿлој*, *разѿлој*, *уѿлојка*, *оѿлој*, *оѿлојаланка*, *осноѿлојвисѿришише*; од, иначе, ређих придева су *ѿлојасѿи* (целокрасан), *оѿлојена*; а од глагола су *ѿлојосунозрачийи*, *ѿреѿлојавайи* (красити), итд.

Распршеност песникове уобразиље у доживљају *Плоја* илуструју бројне и неочекиване и уз то необичне функције, сликовито приказане кроз једног од његових синонима – *Зайлаву* («целину»). У овом часу неопходно је подсетити да Кодерови синоними нису апсолутни еквиваленти међусобно, што је и немогуће очекивати због бројности «местоименија». Тако да је песникова синонимичност донела кованице које су семантички сужене у односу на иницијални појам, али и који разјашњавају есенцијалне догађаје, необичне и непредвидиве, иако на први поглед недокучиве, па и међусобно искључиве и опречне. Тако је по Кодеровим речима *Зайлава* - «дворана виле гди Млађа уплодито, разгојазно расте», «откуд песма избија», «гди се вилом наговести, заданута топлицом милостиње, влажи и снажи биљке, и крепи тизине» (птице-виле и цвеће-виле – подвукао и додао *А.Б.Л.*), «на којој разум спава», али и «дондице – докле се њено, мило, помиловање, милостиња протеже и допире». *Зайлава* је и «Снило гди Вила воскресава», «гди се кују Начала», «гди видине правде саде, истином заливају, а добротом разсађују» и «гди се Ждралови с Вилом договарају, јербо су они, Виле, свете птице». *Зайлава* «којом Вила руководи» је и «раста гди биста листа и цвета» и «јзак саможивљења», али и «веселана срца у којој се радост окреће».

И за централно место Кодеровог митолошког космоса обитавају разнолики синоними, од којих, можемо груписати, по значењу блиске, *Дворану*, *Алвассан(у)* и *Вилово*, чији значај је евидентан (“Свето Девесиље... почива у срца дворани”). Још убедљивији је Кодер у цитату из песме *Селен из Митологија*, чије три последње речи из навода су песма, лелуј и снага магнетизма:

Лелујају Подбел, Свето Девесиље,
 Милогорку, Капсу, и Славуја,
 Те тројасе у кима је Целац
 Златан стражац, престол тростативна
 Непрекидно у светој Дворани
 Све у плону, тену, силмирију.

Дворана садржи есенцију и сав колорит Кодеровог ониричког митолошког света. Ту су протективност и заштита у лику Мајке, до нејакости и зависности будућих нараштаја у образу озлеђеног Лабуда, али и футура уопште. Једино исконоско и блистасто се може преточити у веру у сутра, што је суштаствено питање и циљ сваке религије:

Гди је Лабуд у Алвас Дворани?
 Кога рани? да л рани, да л сванни?
 Није л` Васка, јединица, Алке

.....
 Није л` и ту подкрилила душу,
 Горчалицом Мајке, да се слави
 У блистастој исконој Дворани,
 И да горе ранни, а на земљи
 Срце рани и надежом рани.

Упоредо са гранањем и умрежавањем већ побројаних кованица које су пре свега фонетски облик живота светиња и божанстава, Кодер је одржавао равнотежу између употребног народног језика са једне и његовог самосвојног језичко-песничког система са друге стране. Што је Кодеров митолошки свет више успостављао контакт са реалношћу и заједничком прошлошћу, то је језичка и семантичка инвенција достигала завидан ниво, са обиљем метатекстуалних конотација. Зато уз *Стиндир*, који је симбол вечности, егзистирају топоними из песниковог завичаја. Међу бројним локалитетима од којих су

изведена имена вилинског света (песник у једном стиху каже – «четриесет и пет тисућ вила») издваја се тријас или тројас, смислено изједначен са *Плојом*, чије су координате – *Алдов до*⁵, *Плосада Срема*⁶ и *Раваница* (Раваница је у Кодеровој миотологији “Стиндир вила, Партенон, Васка, атоми, честице Неба, звезде”), о чему сведоче изводи из *Митологија* («У Алдовској светој извор води»; “У Дољу Алдову, Раванице. / Девесиље... у збору с` Мајкицом /... И са Стидком”; “Анђели смо / Непорочне Мајке / Која лежи / У дољу Алдову”). У песми *Зелзлашарка* Кодер осим што завичајним локалитетима, који су достигли вредност симбола, дарује квалитет непролазног, ураћа их у упамћени пагански фоклор, аналогног значења, чиме се обезбеђује и проходност ка читаоцима, али и семантички континуитет са временом, као категоријом и лимитом заједничког бивствовања:

Ди се Стидак, Девесиље снаже
 У Заплави Стиндир Раванице
 У алдову у Светоме дољу
 У том збору с` Штапци и Влашићи.
 Од Ђурђева до Видова дана
 Кад су све на огрешију, туже
 А за њих се проче Звезде моле.

⁵ У помоћ сам позвао Кодерове коментаре у још увек необјављеном речнику-толковнику који прати спев *Митологије*:

“**Алдов** је дол гди, Текла вели, Виле у поноћи чине строје. Теклу је Мати у детињству на Извору и “Кокановој чесми” сваки месец зими, кришом, купала и Суве оскоруше брла 3 и 5 семена у прсима са Стидком, Невеном и Мајкицом дала да носи.

Росне су јој и умиљате речи биле. У прекидном кратком слогу, као Милогорка је сладко реч поводила.

Њој подобно мушко лице једно честно, у Бешенову је блаженопочившега Ерцеговца Лазе Син, “Таса”. Нити пре ни после њега, говоре стари људи, лепшега Језика.

Није ни чудо, у Ерцеговини се родити, и у Срему, у Фрушкој гори одрасти, и при тим, и срце и дух у слоги”.

⁶ Исти извор: “**Плосада**, од завоја Ремете поред Крушедола, низом свијух Манастирах, преко вогња целителне водице, са дивним улазима који зраче у равницу, поденице из Руме те благајнице превриска од птицах”.

“**Плосада Срема**, обремија с Умиљци, виногради, Стиндири, Раваницом двојом водом опкољена равница, по којој су Усаде, Шљивици, Села, Стада, и Пастири, Кућерци (Мале Кућице), тамо амо по гди која света водица. Као вогаљ ... У посавију Шуме, у Ђердану, и проче уимљене Красоте у скупу, велегласе, Срема Плосада”.

Песма *Мај, Траван, Близанци* објашњавајући генезу настанка односно оживљавања *Близанаца* (вила *Милојорке* и *Кајсе*) из две сузе тј. из две росне капи благодарећи моћима Мајке (Васке) и Славуја још даље помера временске границе (*Римске ценодневке*) и илуструје о истовремености и једнакости старости и вечности, као апсолутним вредностима:

Из утробе Грлице извали
 С` тима би се Близанцима
 Сото загрили сви земски одјечи
 Ма на каквој утроб` зарудили
 Међусобно б` тајно роморили
 У Алдову Светога Стиндира
 Раванице – Римске ценодневке
 Устиндирисаног Плосад-Срема,
 У блаженом слогу би повели
 Клањам ти се тросилкињо Васко!

Из досада цитираних стихова може се наслутити улога и суштина свих «местоименија» за песников митолошки свет, а то је архитектура и светло стожера, који апсорбују све постојеће, али и све иницијално и сав потенцијал «светог извора». Очигледан пример за такву претпоставку је, у уводном прозном тачније прозаидном тексту пева *Девесиље*, у коме једна од «уместоименица» Кодеровог митолошког космоса «Целберанна је пуна Светога Диндивка (Стидка), Милбера, Девесиља и Мајкице, која... гонни Три Времена од Искони».

Начала. Тројаси. У митском простору *Плоја* и његових еквивалената и супститујената (*Зайлава, Осунџије, Освудина, Видина, Вилово, Алвасана, Дворана, Целберанна, Раваница*), јасно је, кују се Света тројства (ЈАС; Правда, Истина и Доброта; Алка, Васка и Равда; три Тилзе - Милогорка, Капса и Славује; «Света Начала»), по којима је створен и уређен Кодеров митолошки свет (нпр. у песми *Начало и начала*: «У Небу је цигло Начало Ја. / На Земљи су из тог Једног многа»). Далеки и тајанствени, не увек и лако доступан и мистичан амбијент *Плоја* и његових синонима пун је реда, склада и хармоније⁷, који се генерацијама и вековима поштују и преносе кроз пој птица и ромор биља.

⁷ Милорад Поповић, *Историја српске књижевности, Романџизам, Књига 2*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1985, стр. 273

Аналогија Кодерове митологије са хришћанством недвосмислена је из преузимања новозаветног “светог слога” - “Начало би Слово и Слово би Бог. То се зове светог Лога”. Штавише, песник на почетку пева *Сан мајере српске* у песми *Славуј* вољно наслеђује и свето тројство:

... Богу, Оцу, Творцу,
 Богу Сину: воскресницу дивну,
 Богу Духу: уздис и велпија
 Дивноплојке висом зенгалиле,
 Тронуло би срце Мајке Божје!

да би касније у другим спевовима апсолвирао модификовано Платоново тројство (ПИД – Правда, Истина, Доброта) и Платинову хришћанску обнову античке мисли, по којима све настаје извирући из чистог божанства и све тежи повратку чистом божанству, на којем су по Кодеровој промисли „Начало Бога исконног Ја - Вила или Сила или Слово“. Наиме, сигурно је да све постаје еманацијом из божанстава, и да свака поједина ствар или појава значе стварност утолико, уколико тежи повратку самом божанству. Код Кодера, међутим, тај пут није само једносмеран ка извору божанског испостаса, већ има и средибежишне и средитежишне кругове (Кодер каже *сџице*) по смислу или блискости, али се све поврате и освеже у сопоту првосопствености и божанства, као што је то у спеву *Девесиле*:

Изведен из Самотока Гране Јаснидана, то је свети Тројас:

Правда
 Истина и
 Доброта;
 из овог тројега је постала Јаса... Јаснидан... алфа-Мати

У истом контексту и градацији нивоа путања ка себи и од себе, ка божанству и од божанства јесте Кодерова фуснота из *Митологија*:

Бог = ЈА	ЈАСа	у првој стизи
Слово или Вила или Сила – С	-----	у другој стизи
Мати – а	-----	у трећој стизи

али и замешатељан *разјаснички* коментар Кодеровог геометријског митолошког космоса у истоименом епу:

ЈА(влен) = С(лово) и С(лово) = ЈА(влен)

ЈАС=СЈА тј. ЈА(влен) = С(лово)

СЈА=ЈАС тј. С(лово) = ЈА(влен)

Слово са ЈА слововратно СЈА

То СЈА значи «Начало би Слово»

И Слово талогзаложно «би Бог».

И за Кодера као и за Плотина прареч, праизвор, праоснова, јединство, целина и чист облик су божанство, као прапринцип и праначело, односно она јединица која је прва у серији бројева, али и последња. Иначе, Кодерова *јединица* је *ЈА* односно *Инойојавленије*, а број три су зачарани кругови или *сџизе*, по којој се крећу вилинска Кодерова бића. О блискости и умрежености духовних бића на путањама ка божанском сопоту и о структури и степеновању⁸ вилинског мултикружног Кодеровог митолошког простора прикладно је навести песму *Три сесџрице*, која наводи на закључак о изједначавању праначела, прапочетка и првоименованих вила (Мајки), али и потврђује да речи Правда, Истина и Доброта чине свето Троје и доказује да су поједине речи еквивалент симболима и у заумном и једва прозирном Кодеровом песништву:

Ја је Уједин *Исџине* – *Алке* или *Динамине* (Илитине)

Доброше – *Васке* – Агадине

Правде – Божјег махчета – *равде* – Диклосине.

У Јас је свето Тројесестарство

Онај који овај у утроби плоди зове се Тројесестарац

Евидентан је Кодеров преображај хришћанског светог Тројства, али се он грана и умрежава. Из једног образа прелази у други и из једног круга у други и из једне сфере у другу. Но,

⁸ И у *Девесиљу* и у *Исконима* Кодер јасно дефинише сроднички однос између две виле (мајке) Алке и Васке из првог круга од девет вила (нпр. “Алкина је кћи Васка”, “Алкина је кћи Васка Силвина” и “Није л’ Васка, јединица, Алке”)

како је Кодер заговарао постојање “два отворена пута – прелести земске и прелести небесне”, и Тројас је трпео метаморфозу у два основна правца. Наиме, свеприсуство Бога Оца је неспорно и за песника. Његове представе су ЈА, ЈАСа, Јавлен (од Богојавленија), као и Целбер “земски”. “Местоименија” за Бога Сина су Тројасанче, Тројесестарац, затим Вила, Слово, Сила, али и Роденац (геније или ожест) и “Заперак земски”. Свети Дух Кодер манифестује као малу и велику алфу, као земску и небеску Мати, али и као Мајчино млеко које поседује божанску моћ, аналогну призиваног Духа светога.

Мајчино млеко (Стидак). Јаснидан. Сан. Исконска тежња свих живих бића, па и духовних, јесте приближавање и/или поистовећивање са божанствима. Од енергије уложене у тај процес зависи степен њихове реалности и животности, као и будућности. Зато је необично сагледати који су то медији, који су то посредници, који омогућавају интимност и блискост са Богом. Док се у хришћанству тај однос премошћава молитвом, крстом и духом светим, које свештеници и монаси свакодневно и сваконоћно призивају и речима и метанијама и кађењем и шкропљењем. Кодер је понудио и у овој ситуацији бројне и фреквентне синонине и супститујенте, од којих треба издвојити оне најчешће. Заправо, “Тране Јаснидана” замењују симбол крста, “сладак лак санак” - потенцијал молитве, а “свети течни залог Мајчиног млека” - и сам Дух Свети.

Да је Кодер дубоко веровао у збиљско постојање митског света и да у његовој митологији мајчино млеко има изузетно значајну улогу. Да је мајчино млеко свето, животно-давно, и да је у њему божански дух, који се преноси (“Дојке пуни, да опечатдари) на све оне који се њиме напијају говори песник у *разјасници Свейої Девесиља* из истоименог спева:

Мати је... у сну чула глас *Сџидак*, кад је Чадо на сиси дојила и заспала с дететом на сиси.

Ова је Слова Мајка разлаксала:

С, в, е, ѿ, о, Д, е, в, е, с, и, љ, е С, ѿ, и, д, а, к

и она је у сну ови слови Књигу «Санарицу» зарудила (тј. почела предсказивати) и погоде слутити, кад је тај дар Мати осетила рекла је:

Света Вило! ти ми буди СНИЛО.

Свето девесиље ми умиље.

Мајчино млеко и Стидак⁹ су не само митски почетак сваког од нас и извориште живота, већ су суштаство Кодерове митологије. У њему је клица генија али и сваког другог. Њиме се напајају и Роденац и сва духовна и друга бића. У њему је и хришћанско тројство. Капи млека су посредници контакта са врховним божанствима:

Тим Залогом Чедо причешћујем
Што с` кроз Стидак с` Алком разговара.
Васке духом ограш`но у размил
Млазарице свети течни залог
Што гуцуља, ко Голубак гуче.

Иако је активна супстанца¹⁰ Кодерове поетике напосто звук, слово, реч, гласовна дисфракција, кроз које се представља сила божјег духа, и за којима песник неуморно трага, ипак је мајчино млеко завредило квалитет симбола у безброју и мрежи синонима. И нуди контакт са симболом Кодерове религије, као аналоган улазак у свет крштених и царство Божје, као што је то у песми *Усиљаина* са поднасловом *Санарија вила*:

Успаљина је на крилу Јаснилца
Блистпрозрачном капљом мила лица
Заложила беле пчеле Уста.
Ова ј` кришом у утроб` изнела
Свету изму с` Гране Јаснидана.

Смелу констатацију да је религијски симбол у облику крста препустио своју функцију златним гранама светог дрвета - "Гранама Јаснидана" нужно је потврдити Кодеровим

⁹Уместо да прецизно дефинишем Стидак посежем за "местоименијама" самог Кодера, која су у складу са његовом дисперзивном и вигилном интуицијом, сниженог прага надражаја, што омогућава њену вртоглаву брзину и несталност. Стидак је не само "брадавица на сиси", већ и еквивалент мајчином млеку ("млаз млека", "бриз Близанаца", "блистпрозрачна капља мила лица"), али Стидак је и вила Диндивак и "Небесна Милина" и "Небесни Цветак", као и сама Алфа.

¹⁰Божо Вукадиновић: *Песничко дело Ђорђа Марковића Кодера*, предговор у књизи, Ђорђе Марковић Кодер, *Сиевови*, Посебно издање часописа *Књижевна историја*, "Вук Караџић", Београд, 1979, стр. 8

стиховима. Недвосмислен је стих: “Ту је Јавлен, Грана Јаснидана”, као и неколико Кодерових реченица из спева *Искона*: “Небесне МиLINE зову Алку Јаснидан, а Васку – Грана од Грана Јаснидана... Отуда су и земски Сведи. Ови спокоје алфе душу” и “У Ја-збору тј. Самозбору кротке појавленке, ко Кандице (капљице) светога Тројаса свете Гране Јаснидана”. Врло су концизна Кодерова поређења (“света књига”, “вилаина дворана”), затим објашњење (“Животдавка Грана Јаснидана”), као и четири стиха у песми *Алвасан* о Кодеровом избору и његовој препоруци читаоцима када је у питању поларизација света на сферу земаљског и сферу небеског:

Ова плоди највеће Просветље
Свето Снопље, Гране Јаснидана
Без Овога б` било свето ово
Мутља, црног мрака село Ново!

Идиличност и сентимент песникови према свом златном и разгранатом митолошком симболу, иначе еквиваленту почетка и искона, препознатљиви су у *Девесиљу*: „На два Зрака душа наша лучи / И сећа се... прве неге Материне... Онда следи Грана Светог Јаснидана“, док аналогију и покушај поистовећивања симбола Кодерове религије са фетишом какав је кроз векове *arbor mundi*, са свим својим гранама и гранчицама (кичицама), срећемо у *Митологијама*:

И попева песму «Јаснигране»
Један Творац, Један је покорац
Једна Сила – једна Теста Алфа
Сестре: Капса, Славуј, Милогорка
На кичици «Јаснигране».

Почетак Кодерове *Митологије о Васки*:

Васка свијух светова вила, то је Богиња, зеница у *свештом Девесиљу*, које с Мајком, не на јави, но у слатког сна размилу, у светом слогу, збори. Као што Алка вели:

Та кидај се, из земске долине,
Алфа си ти прем светом Тројасу!
Богиња сам, у сну с тобом зборим,
Душу сам ти силом заданула.

илуминира значај сна као супститујента молитве и неопходног квантума и амбијента да се сви младенци задоје духом светим и да се тај дијалог не чује, не памти и не зна, али да су му резултати препознатљиви и импресивни. Чежња да се тај тренутак магновења раван вечности, доживи јесте и исконска и инстинктивна, али и својеврсна слика у огледалу реализације духовних бића и оног духовног у бићима. Али, извориште и врхунац снова је у моћи врховног божанства и дарежљиве Мајке Алке или Васке.

Песма *Силошила Сила* замишљена као монолог од близу шестсто стихова удомила је безмало читав Кодерв митолошки космос, заснован на бројним “тројасима” и испољила императив контакта са вилама и анђелима кроз мистичну моћ и чудедејствије сна:

... мислила сам
У тој потајкици преволети
Да ми сладак лак санак навуку,
Јербо си ти у светом Једину.

Међутим, на крају песме, Кодер у неоплатоновском маниру, претпоставља да је божанство и његове чини могуће спознати интуицијом. Она, у зачудном сну, дозвољава да се једино у непосредном додиру са божанством и његовим атрибутима можемо за живота идентификовати са апсолутом и преузети неке од манифестација и склоности покретача света, што је вековни циљ сваког човека:

Не би л` Бог д`о да Коло покренем?
Па да сведем, моје мутне очи,
Н`испаване, мутне, сужне,
У вечити Санак-тад прогледим,
Свих ускоке да се ја нагледим,
Последњег млаза бризком, замлазим
Млечну стазу, и саме Близанце
Разбудим, и с` њима цело Коло,
И преволем у земске низине,
Да с` нагледе Мајке, дотрајака.

Уколико доведемо у контекст последњи стих из поетске разјаснице реченице *Јако са намаи Бој* - “Бог – Јединица, Ује-

дин, Јединство” (који Кодерова фуснота објашњава као *Силеник*) и прва четири стиха песме *Сан* из свега *Сан мајере српске* (“Све је снаге разлосио / Земски силеник, / Смириштем је опојио / Приземниках лик”) слутимо Платинову промисао да је божанство целина пре делова; да је божанство јединица; да је божанство праизвор јединица. А да је сан тај посредник и еманација од апсолута ка духовима и духовним бићима.

Вилински свет. Неспорно да у Кодеровом митолошком космосу престоно место припада Богу, као творцу и покретачу свега. Као центру и есенцији живота и на Небу и на Земљи. Као доказу да се бескрај и границе нужно допуњују у неизрециво јединство. Њему се као Икони обраћају и помоћ ишту и птице и биљке и виле. Његовог значаја свесни су сви актери Кодерове религије, као на пример у песми *Initium*:

Ја сам алфа, повинујем с` Творцу.
То ј` сборила Подбела вестнику.
Јесте да шта? Јавлена ја славим
Ја сам алфа, повинујем с` Творцу.

Али је његова “дејателност” недокучива, запретена, мистична. Увек је недовољно објашњена. И у Кодеровим спевовима. И у нашим богомољама живописани су Мајка Божја и Син Божји. Још, неоплатонисти и мистици уче да се праизвор свега што јесте, као и његови поступци и богазе, не могу никаквим именом ословити, нити икаквим атрибутима окарактерисати, зато су мистерија и тајанственост, пре свега. Јер, божанство као сопот свих стварања и еманација, истовремено је и материја и облик, који примају ту еманацију што отелотворава све што долази са прасопота. Управо у том простору Кодер покушава језичким експериментима доспети, убеђен да се митско и божанско налазе и могу открити у наслагама језика¹¹.

И Кодер је убеђен да је божанство целина пре свих делова и да оно обухвата све. Наиме, Бог је пре свега и ипак – све; јер свет није по својој конституцији организам, у коме је један део независан од другог, већ је једно јединствено (“Бог - Јединица, Уједин, Јединство”), једна целина, чији су делови

¹¹ Небојша Васовић, *Поезија као изванумишће*, РАД, Београд, 1983, стр. 21

међусобно прожети једни у другима. Зато што је све једно у другима отуда и “тројаси” и “начала начала”.

За Кодера нема двојбе. Бог је представа апсолута. Моћан и мистериозан. Недоступан. И остаће недокучив. Међутим, Кодер назире да су посредници између човека и Бога преузели тајну еманације и стварања света, поштујући прапринципе и “начала”. Због тога песник и промишља да ће ступивши у дослух са вилама као божјим емисарима ступити у дослух и са самим Богом:

... Уиле у нас виле!!

То јест Свето тражи своје светло.

Благо оном у коме су виле!!

Јер је вила Божјег Слова Сила.

Важно је подсетити да улогу посредника поседују анђели (мада два - Подбел и Силотил односно Алвассан), Мајке (нпр. Алка, Васка, Каја, Јаса) и Син Божји (Тројасанче). И сви они (и виле) зачудну функцију трансфера обављају (“То шкропило руководи Алка, Васка и свето Тројасанче”) и одражавају тајним способностима и језичким времепловом магијског биља, поезије и музике¹². А Кодер их жели чути у прволикном гласу, препознати и дешифровати.

Зато је број и “животдавност” Кодерових вила задивљује, као што је у песми *Зелзлајшарка*:

Све је вила, што струји кроз снила.

Ништа нема, ди је вила нема.

Ништ не бива, ди с` Та не снебива.

Нит ћ` шта бити, што Она не сити

или у песми *Зрничак*, уз помоћ, свакако, мајчиног млека као “божественог печатдара”:

Отвори ти Жалфијо недарца,

Твој` су соци Божества сведоци.

Тај тек поток-урекне свак оток

¹²Душан Иванић: *Санарица Ђорђа Марковића Кодера*, поговор у књизи, Ђорђе Марковић Кодер, *Роморанка*, фототипско издање, Београд: Народна библиотека Србије; Горњи Милановац: Дечје новине, 1986, стр. XVI

Јер ј` у свак`-отоку Виле око.
 У вили си ти и Она у теби
 Ово троје једно свето број.
 Не стај сестро разтрој свети спој!
 Од тог слоја свиска свака боља.

Број Кодерових вила (“четриест и пет тисућ вила”) асоцира на Епикурову промисао да све што постоји, чак и ванчулне појаве као што су душа и снови (и виле – додајем), јесте својеврстан спој атома, са потпуном слободом кретања по круговима односно “стизама”. Моћ непредвидивог кретања јесте и непрестална степенаста циклична еманација, почев од анђела и вила па до “приземниках”. Иако, Кодеров митолошки свет, само на први поглед, наликује замагљеном Боровом моделу атома у којем је хаос и висок ризик од судара услед вртоглавог кружења, ипак, у њему владају хармонија и складан поредак, проистекли из божанског порекла. Тако да читаоци и аналитичари Кодерове виле и анђеле доживљавају као светиње које образују дугу хијерархију од *Деве* до вилиних *дворкиња*.

У хијерархији и хармонији *Светиої Девесиља* (“биљку која силе дева” чине девет вила и девет сила, али девет сила вила је и Кодерова представа народа) врховно место заузимају: “Девет вила које присуствују, кад Лозарица – Матера – кад Ластарчић од утробе одвоји и створи мали светић”, а оне су “слеђујуће”:

1. Јасана или ЈАС-киња
2. Силвина (Вила свијух светских сила)
3. Алка, која седи на кучкином репу Северке Звезде и зове се Стожерка. Јербо се око њене усне мало Коло окреће. Око овога се окреће велико Воловско Коло и доле к Зренику тежи. Њена је кћи:
4. Васка, ова бди на антарктичној Звезди по којој мор(н)ари бродове управљају. Све су ове Звезде прерушене виле које Алки и Васки дворе:
5. Преносиља, чрез преноса Матери најважнија.
6. Девесиљка, девет сила вила (народ). Њен је цвет “Свето Девесиље”.
7. Исконија, из Непела неразбери Умом вила.
8. Санарина, света Убистрина алфе.
9. ЈАСборкиња.

Затим, “њихове су *Дворисенке* числом 16 четвоространке, све по 4 узето, за сваку огледину (страну)... *Селиумка (Идеал), Подбеленка, Милберка, Диндивка, Сџида, Сџиндирка, Врайничарка, Звонка или Саскиња Пуџирка, Селениџена, Виџојевка, Плоди-зрица, Олривча, Целениџица, Зорокраса, Измарица и Гранилада - Усладе Зайлава, Грлица и Кумрица.*”

И даље, “свака вила има своје *Мимосенке* тј. *Двориље* по снаги стативице на којој се налази. На пр.

На 1. стативици (*Селиумка*) има једну *двориљу* (*Азару*)

На 2. стативици (*Подбеленка*) има две *двориље* (*Ронисузу, Сџироанну*)

На 3. стативици (*Милберка*) има три *двориље* (*Ненравкињу, Рукосагу, Блајо-ничу* – ово су *двориље Милберкиње*) итд

На 16. стативици (*Гранилада – Услава Зайлаве, Грлица и Кумрица*) има 16 *двориља* (*Зоранну, Градуличарку или Позанку, Тиџа-Лобода, Залој-Ненаранчу, Беџуљ-шар-венчару, Тимза-Мину, Божур-Мелку, Млазарицу, Лаколешку, Сџорисуџону, Правоџуџу, Бисџолеџу, Увлаксмолину, Лоло-раздвоумиљу, Раџосиљу и Внуџроџрилику*)”.

Кодеров цртеж (следи у наставку теста) враћа нас у тврђења питагорејаца да су бројни односи - конкретни и бескрајни ослонац свега. Да су бројеви на почетку и крају свега. Након бројева 1 (“јединство, целина и уједин”) и 3 (тројство, пра-«начала»), Кодер се одлучио за “число” 9 (*Девесиље – девеџ вила сила*) и 16 (*Дворисенке и Двориље*), а њиховом комбинацијом добијамо и број 34. Наиме, девет квадрата (читај – вила и сила) овако приказаних има 16 рубних тачака (читај – дворисенки и двориља), а распоредом тих бројева (у првом хоризонталном реду 1, 14, 15 и 4, у другом 12, 7, 6 и 9, у трећем 8, 11, 10 и 5, а у четвртом 13, 2, 3 и 16) добијамо збир 34 било да се збрајају хоризонтално, вертикално или дијагонално (“зренични, сунотемке и унакрст”).

1	14	15	4
12	7	6	9
8	11	10	5
13	2	3	16

Затим, већ поменути и тотемисани бројеви 9 и 16 дају број 25 (наиме толико је Кодерових вила *Сунарица*). Још један број који је преузет из хришћанства јесте апостолски број 12.

Овако илустрован концепт тачније визија Кодеровог вилинског света одговара складном распореду и улози, иако, у песништву није тако, јер је потреба за бројним духовним бићима изискивала нове и нове адекватне наслове, које је тренутак именовања и извесна функција условљавала и детерминисала. Управо у том разгрананању вила и њихових имена јесте Кодеров језикотворачки песнички поступак аутономан и вредан пажње, јер како књижевни теоретичари тврде, да би се доказао уметнички чин није довољно да песник поседује своју митолошку архитектуру, већ се мора изградити и текстуална структура. Зато је Кодер посегао за неологизмима, изведеницама и сложеницама, необичним по звуку, али опонашајућим у потрази за пра-изворима и пра-корењем првих и правих имена замишљеног духовног света.

Условно, Кодерово ословљавање божјих посредника можемо сврстати у (че)т(и)ри групације. Прву чине виле чије је име изникло из намењене јој функције. У другој су виле које су преузела имена од птица, којима је дато да анђеоски певају; у трећој од биљака; а у четвртој су заједници виле са именима насеља творећи јединствену митолошку топографију, али посредно преко одређених биљака (из треће групе) као медијума који преносе божји “опечатдар”.

Следећа имена: *Преносиља, Санарина, Исконија, Сџица, Врајничарка, Звонка, Пуџирка, Зорокраса, Гранилада, Ронисуза, Рукосада, Блајо-нича, Куџикраса, Горадинка, Клејворојка, Својевина, Разлозиља, Тихолина, Внујросџројка, Мировриска, Областица, Милојорка, Умолетка, Селиселенка, Кијељка, Заложкиња, Назлобрза, Појочара, Засџавача, Плодизрица, Снованкиња, Околоселенка, Зренкалица, Зоройлава, Дариља, Јуџренка, Међарица, Позоранка, Милимара, Троносиља, Ближанка, Правойујка, Досџоинка, Громолоза, Миройлуџа, Селилада, Пожарка и Вамџируша јасно детерменишу њихову функцију.*

Небојша Васовић је издвојио ниску птица-вила које се ретко срећу у српској поезији: *Пољадинка, Канарица, Реоркица, Динарка, Необзирка, Вриска, Белџирица, Тамазица, Кумрица, Диволка, Милојорка, Преминка, Лужник, Песмо-ројка, Халелујка, Лелуј-џолеџарка, Туби-џаларка, Зеленкица,*

Веларица, Тишинка, Песмиља, Венерица, Буца-јолуждравац, Лејка, Вризуља, Пнејка, Мезуљица... Поред њих својство вила имају и *Славуј, Ждралови* (“Сви су Ждрали виле прерушене”), *Шева, Грлица, Лабуд, Ласија, Соко, Голуб, Зричак, Пчела*, али и *Јасиреб, Орлушина, Гавран, Кукавица, Сврака...*

Сунарице “Сунца Стожер-Колендине” су виле које “свак свој цвет на прсима носе”. Кодер је свој митолошки биљни космос графички приказао соларним кругом у коме равноправно бивствују 25 биљака: *Мајкина Душица, Божје дрвце, Босиљак, Бели крин, Миролуја, Мирја, Чедолик, Врайић, Девесиље, Милбер, Диндивак, Десмин, Невен, Ђурђица, Ивањско цвеће, Каранфил, Божур, Зумбул, Перуника, Милолеј, Селен, Гавез, Којишњак, Подбел и Сунцокреј* (*Просирел*). Посебан квалитет побројаних биљака по којима их Кодер поистовећује са вилама-птицама јесте “ромор” биља, којим и виле-биљке и песник настоје допрети до времена првоословљавања, не би ли тако спознали и смисао света и своју прволикост.

У знаку броја 25 јесте и “число” вила које су именоване по насељима Кодеровог завичаја. Издвојићу неке: *Добановка* (из Добановаца), *Голубинка* (из Голубинаца), *Вишојевка, Пуштинкиња, Ремешница, Беочинка, Радинчкиња, Ојовкиња, Крушедолка, Бешеновка, Ришовка...* Необично је, међутим, да виле-насељке и насеља карактерише по један или више егземплара из светог биља. И то углавном из *Сунарица*. Тако да је заштитини и препознатљив знак *Добановке - Сунцокреј*, као и *Мајкина душица; Голубинке - Бели Крин; Вишојевке - Босиљак; Пуштинкиње - Божје дрвце; Моровићкиње - Селен; Бинјулке - Каранфил и Којишњак; Ремешнице - Диндивак; Манђелоске - Миролуја; Микановке - Чедолик; Беочинке - Милбер, Божур и Каранфил; Радинчкиње - Перуника; Јазкиње - Невен; Визићкиње - Селен и Мајкина душица; Грјуревке - Милбер; Крушедолке - Јорјован; Бешеновке - Јасмин; Никичанке - Гавез; Нерадинке - Подбел; Кукојевке - Миролуја; док је протективни симбол *Шишајовке - Роденац* (јеније, *ожесѝ*) овом приликом у образу Лукијана Мушицког, столовајућег у истоименом манастиру.*

Објашњење зашто Кодер уводи топониме из родног поднебља (рођен је по његовим речима између Бингуле и Визића) јесте у убеђењу песника да вилински свет као посреднички медијум између Бога и људи, Неба и Земље,

Вечности и пролазности, бесмртних и “пролазника”, може да се реализује, манифестује и материјализује у већ помињаном троименом еквиваленту *Плоја (Плосада Срема - Алдов до – Раваница)* и у њиховој флори и фауни и географским завичајним одредницама, јер између топонима и живота, одувек постоје чврсте и логичне везе, засноване на асоцијацијама и аналозији. Зато је књижевник Божо Вукадиновић закључио да је Алка – Мајка, душа снова, заправо Војводина, чији је венчић Фрушка Гора, налик женско-вилинском Олимпу.

Завидан број имена не говори само о Кодеровом језичком бескрају већ назире и магију формирања и измишљања све нових и нових имена, чији су параметри интуиција и инвенција, али и трен магновења стваралаштва, што сведочи да се не може у потпуности изједначити поетско са митолошким у Кодеровом песништву, јер су Кодерови епови пре свега поезија у којој се разгранава до тада непозната и непредвидива митологија. Кодер је ипак успевао да избегне митску идентификацију имена и појмова захваљујући вртоглавом синонимјом као песничким поступком и језиком, наравно.

Ипак, након таксативног текста о Кодеровом женском вилинском свету, намеће се питање зашто женски. У овом трену, предосећам два разлога. Први датује из Платоновог веровања да се свет састоји из трансценденталног, с једне, и феноменалног (земаљског) с друге стране и да идући од чулне дражи ка апсолутном улази се у сферу идеја нпр. доброг. Платон је дефинисао два принципа. Ма шта постало мора бити створено од апсолута. Затим, да би апсолутно могло да ствара, морало би да делује на нешто (нпр. материју) и да је обликује. Значи, космос је настао дејством апсолутне идеје на материју (“тесту” за Кодера), која, тврдио је Платон, због недостатка идеја, припада женском принципу. Други могући разлог потиче из Кодерове захвалности “мајкама српским” као јединим и последњим чуварима пра-речи и пра-смисла, за којима је Кодер, сав свој живот, трагао не само у завичају, него и по просторима где су започеле све цивилизације и све религије (Индија, Троја, Јерусалим, Константинопољ, Грчка, Италија), попут “ласте” (читај – виле у облику ласте) која “прек` Јерусалима, Витаније и Голготе мине”.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

ЊЕГОШЕВО ДОБА У НОВЕЛИ МАРИЈЕ ТУРНБЕРГ

Сажетак: Његошева Црна Гора и њен владар изазивали су пажњу Европе. И аустријска списатељица Августин Марија фон Турнберг се дотакла ове теме у новели која се непосредно последије Његошове смрти појавила у Трсту 1852. године. Њено дјело, у којем се препознаје личност познатог савременика, књижевника, владике и владара, наишло је на одјек и у српској средини и одмах га је с њемачког на српски језик превео Александар Андрић и објавио у неколико наставака у свом листу „Световид“, штампаном у Бечу. У новели су описани живот и неки обичаји Црногораца, али и духовни и свјетовни утицај владике у свакодневном животу.

Бароница Августин Марија фон Турнберг (Вршац, 23.12.1810 -13.2.1886, Беч) била је кћи потпуковника аустријске армије, а удала се за капетана из исте армије, па се након удаје преселила у Беч. Сликарка, факултетски образована, истакла се у црквеном сликарству, а онда се све више посвећивала литератури, потписујући се чешће псудонимом Марија Турнберг. Припадала је феминистичком покрету. Кратко вријеме прије смрти постала је први предсједник писаца и сликара у Бечу. Радња новеле се дешавала 1841. године, кад је Његош имао 28 година, а сама новела је је објављена у другом тому збирке“ Породичне књиге аустријског Лојда“ у Трсту 1852. (Familienbuch des Oest.Loyd, Band II, Triest 1852). У стил и језик преводиоца новеле Александра Андрића¹ нисмо дирали, једино што смо при цитирању одломака из новеле користили Вукову ћирилицу, како би савременом читаоцу наведени текст био приступачнији. Преводилац Андрић се, поред тога што је био власник листа који је излазио два пута недељно, истовремено интересовао приликама у Црној Гори од најстаријих времена до Његошевог раздобља и 1853. објавио у Бечу на њемачком језику једно драгоцјено дјело (А. Andrić, Geschichte

des Fürstentums Montenegro von der ältesten Zeit bis cum Jahre 1852, Wien 1853). Не треба пренебрегавати чињеницу да је популарност Црне Горе и Његоша порасла у часу кад је црногорски владика најавио могућност да пошаље добровољце који ће бранити самосталност Српског Војводства од насртаја Кошутове Мађарске у току револуционарне 1848-1849. године.

Већи дио садржаја новеле ћемо препричати читаоцима, издвајајући само она мјеста гдје се помиње Владика (књижевница није нигдје наводила Његошево име и презиме), а те фрагменте доносимо без скраћења. Превод новеле је излазио у децембарским бројевима „Световида“ 1852. године у 6 наставака² под оригиналним насловом „ЕДНО ПРИКЛЮЧЕНИЕ У ЦРНОЈ ГОРИ новела од Марије Турнберг“. Испричаћемо у најкраћем садржај новеле:

Једно прикљученије у Црној Гори

Главна личност новеле је био Роберт Г. «управитељ отмјене једне трговине у Трсту» који се у прољеће 1841. запутио паробродом у Боку Которску. Црногорце је сусрео на которском пазару, гдје су продавали стоку, на крају живописног Бококоторског залива. Запазио је да су кровови неких кућа разорени и да стоје као «тужни споменици црногорског четовања, против којега Которани непрестано се бране, проводећи живот свој у страху од пљачке». Црногорце је описала као људе «високог стаса и црномањаностог лица са својственим плаховитим погледима и коштуњавим лицем, кои су иначе њежне црте имали, пуне израженија». Носили су црне бркове под којима су им се бијелили «зуби ко снег», а главе су им биле обријане. Од ношње на глави су имали »црвене фесове³ са црним порубом». Уз то су »носили модре чакшире и опанке, дугачки гуњац од бијеле чоје, са модрим порубом од вуне, црвен прслук⁴, и црвен појас, на којем су оружје имали, црногорскиј украшај, но ово мораше у стражари царској положити, јербо Аустрија знајући ватрену нарав Црногораца и њијову необузданост подвргла је њих тој дужности». Горштаци су носили и струку да се штите од невремена, мањи рог за маст, кутију за барут и кесицу за новац. Знатижељни странац Роберт се обратио Црногорцу, а не Приморцу да му буде водич на путу ка Црној Гори и кроз њене врлети »будући да је мало србски знао, и замоли га, да га он кроз Црну Гору спроведе, јербо му се допада искреност и начин обхода њего-

вог». Црногорац му је признао да му је његова Црна Гора најљепша земља на свијету, иако није сигуран да ће се странцу допасти. Пошто је с нескривеном радошћу добио натраг оружје од аустријских стражара, црногорски водич је аустријском путнику понудио коња како би лакше прешао преко стрмих литица, обећавајући да ће као његов гост бити безбједан кроз Црну Гору и да ће га жива и здрава након тога допратити до Котора...

«Пуш бијаше све јори, кривудајући се уз брдо и низ брдо. Дођу до главної мјестиа, їди је сједишије било Владикиної илемена, шо јестї у Њејуше, највеће село у Црној Гори. Са одушевљенијем примјети Црногорац да је їту обїшалишије љубезної Владике Црногорскої, казујући їри шом на развалине куће, одакле је недавно їравїшељсївениј Гувернер їроїшеран био»⁵

На видуку се назирало Скадарско језеро, док је »земља камењем посијана била, тако да ни најмањег биља у даљини смотрити немогаше«. Након тога, даје занимљив опис Цетињског поља:

»Силазећи доле наиђу на велику равницу једну, која је некад језеро биши морала. На њеној средини стојаше манастир један чврстїм илаїном оїасан, а над њим шо бреїовима їросїтираху се оранице и виноїради са їојединим воћкама ораја и смокава. До манастира стојаху селске куће и високо двокайно зданије једно, које је на четїри ћошка куле имало⁶. Видјевши долину ову, диїне Црногорац їушку у вис, и кликне: »Еїшо срећне долине наше цетїњске«. Затїм измеїне їушку од радостї, и настїави, Владикину кућу усмоїревши, клик свој: »Ти ћеш їа видеїти, їши ћеш лик їосїодара нашеї у срдцу огнеїши! И заслужије, да їа љубимо!»

Тек се сада Марија Турнберг ријешила да опише како Црногорци доживљавају Цетињски манастир и приступила детаљнијој обради њиховог начина борбе против Османлија:

«Као да на освешїену земљу сїуїа, узїезаше коња свої; и јахаше їолако низ брдо, їриїовједајући међу їшим їосїу свом мноїо о добротїи и мудротїи Владикином. Док су у рјечи били, їриближе се они обїшалишиїу славимої Владике, а Роберїї примјети с удивљенијем неке їодробносїи.

Манастир бијаше на дну сїрме їећине једне сазиган. На врху ове стојаше окруїла кула једна начичкана неїријашељским їлавама⁷. Видјевши Црногорац, да је кула Роберїїово вниманије їобудила, рече он живосїно: »Како їши се доїадају

наши знаци њобјеге? И ја сам неколико љава њроклеџим Турцима одсјекао. Била је жесџока ваџра. Ми бијасмо за њеџином једном и ѡријми смо Турке, кои на ѡрво одјеленије навалише, јуначки, као шџо ваља. Завраџке (црноѡрске каџе је и овдје Андрић ѡревео као» фесове»-ѡримј. М.П.Р.) ѡмеџемо на камење, а ми џи леџнемо ѡѡѡрбушке на земљу, и ѡсакријемо се за камење, а Турци сџану каџе («фесове» код Андрића-ѡр.М.П.Р.) ѡаџаџи, мислеџи да су наше љаве. Почем иј ѡдобро исѡрашимо, јуришимо на њи. Мило нам бијаше, ад смо се измешали, међу џим ѡвуче се средина њијова наѡраѡ, да нас заварају, јербо су имали одѡраѡ друѡ одјеленије, џе на нас хџедоше с ребара да наѡадну. Наши се ѡлакоме, и неки се уѡустџе у бој, но џим је сѡрашџија борба била, да осветџимо брађу нашу, која је изѡбла. По нашем обичају сљедоваше удар за ударом без ѡресѡанка. Чим који Турчин ѡадне, одма џи ѡриѡрча смо,и одсјеко смо му љаву, враџајуџи се с њоме наѡраѡ, док би ударио дланом о длан. За краѡко време насјеко смо ѡолико љава, да су Турци безобзирце бјеѡали, мислеџи да им сам Пророк⁸ њијов заѡвједа, да бјеѡају. Један је друѡѡ склаџао на бјеѡање, а ми џи ѡозрави иј ѡоследџиј ѡуѡ јоѡиѡ из ѡушака, и ѡоодкидасмо љаве колико смо моѡи.

Владика, који је сажалевао, шѡо му чин њеѡв није доѡушѡао, да се бије као ми,и који је биѡком уѡрављао, обдари нас с дукаѡом за сваку љаву, и ѡако џи се враѡимо, ѡошѡо кулу љавама накиѡи смо, задовољно куѡи. Шѡеѡа шѡо је вјеѡар неколико љава нођу ѡоборио - џе су иј ѡси изели»

Најзад је књижевница приступила опису сурета страница с Његошем и изглед самог Владике:

«Роберѡ ѡѡледи с ужасом час на одсјечене љаве час на Црноѡрца, из коѡѡ очѡју ваѡрена жеља раѡа сјеваше. Међу џим ѡриближе се они сасвим Владикином двору и ѡек шѡо се сиђу с коња, ал еѡо џи и Владике из баѡиѡе с једним од своји Поѡечѡиѡеља. Црноѡрац,смоѡривѡи Владѡку, оѡали оѡеѡ ѡуѡку своју за знак радосѡи.

Владикин изѡлед бијаше величансѡвен, рекао би да ѡа је сама ѡрирода за Владѡиѡеља оѡредјелила. Имао је око двадесѡѡ и осам ѡдина, сѡас висок и лјеѡ сасѡав. Из окруѡло лица и велики црни очѡју, које су заѡвједаѡелне ѡѡледе одавале, моѡаше се очѡиѡен дух чѡиѡиѡи⁹. Он је био ѡдобно ѡрочим Црноѡрци ѡрекрасно обучен самоѡа је разликовала црвена

сѣрука од њиј, која је код ови сива. Црноѳорац ијелива му дес-
јаницу и поклони се са сѣрахојочийанијем, а Владика позра-
ви га скуѣа са сѣранцем милосѣиво.

Чујући да овај из Трсѣа долази, уѣусѣи се сњиме у
шалијанском језику у разговор.¹⁰ Враѣивши се у башићу наѣраѣ,
ѣридружи се више свешѣеника кои љубоѣийно сѣранца исѣи-
ѣиваху».

Разговору су се придружили и многи свештеници,
међу којима је био и будући зет Робертовог пратиоца, Милош,
вјереник, још из дјетињства, његове старије кћери Јеле. Списа-
тељица је и растанку с Владиком саветила посебан одломак:

«Пошѣо се Црноѳорац Владики своме више од два саѣа
наѣреѣовјеоа, ѣийајући га у најмањој сѣвари за совјетѣ и
њеоово мњеније, оѣросѣи се с њим једва један ѣуѣѣ. Младић
исѣраѣи га до коња, и рекне му ѣри полазу: »Еѣо ме за ѣри
дана, оѣче, ѣреѣравѣѣе све шѣо је нуждно». Али Црноѳорац
једнако се врзео око Владике, куд овај оком, шѣуд и он поѣледом
својим, смаѣрајући га само и ћуѣање набљудавајући. Сусѣѣи-
авши Владику на башиѣени враѣи, измеѣне јошѣ један ѣуѣѣ за
знак разсѣанка своѣа, и шѣако оѣиду обоѣа одашле. - Црноѳо-
рац у мислима, шѣа је Владика ѳоворио, а сѣранец о уѣечай-
љенијију, које је осећао».

Свратио је у кућу свог пратиоца, запазио огњиште на
средини, скромни намјештај и велико гостопримство које му
се указивало, посебно од женских чланова породице, задуже-
них да се брину како би госту било што удобније. Трпеза није
била богата, иако је храна (овчје месо, осушено месо, јело од
кукуруза) била укусно припремљена. Зидови куће били су
украшени трофејним оружјем. Запазио је да све црногорске
невјесте носе окићену капицу (завратку) на глави, док не роде
прво дијете.

Сад је наступио прави заплет у новели М.Турнберг.
Код Црногорки је истакла њихову приврженост мужевима,
које прате и у рату и доносе им храну. Знају жене, вели књи-
жевница, и да убију убице својих мужева. Уз то су у свакодне-
вици вриједне толико да и кад иду путем, ни часа не часе-
ћи, плету. Али Јела, још у дјетињству предодређена да буде
Милошева супруга, неочекивано се заљубила у странца Робер-
та, а вјеренику Милошу је признала да неће да се уда за њега,
јер га не воли. Са своје стране, збуњени Роберт није порекао
Јели да му се допада. Али према црногорским обичајима, које

странац није познавао, женска невјерност се кажњава, поготово кад је у питању вјеридба или прељуба удате жене. Јела је, схватајући да јој је љубав неостварива, одлучила да се убије, скочивши са стијене у језеро и прочуо се глас да се утопила. Јелин вјереник Милош је тешко примио ту вијест, ударао се у груди и чупао косу. Уједно га је обузела и ојађеност, и љубомира, па је ријешо, пратећи Роберта ка Котору, да га потајно убије из цефердара. Странац је ипак, тешко рањен, чудом преживио. Докопао се Боке и, доцније, Сплита, гдје га је његовала дјевојка Бланка, с којом се доцније оженио. Несрећни Милош, вјерујући да је постао убица, није више могао бити свештеник, а није могао ни да некажњен остане на тлу Црне Горе, нити би му Владика то дозволио. У међувремену, Роберт је добио писмо од пријатељице Саре Митровић која га је упознала са тужном Милошевом судбином:

*« Окајаниј њереник један клечи њредамном и моли вас њосредстџвом мене, да му оџроситиџте. Човјек њај, ранио вас је недалеко од Кошора, заџто сад блуди изван оџчесџтва своџ, јер ња је Владика на заџоченије осудио. Званија своџ лишен и од своје њородице разџтављен, осећа сад њек њрижу савјесџти своје и муку џади и оскудице, ња се само јоџиџ с њим њјеши, да ћете му ви оџроситиџти, надајући се, да ће искрено њризнанџтџво и њокајаније њеџово, склонитиџи вас да ви будете њосредник између њеџа и њеџовоџ оџчесџтва. Ја сам ња обнадеждила у њом, њочем вас њознајем. Дођитиџе дакле к нама, чим узможете, јер вас жељно очекује бједни онај човек, као њод њиџо вас и ваши њријатиџелџи желе видитиџи.
Ваша њријатиџелица Сара Митровић».*

Сарино писмо је гануло Роберта, па је он, великодушно опраштајући Милошу покушај убиства, постигао да га ослободи бремена тешког гријеха који му је притискивао душу, а Милош крену ка Црној Гори:

«Поџиџо је њраницу њрекорачио, баџи се на земљу, и њољуби драџо оџчесџтво своје. А њоџиџо ња мирисави воздуси окрјете, њоће он хиџиџно к Цеџиџњи.

Побеђен љубавју, њонизносџју, и њокајанијем њадне Милош њред Владикџ на кољена, а овај ња диџне као изџубљеноџ сина и њриџми ња љубавно у објатиџја своја, оџроситџвши му дуџ њеџов њред свим скуџљеним свеџиџеницима. Скоро искушеније очистџило ња је од њријеха, а Боџ свеблатиџ обчувао ња је од убиџ-

Најзад, и Роберт је сазнао, кад се вјенчавао с Бланком, да је Јела преживјела покушај самоубиства, да је узела Милоша за мужа, па се душа његова »од те печали ослободи«. Расплет новеле је, ослобођен од трагике, окончан у духу хришћанског праштања и покајања, као и тријумфом љубави над злом и понором.

Напомене

1) Александар Андрић (Купиново, Срем, 1816 - Букурешт, 1876). Интендантски официр у Војној граници 1841-1848. Књижевник и публициста који је 1840. почео да објављује pjesме у «Летопису Матице српске», а сарађивао је у »Пештанско-будимском скоротечи«, затим «Подунавки», »Голубици«, »Војвођанки«. Покренуо је у Темишвару лист «Световид» 1852. кога ја исте године пренио у Беч и штампао га до 1859. Затим је сопствену штампарију премјестио 1860. у Београд и ту свој лист штампао до 1870. Издавао и штампао календар «Зимзелен» (1846-1868). У Букурешту је 1870. издавао листове »Восток» и »Србско-бугарски вестник«. Сабрана дјела у 3 књиге објавио 1863-1866. у Београду.

2) Световидъ, число 42,4. децембра 1852, с.3; число 43,8. децембра 1852; число 44,12. децембра 1852; число 45,15. децембра 1852; число 46,18. децембра 1852; число 47,21. децембра 1852.

3) Црногорци су носили завратке (заврате), а никако фесове, а преводилац Андрић то није добро разазнао у њемачком тексту, уз то је пропустио да објасни својим читаоцима да је црвена боја на капи Црногорца симболисала проливену крв на Косову, а црни поруб је био знак жалости за погинулим Србима у Косовској бици.

4) Ријеч је о џамадану (перс.), прслуку. И ту Андрић пропушта да објасни да црвени џамадан-плаве димије - бијеле чарапе симболизују српску тробојку (црвен-плав-бијел).

5) Само 17 дана након смрти владике Петра I Петровића Његоша, 17. новембра 1830. године, институција гувернадурства је укинута, али гувернадур Вуколај Радоњић није био ни ухапшен, ни протјеран, а није примијењена ни смртна казна, иако је била донијета одлука. Пошто су гувернадурове присталице наставиле с подривачком активношћу против младог владара Петра II Петровића Његоша, чију су тактичност и опрезност оцијенили као слабост, у јануару 1832. црногорски Сенат је донио одлуку да се Вуколај Радоњић и његов брат Марко (са укућанима Јока Станова) ухапсе и хитно протјерају из Црне Горе, па им је Аустрија

пружила уточиште у Херцег-Новом, али је то условила забраном политичке активности (Ђоко Д. Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981, с. 82-83).

6) Ријеч је о Његошевој Биљарди (Љубомир Дурковић-Јакшић, Србијанска штампа о Његошу и Црној Гори (1833-1851) Београд 1951, с. 214).

7) Ради се о кули Табљи, гдје су биле изложене посјечене главе турских ратника. Енглески научник Гарднер Вилкинсон (1797-1875) приликом посјете Црној Гори 1844. затражио је од Његоша да Црногорци напусте овај варварски обичај по којем се главе побијених непријатеља истичу као ратни трофеји на зидинама. Његош је прихватио такву могућност уз услов да то Турци први ураде, јер су га први и увели у праксу (Љубомир Дурковић-Јакшић, Енглези о Његошу и Црној Гори, Титоград 1963, с. 272).

8) Алузија на исламског пророка Мухамеда.

9) Странци разних националности готово истовјетно описују Његоша (лијеп стас, циновски раст, величанствен изглед). Међу такве спада и опис руског путешественика В. А. Панова (М. П. Радусиновић, Једно руско свједочанство о Његошу, Агс, Цетиње 1989, бр.3-4, ст.13-14), али и аустријског путника Густава Ритера фон Франка, чији је запис имао одјек и код Руса (М. П. Радусиновић, едан траг о Његошу у руској штампи 1840. године, Српска слободарска мисао, број 34, Београд, новембар-децембар 2005, ст. 330-334).

10) И Његошев кувар Тони био је Италијан из Трста.

11) Преводацац и приређивач новеле Андрић се чврсто држао старих знакова ћирилице, које је Вук елиминисао, тврдог“ јера“, али, не увијек, и „јата“, отуда присуство мјешавине и екавице и ијекавице у истом тексту, само пада у очи да је избјегавао глас „х“ а поготово латинично „ј“, које је знао да „премости“, иако не увијек, на различите начине. Очигледно још није хтио да прихвати Вукову ћирилицу, али се није стриктно придржавао ни важећег правописа. Неки пут је и двије ријечи писао као једну, а опет је од једне ријечи стварао двије, што ће пажљивији читалац лако да уочи. Понегдје је задржао и ријечи из славјаносербског језика (вниманије-пажња; обнадежила-улила наду; прочим-другим, осталим; отечество-отаџбина итд.), а и неки обрти ријечи, као и архаични падежи су се сачували из локалног жаргона ондашњих Срба из јужне Угарске, па је тако остао заступљен и мјесни војвођански колорит. Понекад, у духу њемачког језика, оставао је глагол у инфинитиву на крају реченице.

У СПОМЕН

У СПОМЕН

Двије године од упокојења пјесника
Коста Нинковића

Весна ТОДОРОВИЋ:
Косто Нинковић или поезија њорњих свјећова

Радомир УЉАРЕВИЋ:
Кладенци њајној знања

Весна ТОДОРОВИЋ

КОСТО НИНКОВИЋ ИЛИ ПОЕЗИЈА ГОРЊИХ СВЈЕТОВА

(Једно размишљање поводом двогодишњице пјесниковог упокојења)

“Песник мора из себе да извуче поезију иако да она ишћо мање мирише на папир, на лекцију... Саставни је геоталенџа — извући из себе максимум, односно бити свој. Данас има доста униформисаности, често док читајућесму не препознајућесу песника. А кад се по једној песми њен аутор препознаје и без ишћиса — то је онда личности.” – Сиван Раичковић

Читати и разумијевати поезију Коста Нинковића, пјесника супериорно другачијег и потпуно оригиналног, тежак је и зауман посао. Све оно што класично јесте поезија, кроз придјев и прилог сочна и бујна, а кроз риму и ритмове складна, музикална и допадљива, овом исказу недостаје. Недостаје му и слика, метафора као начелни пјеснички елемент. Тако се стиче утисак да чупајући стихове из тајанственог извора своје унутрашње снаге, пјесник, у духу подвижник и монах, својим ријечима, очишћеним до кости, ускраћује сваки украс као агенс привлачности, па то даје привид поетског одсуства у пјесми која то можда и није. Овакав поступак збуњује читаоца или тумача који, навикнут на обиље декорације у поезији, не схвати и не види оно што је суштински, могли бисмо слободно рећи, драмски нуклеус, догађај егзистенције који је изњедрио пјесму.

Тако је, припадајући неком вишем поретку од пјесничког, у универзуму који је сам створио изван спољашњих ствари, способнији, сензибилнији и узвишенији свјестан, кроз сво-

ју оштру и префињену интуицију о свијету, Косто Нинковић себи као пјеснику наметнуо ограничења која су умањила број и његових пјесама и читалаца, док је квалитатив, на обје стране, добио пуну, најчистију и најсуптилнију форму. Обично поезију која има риму доживљавамо као звук, као ритам: шум вјетра, протицање ријеке, цвркулт птице, бат корака, или једноставно откуцај или било свог срца, ако пјесма нема риму онда је доживљавамо као слику, утисак, као неко чулно опажање. Костова поезија није ни једно ни друго. Он нема пјесничко друштво којему може да припада.

Створивши јединствену, вишеслојну и непоновљиву поетску структуру, Косто јој је наметнуо мелодију духовног свијета, пречишћену од илузија, опсјена, маште и сањарења, којој је страно свако сентиментално људско кретање, личне једначине, лични бол. У овом пјесништву нема ни временских, ни просторних ознака, оно не припада ниједном историјском тренутку, не гледа на човјека социолошки, биолошки, хуманистички или класно. Нема овдје ништа ни привремено, ни случајно.

Његова поезија је одговор његове физиологије, његовог живота, на устројство васељене, на физиологију горњих свјетова који су без времена, без материје, без простора и без епохе. Постоји нека тангента из васељене којом је додирнут круг његовог бића, и која је тачка напајања за његове чисте поетске кристале, геометријски савршено избрушене. Из те сублимне енергије свјетлости настало је поетско плетење које се одупире маси, тежини и свакој, макар и најмањој, примјеси дневно – вулгарног.

За сваку поетску творевину, по мишљењу великог српског пјесника Васка Попе, постоје кључеви којима се откључава њена суштина. Пуно пута пјесму, или пјесме, треба прочитати, да би се ти кључеви, који држе садржај, пронашли. Ако их не пронађемо, можемо остати нијеме и глуви пред пјесмом чије унутрашње структуре и звучања могу за нас бити затворени заувјек.

Чини се да је ријеч АКО, први кључ којим ваља покушати ући у Костово царство немања, непостојања, некретања, нуле... И његова посљедња пјесничка цјелина у збирци „Изван творевине“ појављује се под тим именом, а носећа пјесма те цјелине гласи:

Ако те даљина
Приближава
Ако те висина спушта

Ако губитком стичеш
Ако те бол радује

Ти љубиш пут
Од себе до Себе

Ако као нека могућност која негира саму себе, и која је стално присутно питање које садржи и одговор на духовну потребу да се свако спољашње кретање (страсти) умири и смјести у површинске слојеве бића, да би се дошло до чистоте, свјетлости и мира који зраче из духа, а који су Божије давање на људску оскудицу. Ако је афирмација којом пјесник исказује сумњу и у самог себе, а и у невидљивог читаоца који би могао бити и неко други и сам пјесник или уопште човјек коме се преноси духовна порука, богословским језиком речено, свише.

Други кључ су двије форме (Бог и човјек), двије кривуље или линије, два гласа, која су у исти мах и слична и различита, а која се траже, не/налазе, додирују, разилазе, спајају, сустижу, довикују... Они су нека врста симулације дијалога, јер док је први глас (Божији) јак, прецизан и искуствен, други је присутан кроз ћутање које је нека врста пријемника и свељудске присутности пред Творцем, и баш због тог ћутања се очекује његово стално кретање и нарастање. Или како то Косто каже: „Бог је лице, а човјек наличје укупне стварности. Сво васељенско дешавање пребива између та два лика, између те двије проходношћу сједињене природе.“

Из ових дихотомија: ако (значи да или не) и лица и наличја, свијета и човјека израста трећа велика и средишња тема цјелокупног Костиног стваралаштва, а то је смрт.

„Два свијета

У мени би преговарала до зоре.“

Наравно и смрт је дихотомија, уколико је човјек прави путник који трага за најдубљим искуствима живота, она је прелазак преко невидљиве линије времена у вјечно, а ако човјек то није онда је за њега смрт потпуни губитак и промашај сваке суштине.

Зато је кроз свако своје говорење, дубоко осјећајући тајну смрти, Косто Нинковић подстицао на непоходну људску свјесност и самога себе и онога ко је имао уши да га чује. И без свијести и потенцирања модерности или традиције, пјесничким, више пророчким, гласом без сентимента, кроз поезију стања, која је прикладна за испољавање недокучивих стања и рефлексивна, створио је луцидну језичку грађевину са најдубљим и најпјесничкијим искуством, којим је, као најинтимнијим дијелом свог живота, затворивши свој земаљски круг, даровао и задужио своје пријатеље.

Радомир УЉАРЕВИЋ

КЛАДЕНЦИ ТАЈНОГ ЗНАЊА

Неће крај доћи да те њонишии, шу је да њвоје крешање ѡробуди!, каже Косто, нема, дакле, смрти, тек оно што се зове смрт ту је да пробуди кретање. Каква смрт, то је - буђење. Одиста, Косто је будући вјечно будан над својим бићем, кућом свога бића, над собом самим, имао јасно сазнање о томе.

Самоук и голорук, а тако наоружан енергијом духа, био је живи доказ божанског дара који је одиста дан само ријеткима и само изузетнима.

Један од најособенијих мислилаца у историји цивилизација, Марко Аурелије, готово математички доказује да једнако дуго живе и они који умру млади, као и они који би живјели сто, хиљаду, или три хиљаде година. Косто није читао Аурелија, његова основна лектира су флуиди, математика, динамика... али он као да је често парафразирао ову мисао. Данас, ми видимо колико је јасно мислио, и колико је суштински, есенцијално његова мисао додиривала небеса. У том смислу ми можемо да будемо сигурни да је он поживио тачно онолико колико је његов дух то потребовао.

Као да се руководио оном Сократовском сентенцом: “Живот без спознаје није вриједан живљења”. А његов живот није ништа друго до спознаја, живот спознаје, живот кроз умирање, кроз свакодневно умирање, јер спознавање је једнако умирање. Косто је о томе говорио, али што је важније, он је живио управо на тај начин, и то су сви који су га познавали врло добро знали. Што вријеме дуже пролази, већа је рефлексија коју у нашем духу имају ријечи које је изговарао, јасније се указује бистрина и дубина његовога духа.

То што је говорио, јер оне је био усмени пјесник, доказ је најузвишенијег и најтајанственијег присуства, доказ да се

кладенци тајнога знања налазе дубоко у нама, и да се рађају са нама, и да живе у нама, и ми живимо у њима, али мало ко се усуди и зарони испод површине те застрашујуће воде, тог непојмљивог и непознатог материјала у чијој смо власти.

А шта је поезија Коста Нинковића, - једна од најдирљивијих и најузбудљивијих пјесничких авантура за које знам, једна необично постављена књижевна позиција у којој пјеснички субјект има отпор према сопственом изражавању. Заправо, колико год се више трудио да то што је саопштено у овим записима, овим поетским формулама, мање личи на поезију, то садржај тих порука све више личи на поезију, све више поетски облик поприма.

Тако су се неке сентенце и неки чворови који су тако увезани, домогли стварне поезије, са једним ритмом, намјерно потиснутим и избјегнутом мелодијом, која ипак негдје у даљини, и негдје у подтексту траје, и коју чујемо.

Зачудност ове поезије је и у том што ове поетске формуле лако могу да читаоца изгубе, или да се читалац изгуби у њима, или да не препозна начин како се те формуле читају, да не препозна кључеве за отварање ових брава, а ти кључеви су тако вјешто скривени да понекад изгубите додир са поетским и нађете се у сфери чистог мишљења, у једној мистичној аури, гдје се настанио сами ум, а тамо гдје је ум, тамо је све јасно, тамо постоји поредак, и тамо је родно мјесто - антипоезије. Ова поезија се изборила, и завређује тај префикс *антии*, јер она у својој основној намјери не би хтјела да буде поезијом, и она је успјелија утолико уколико је отклон већи. Те бравуре, и те чврсте узрочно-последичне везе, и те узглобљене чворове препознајемо врло прецизно управо у таквом пјесничком антикључу.

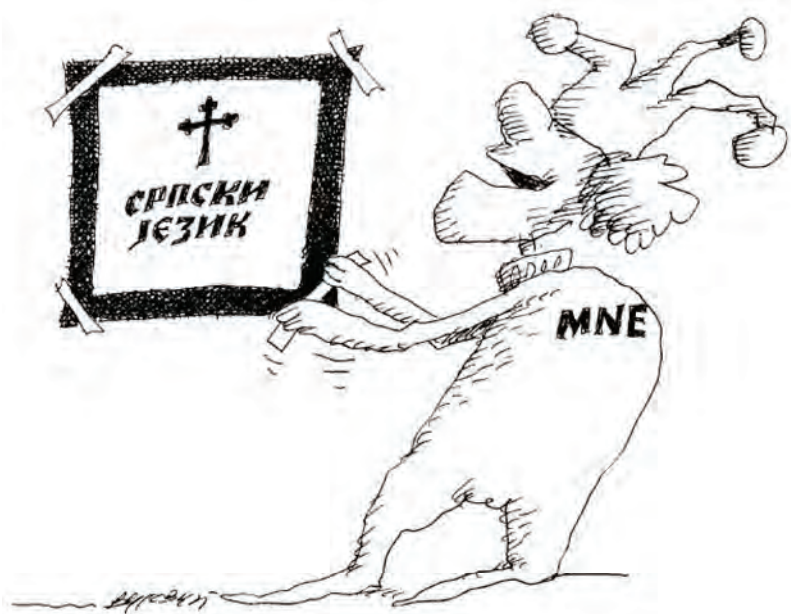
Аутора је искључиво занимала та и таква "антипоезија", тј. идеална поезија која нема ни метра, ни ритма, ни звука, и нема ничега од карактеристика које су битне за књижевност, за поезију, као да је тежио таквој поезији, неком артоовском подвигу. Залажући се за такву антипоезију, непоезију, он се залагао и за антиживот, за неживот као најдубљи облик, најсуштинскији, најелементарнији облик живота. Пропагирао је тај антиживот пропагирајући и славећи оно што је једино Живо, и ма колико звучало парадоксално он досљедно, од првог до задњег написаног стиха нема никакву друго опсједнутост, ничим сем таквим *живошом*. И та је опсједнутост -

опсједнутост есенцијом, опсједнутост архетипским знамењима, опсједнутост снагом коју мора да има такав *живој*.

Све је овдје фасцинација тиме што се налази *изван ѿворевине*, како гласи наслов последње књиге, а Нинковић почиње насловом *Мршав ѿи ѿворим*, слиједе наслови *Прво ѿисмо*, *Особине нуле*. Гдје је *ѿрво ѿисмо* – *ѿрво ѿисмо* је *изван ѿворевине*, гдје је то *изван ѿворевине* – тамо гдје је такозвана смрт. Каква је та творевина? Особине те творевине јесу *особине нуле*. Како се то може написати? Само користећи *Прво ѿисмо*.

Славећи смрт кроз антиживот – како се долази до живота! Да ли то значи да се у живот улази кроз смрт! На насловној страни најновије Костове књиге која је изашла у издању *Светишiore*, на Костовом цртежу видимо један велики археолошки подухват, као да смо пронашли костур неког свемирског диносаура, неке летјелице коју откопава једна мотика. Ово је прецизна илустрација - шта је, уствари ова поезија – истраживање, велики археолошки пројекат тражења онога што је у праоснови у прапочетку, што је основ и смисао и темељ свега. И кроз то истраживање он има на уму само Бога и друго ништа. Тако се успоставља онај високи *морални закон* о коме се мора говорити кад се говори о Костовој поезији.

А шта је тамо гдје је смрт? Какав је тај свијет? Је ли тај свијет је свијет нуле. И ова књижевност исписује особине овога свијета - *особине нуле*, истражује *особине нуле* – архитекtonика нуле, то је подвиг ове поезије. Али то не био подвиг да није паралелно са откривањем нуле показана пуноћа, да није приказана виша стварност, да није призвана небеска суштина, да није приказан свијет без особина, са особинама нама непојамним. Подвиг је у препознавању тога свијета и његових сигнала који су исписани у ризници овосвјетскога, **не** знања, већ у ризници **незнања**, које се показује као више, и једино знање.

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**. Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори. Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

Штампање овог броја помогао је
*Њејово високојреосвешћенствѡ архиејиској
Цетиньски и митројолий Црнојорско-јриморски
і. Амфилохије, ијуман манастіра Осјроі*

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају